

การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก

สุพล เต็มตัวรัมย์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๑

การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก

สุพล เต็มตัวรัมย์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๑

A STUDY OF BUDDHIST ETHICS IN DASA JĀTAKA

SUPHON TURMTUARAM

A THEMATIC PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY

GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

B.E. 2551 (2008)

หัวข้อสารนิพนธ์ : การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก
ชื่อนักศึกษา : สุพล เต็มตัวรัมย์
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ แสนบุราณ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พุทธรักษ์ ปราบนอก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับสารนิพนธ์นี้ เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ แสนบุราณ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พุทธรักษ์ ปราบนอก)

.....กรรมการ
(ดร.หอมหวล บัวระภา)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์เทพพร มังธานี)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : A Study of Buddhist Ethics in Dasa Jātaka
Student's Name : Suphon Turmtuaram
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Assoc. Prof. Dr. Prayong Saenburan
Co-Advisor : Asst. Prof. Dr. Puttharak Prabnok

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

..... **Dean of Graduate School**
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thematic Committee

..... **Chairman**
(Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik)

..... **Advisor**
(Assoc. Prof. Dr. Prayong Saenburan)

..... **Co-Advisor**
(Asst. Prof. Dr. Puttharak Prabnok)

..... **Member**
(Dr. Homhuan Buarapha)

..... **Member**
(Asst. Prof. Teappon Mangtanee)

หัวข้อสารนิพนธ์	: การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก
ชื่อนักศึกษา	: สุพล เต็มตัวรัมย์
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: รศ.ดร. ประยงค์ แสนบุราณ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ผศ.ดร. พุทธรักษ์ ปราบนอก
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาของทศชาติชาดก ๒) เพื่อศึกษาหลักของพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ของพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกในการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน สารนิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาจากเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร(Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ เช่น พระไตรปิฎก เอกสารผลงานการวิจัยของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ ตลอดจนผลงานของผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง นำมาศึกษาวิเคราะห์ประกอบกับคำชี้แนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วจึงสรุปผลของการวิจัย และนำเสนอในเชิงพรรณนา

ผลจากการวิจัยพบว่า

หลักพุทธจริยธรรมธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น นับว่าเป็นหลักธรรมที่ดีที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งก็ได้แบ่งหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก เพื่อนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิต คือ ๑) เพื่อตนเอง คือ เพื่อนำมาแนวทางในการดำรงชีวิตและเป็นการพัฒนาตนเอง ทั้ง ทางกาย วาจา และใจอันเป็นพื้นฐานแห่งความสุขและความสำเร็จ ๒) การนำหลักพุทธจริยธรรมมาปรับใช้เพื่อครอบครัวเป็นการนำหลักธรรมมาปรับใช้เพื่อให้บุคคลในครอบครัวอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกกันระหว่างคนในครอบครัว และ ๓) เพื่อสังคมเป็นการนำหลักธรรมมาปรับใช้เพื่อให้บุคคลหมู่มาอยู่ร่วมกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน นำมาซึ่งความสงบสุขและสามัคคีของสังคม

หลักธรรมในการดำรงชีวิตเหล่านี้ ล้วนเป็นหลักธรรมที่ดีที่นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้ยกย่องสรรเสริญและยังนำหลักธรรมเหล่านี้มาสั่งสอนในการดำรงชีวิต เพื่อที่จะทำให้มนุษย์ทุกคนได้พบกับความสงบสุข เหมือนที่ปรากฏในทศชาติชาดกทุกประการ แต่การดำเนินชีวิตตามหลักธรรม เพื่อให้เกิดความสงบสุข นั้นจะต้องอาศัยหลักพุทธจริยธรรมทั้ง ๑๐ ข้อ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ

ปัญญา วิริยะ ขันติ อธิษฐาน สัจจะ เมตตา อุเบกขา หลักธรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นเครื่องควบคุมในการปฏิบัติ เพราะหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ช่วยในการควบคุมการประพฤติทั้งทางกาย วาจาและใจเพื่อให้เป็นไปในทางที่เป็นกุศลเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เมื่อได้นำหลักพุทธจริยธรรมเหล่านี้ไปปรับใช้ให้ถูกต้อง เหมาะสมกับหน้าที่แล้วก็จะทำให้พบความสุขความสงบตามมา ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัวและสังคม ดังที่ได้ปรากฏแล้วในทศชาติชาดก เป็นต้น

Thematic Title : A Study of Buddhist Ethics in Dasa Jātaka
Student's Name : Suphon Turmtuaram
Department : Buddhist and Philosophy
Thematic Adviser : Assoc. Prof. Dr. Prayong Saenburan
Co-Adviser : Asst. Prof. Dr. Puttharak Prabnok
Academic Year : B.E. 2551 (2008)

ABSTRACT

The objectives of this thematic paper were 1) to study the history of the Dasa Jātaka (birth - stories), 2) to study the principle of Buddhist ethics in Dasa Jātaka (birth - stories), and 3) to analyze the value and benefit of Buddhist ethics in Dasa Jātaka (birth - stories) to apply it in daily life. It is a documentary research by studying data from different sources such as Tipitaka (the three Baskets), the research results of the skillful academicians including the results of the related Buddhist scholars and brings those data to be analyzed plus the advisors' suggestions and summarizes the research results and presents it descriptively.

The results of research were found as follows :

1) Jātaka is a story of the Buddha in the past, born in different beings both human beings and animals (The Buddha in the past is called "Bodhisattava; one who will become the Buddha"). Jātaka, furthermore, is the Buddha's story happened in the past including Dhamma tales and proverbs.

2) Jātaka, on the other hand, collects the Buddha's teachings of the 9 parts of teaching called "Navangga Satthusāsana"; the master's nine-fold teaching appeared in Sutta – Pitaka form the Tipitaka which is the principle of Buddhist ethics in Buddhism, good teaching and people's benefit.

3) All principles of Buddhist ethics appeared in Dasa Jātaka are good Dhamma, free from all sufferings. Present society, particularly, is full of more conflicts and riots so a researcher finds that the Buddhist ethics appeared in Dasa- Jātaka should be more applied in the way of life. The principle of Buddhist ethics appeared in Dasa- Jātaka is as follows: generosity, morality,

renunciation, wisdom, endeavour, truthfulness, self-determination, loving-kindness, equanimity. These Dhammas are the principle of the Buddhist ethics applied in charisma-doing of the Bodhisattava.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก” นี้สำเร็จลงได้ด้วยดีก็เพราะผู้วิจัยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากหลายท่าน หลายฝ่ายด้วยกันที่ให้โอกาสให้คำปรึกษาชี้แนะและให้กำลังใจในการจัดทำด้วยดีตลอดมา จนประสบผลสำเร็จลงได้ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่าน ทุกฝ่ายดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมดิลก รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน และขอกราบขอบพระคุณพระมหาสาคร ชิตงุญโร รักษาการรองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน จังหวัดขอนแก่น

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ รศ.ดร.ประยงค์ แสนบุราณ ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ และอาจารย์ ผศ.ดร.พุทธรักษ์ ปราบนอก ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการรับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้เมตตา เสียสละเวลาในการให้คำแนะนำปรึกษา เพื่อการปรับปรุงแก้ไข ในส่วนที่บกพร่องของสารนิพนธ์ จนทำให้สารนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ชนกร ชุสุขเสริม และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เจ้าหน้าที่ห้องสมุด ที่ได้อนุเคราะห์ช่วยในการติดต่อประสานงานต่างๆ อย่างดี รวมทั้งเพื่อนๆ พี่ๆ นักศึกษาทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจที่ดีตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย ในสังฆราชูปถัมภ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยที่ได้อบรม แนะนำ สั่งสอนผู้วิจัยมาครั้งศึกษาในระดับปริญญาตรี และผู้มีพระคุณต่อผู้วิจัยทุกท่าน ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและสามารถศึกษาจนจบระดับปริญญาโทในครั้งนี้

สุดท้ายขอคุณความดีและประโยชน์ที่เกิดจากการทำสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ พระคุณมารดาบิดา ขอบูชาพระคุณครูอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ ขอแผ่คุณความดีแก่ผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ตลอดจนครอบครัวและญาติมิตรทุกท่านด้วย

สุพล เต็มตัวรัมย์

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๓
บทที่ ๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับทศชาติชาดก	๔
๒.๑ ความหมายของชาดก	๔
๒.๒ ที่มาของชาดก	๕
๒.๓ ประเภทของชาดก	๑๑
๒.๓.๑ นิบาตชาดก	๑๑
๒.๓.๒ ชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดก	๑๒
๒.๔ องค์ประกอบของชาดก	๑๓
๒.๔.๑ ปัจจุบันวัตถุ	๑๔
๒.๔.๒ อดีตวัตถุ	๑๖
๒.๔.๓ คถา	๑๕
๒.๔.๔ ไวยากรณ์	๒๐
๒.๔.๕ ประมุขชาดกหรือสโมธาน	๒๑

๒.๕	ความเป็นมาของทศชาติชาดก	๒๒
๒.๖	เนื้อหาของทศชาติชาดก	๒๔
๒.๖.๑	เทมียชาดก	๒๔
๒.๖.๒	มหาชนกชาดก	๒๔
๒.๖.๓	สุวรรณสามชาดก	๒๕
๒.๖.๔	เนมิราชชาดก	๒๕
๒.๖.๕	มโหสถชาดก	๒๖
๒.๖.๖	ภูริทัตชาดก	๒๖
๒.๖.๗	จันทกุมารชาดก	๒๗
๒.๖.๘	นารทชาดก	๒๗
๒.๖.๙	วิฐูรชาดก	๒๘
๒.๖.๑๐	เวสสันดรชาดก	๒๘
บทที่ ๓	ศึกษาความเป็นมาและหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก	๓๐
๓.๑	ความหมายของพุทธจริยธรรม	๓๐
๓.๑.๑	พุทธจริยธรรมตามความหมายทางภาษา	๓๐
๓.๑.๒	พุทธจริยธรรมตามความหมายทั่วไป	๓๐
๓.๒	ระดับของพุทธจริยธรรม	๓๑
๓.๒.๑	พุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน	๓๑
๓.๒.๒	พุทธจริยธรรมขั้นกลาง	๓๓
๓.๒.๓	จริยธรรมขั้นสูง	๓๕
๓.๓	ศึกษาความดีความชั่วตามหลักพุทธจริยธรรม	๓๘
๓.๓.๑	บ่อเกิดของความดี	๓๕
๓.๓.๒	บ่อเกิดของความชั่ว	๔๐
๓.๓.๓	เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วตามหลักพุทธจริยธรรม	๔๒
๓.๓.๓.๑	เกณฑ์ตัดสินหลัก	๔๒
๓.๓.๓.๒	เกณฑ์ตัดสินร่วม	๔๘
๓.๔	เป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยธรรม	๕๔
๓.๕	หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก	๕๕

บทที่ ๔ การวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกกับการนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน	๙๓
๔.๑ หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกและการนำมาประยุกต์ใช้ต่อตนเอง	๙๓
๔.๒ หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกและการนำมาประยุกต์ใช้ครอบครัว	๙๘
๔.๓ หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกและการนำมาประยุกต์ใช้สังคม	๑๐๔
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๑๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๐
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๔
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๑๔
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๑๔
บรรณานุกรม	๑๑๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๕

สารบัญญัตย่อ

คำย่อ	คำเต็ม
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณาสก
ส.ส.	สุตตันตปิฎก สยุตตนิคาย สคาถวคค
ส.ม.	สุตตันตปิฎก สงยุตตนิคาย มหาวารวคค
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก องคุตตนิคาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก องคุตตนิคาย จตุกกนิปาต
อง.ทุก.	สุตตันตปิฎก องคุตตนิคาย ทุกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตตันตปิฎก องคุตตนิคาย ปญจกนิปาต
ขุ.อิติ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย อิติวุตตก
ขุ.ชา.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ชาตก
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ธมมปท.
ม.มู.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก
ขุ.วิ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย วิมานวตถุ

ในการอ้างอิงพระไตรปิฎก ฉบับของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้การอ้างอิงแบบ ๓ ตอน โดยอ้างอิงชื่อคัมภีร์ เล่ม/ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา.๑๑/๑๘๘/๒๑๕. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค เล่มที่ ๑๑ ชื่อที่ ๑๘๘ หน้าที ๒๑๕.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เนื่องจากในโลกยุคปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นยุคที่มีความเจริญทางด้านวัตถุและเทคโนโลยี คาดว่าจะมีความเจริญยิ่งขึ้นไปอีกคงจะไม่หยุดเพียงเท่านี้ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงได้รับความสุขและต่างคนก็ต่างแสวงหาความสุขจากการเสพวัตถุต่างๆ ความสุขเช่นนี้ เรียกว่าความสุขที่ต้องพึ่งพาสิ่งอื่น มนุษย์จะมีความสุขได้ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก และถ้าอยากจะมีความสุขมากขึ้น ก็ต้องมีวัตถุมากขึ้น เป็นเจ้าของมากขึ้น เมื่อแสวงหาวัตถุมากขึ้น ก็จะมีชีวิตขัดแย้งกับคนอื่น เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้ ก็เกิดการประจบประสีในทางที่ผิด เช่น มีการลักขโมย มีการปล้น การฆ่าชิงทรัพย์กันเกิดขึ้นมาก และในสังคมปัจจุบัน ปัญหาเหล่านี้ก็ล้วนแต่เกิดมาจากความต้องการของมนุษย์ที่มีต่อวัตถุเป็นส่วนใหญ่ เพราะการแสวงหาประโยชน์ในทางวัตถุอย่างเดียวนั้นมีทางที่จะก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและคนอื่นได้มาก และสิ่งเหล่านี้ ก็เพิ่มพูนความทุกข์ ทั้งกับตัวเองและคนอื่น รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมและสังคมนั้นๆด้วย แต่สิ่งที่มนุษย์ได้รับจากวัตถุนั้นเป็นแค่เพียงความสุขชั่วคราวเท่านั้น และต่างก็ได้รับความทุกข์เพิ่มขึ้น เพราะแม้แต่ทะเลเหือดหายอยากเพื่อที่จะหาวัตถุมารับประทานเอง ขณะเดียวกันวัตถุและเทคโนโลยีเจริญ แต่ศีลธรรมกับเสื่อมลง เมื่อศีลธรรมเสื่อมลงปัญหาต่างๆ ก็ตามมามากมายทั้งต่อตนเองบุคคลอื่นสังคมและประเทศชาติตลอดทั้งคนทั่วโลก

เมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นเกิดขึ้น ในสังคมก็ย่อมที่จะเกิดความเดือดร้อนวุ่นวายสังคมไม่สงบสุข เพราะบุคคลขาดศีลไม่ปฏิบัติตามหลักพุทธจริยธรรม และแม้แต่แสวงหาความสุขจากภายนอกคือความสุขจากการพึ่งพาสิ่งอื่น ก็ต้องอาศัยสิ่งภายนอก ความสุขของบุคคลเหล่านั้นต้องขึ้นอยู่กับวัตถุ หรือสิ่งสนองกามคุณต่างๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะนำเอาหลักของพุทธจริยธรรมเข้ามาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก จะเห็นว่าเรื่องของจริยธรรมนั้นเหมาะที่จะนำมาปรับใช้ในการแก้ปัญหาในสังคมปัจจุบันนี้มาก เพราะในหลักของจริยธรรมในพระพุทธานุศาสนานั้นก็ได้สอนถึง เรื่องของกาย วาจา และในเรื่องของใจ ในเรื่องของจริยธรรมนั้นก็ได้สอนให้บุคคลประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรมไม่ประพฤตินิสัยทั้งทางกาย วาจา และทางใจ สอนให้บุคคลพึ่งพาตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งอื่นหรือสิ่งภายนอกนั่นเอง จะเห็นว่าหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น

เหมาะที่จะนำมาเป็นแนวทางในการนำมาปรับใช้กับชีวิตประจำวัน เพราะในเรื่องของหลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกนี้ จะเห็นว่าตัวอย่างในการดำเนินชีวิตของพระพุทธองค์ครั้งที่ยังทรงบำเพ็ญเพียรบารมีในคราวที่ยังเป็นพระโอรสสัตว์ในทศชาติชาดกอยู่นั้น พระองค์ก็ทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีอย่างเคร่งครัด ควรจะนำมาเป็นแบบอย่าง เพื่อที่จะนำมาพัฒนาจิตใจของตนเอง และการแสวงหาประโยชน์ทางด้านจิตเจ้านั้น ไม่มีโทษอย่างการแสวงหาวัตถุ แต่ตรงกันข้ามกลับมีแต่ประโยชน์อย่างเดียว คนที่ทำประโยชน์แก่ตนเองโดยการปฏิบัติธรรมเพื่อที่จะยกระดับจิตใจของตนให้สูงขึ้นให้มีความสุขมีจิตที่ประณีตละเอียดอ่อนมากขึ้น อย่างน้อยที่สุด มีความเข้าใจถึงความสุขที่ไม่ต้องพึ่งพาสິงอื่น ไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก ไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุ คือความสุขภายในตัวบุคคล ถ้าหากบุคคลปฏิบัติตนตามหลักพุทธจริยธรรมแล้ว สังคมก็ย่อมที่จะสงบร่มเย็นได้ เพราะการที่บุคคลนำเอาหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาประพฤติปฏิบัติตาม เพราะในทศชาติชาดกนั้น จะเห็นว่าครั้งที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีอยู่ในคราวที่ยังเป็นพระโอรสสัตว์อยู่นั้น พระองค์ก็ทรงได้บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ อย่างเคร่งครัด และบารมี ๑๐ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญนั้น ต่างก็เป็นหลักธรรมที่ดีและหลักธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น ก็เป็นหลักของพุทธจริยธรรม ที่โดดเด่นในทศชาติชาดกเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของศีล เรื่องของทาน เรื่องของความซื่อสัตย์ หรือหลักธรรมอื่นๆก็ดี นอกจากบารมี ๑๐ แล้วนั้นพระองค์ยังทรงได้กระทำหน้าที่ เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นสามีที่ดีของภรรยา และเป็นผู้หน้าที่ดีของสังคม ต่างก็เป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก ที่พระพุทธองค์ทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีอย่างเคร่งครัดในคราวที่ยังเป็นพระโอรสสัตว์ ตั้งแต่พระชาติแรกจนถึงพระชาติสุดท้าย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก เพื่อที่จะนำมาเป็นแนวทางให้บุคคลได้นำไปปฏิบัติตามเพื่อเป็นแบบอย่าง ในการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อความผาสุกต่อไป เพราะพุทธจริยธรรมก็เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะถ้าหากมนุษย์ปราศจากจริยธรรมแล้ว สังคมย่อมเป็นสังคมที่ปราศจากความผาสุกเช่นกัน เพราะศีลธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานแห่งการดำเนินชีวิต บุคคลทุกคนต้องมีศีลถ้าหากบุคคลมีศีลแล้วสังคมก็ย่อมสงบสุข

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาทศชาติชาดก

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ของพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกในการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยที่มุ่งศึกษาวิเคราะห์เฉพาะหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๔.๒ รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาฎีกา และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

๑.๔.๓ ศึกษาและเรียบเรียงข้อมูล

๑.๔.๔ วิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผล

๑.๔.๕ นำเสนอผลการศึกษา

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๕.๑ ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของทศชาติชาดก

๑.๕.๒ ทำให้ทราบถึงหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก

๑.๕.๓ ทำให้ได้รับแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธจริยธรรม

บทที่ ๒

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับทศชาติชาดก

ในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยได้ศึกษาถึง ความหมายชาดก ประเภทชาดก องค์ประกอบของชาดก ความเป็นมาของทศชาติชาดก และตลอดทั้งเนื้อหาโดยย่อของทศชาติชาดก ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของชาดก

“คำว่า ชาดก ศัพท์เดิมเป็นภาษาบาลีว่า ชาตก มาจากธาตุ ชนฺ ในความเกิด ประกอบ ต. ปัจจัยในกิริยาภิกตฺก แปลง ชนฺ เป็น ชา สำเร็จรูปเป็น ชาตก แปลว่า เกิดแล้ว ลง ก. สกรรต เพื่อใช้เป็น คำวิเศษณ์ จึงเป็นรูป ชาตก แปลว่า เรื่องที่เกิดแล้ว”^๑

“ชาดก ทั้งหมดเป็นอดีตนิทานที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นมาแสดงเพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบ เรื่องที่เป็นปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น”^๒ และคำว่า ชาดก ยังหมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีต ซึ่งเสวยพระชาติในสภาพต่างๆ ทั้งที่เป็นมนุษย์และสัตว์ (พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เรียกว่า พระโพธิสัตว์)

พระโพธิสัตว์ในที่นี้ หมายถึง พระโพธิสัตว์ในสายเถรวาท ในทัศนะของนิกายเถรวาท เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มองว่าหลักของความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีต นิทาน ยกขึ้นมากล่าว เพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็นแรงกระตุ้นให้กำลังใจ และเป็นการส่งเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่”

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น พระโพธิสัตว์คือผู้ที่บำเพ็ญเพียรบารมีเพื่อที่จะได้บรรลุถึงพุทธภูมิหรือบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งในพระพุทธศาสนานั้น มีทัศนะว่าการที่สัตว์โลก

^๑พระมหาดิศร ดิรสีโล, ประวัติคัมภีร์บาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๕.

^๒พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), บทนำ หน้า ๑๐.

^๓ประยงค์ แสนบุราณ, พระพุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

ทั้งหลายจะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้นั้น ก็จะต้องปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง ก็จะเห็นว่าพระโพธิสัตว์นั้นพระองค์ทรงกระทำความเพียรด้วยการบำเพ็ญบารมีด้วยตัวของพระองค์เอง ในทัศนะของพระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรวาทนั้นพระองค์จะต้องปฏิบัติธรรมเพื่อที่จะช่วยให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงก่อน การที่มีทัศนะอย่างนั้นเพราะเห็นว่า ถ้าหากว่าตัวเราเองไม่สามารถที่จะพ้นจากความทุกข์ได้แล้วจะช่วยให้บุคคลอื่นพ้นจากความทุกข์ได้อย่างไร ฉะนั้นพระโพธิสัตว์ตามหลักของเถรวาทนั้นต้องช่วยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ก่อนเมื่อตนเองได้รู้หลักในการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ได้แล้ว ก็นำมาสั่งสอนให้สัตว์โลกทั้งหลายรู้ตามและได้นำไปประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อที่จะให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

คำว่า ชาดก นอกจากจะหมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในชาติก่อนๆ แล้วยังรวมถึงว่าเป็นนิทานอิงธรรม หรือนิทานภายิต เมื่อพระองค์ทรงจะแสดงธรรมแก่ผู้ใดแล้ว พระองค์ก็จะทรงยกหลักธรรมและนิทานนั้นๆ มาเป็นตัวอย่างเพื่อประกอบการแสดงธรรมด้วย ซึ่งนิทานนั้นๆ ถือว่าเป็นเรื่องในอดีตของพระพุทธองค์ก็มี และเป็นนิทานชาวบ้านก็มี นอกจากนี้ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ชาดกยังรวมถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่งในจำนวนคำสอน ๕ ส่วน ที่เรียกว่า นวังกัสตฤศาสน์ คือ

๑. สุตตะ พระสูตรทั้งหลายรวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิตเทส คือคำสอนทั่วไป ที่ยกข้อธรรมขึ้นแสดงแล้วบรรยายให้พิสดาร บางครั้งยังยกอุปมาอุปมัยขึ้นเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจธรรมนั้นๆ ยิ่งขึ้น

๒. เคยยะ ความที่ร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด หรือคำสอนที่เป็น ไวยากรณ์บ้าง เป็นคาถาบ้าง เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองปนกันบ้างคือ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมดนั่นเอง

๓. เวยยาकरणะ ไวยากรณ์ คือ ความร้อยแก้วล้วน ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถาเป็นต้น หรือคำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วนๆ ไม่มีคาถาปะปนได้แก่พระอภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถา

๔. คาถา ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น หรือคำสอนที่เป็นร้อยกรองล้วนๆ คือถ้อยคำที่ผูกขึ้น เพื่อให้เกิดความไพเราะเสนาะโสต ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

๕. อุทาน พระคาถาพุทธอุทาน ๘๒ สูตร คือคำสอนที่เกี่ยวกับคติธรรมที่เปล่งออกมาเป็นอุทาน เมื่อมีเหตุการณ์แต่ละอย่างปรากฏเป็นเหตุจงใจให้เห็นคติธรรม

๖. อิติวุตตะกะ พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ ๑๑๐ สูตร คือคำสอนที่อ้างอิงท่านผู้รู้ เป็นการกล่าวอ้างอิงว่า ได้มีผู้รู้ได้กล่าวไว้อย่างนั้นไว้อย่างนี้ เป็นต้น

๗. ชาตกะ ชาตก ๕๔๗ เรื่อง คือคำสอนที่เล่าเป็นนิทานสอนใจ คือแสดงถึงบุรพจริยาอันเป็นความประพฤติของพระพุทธเจ้าที่ทรงทำไว้แต่ชาติปางก่อน

๘. อัมภุตธรรม เรื่องอัสจรรย คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัสจรรยต่างๆ หรือคำสอนที่แสดงถึงเรื่องแปลกประหลาดมหัศจรรย์ในทางคดิธรรม คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัสจรรยต่างๆ ไว้

๙. เวทลละ พระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วซักถามยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทลสูตร มหาเวทลสูตร เป็นต้น คือพระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้ และความพอใจแล้วซักถามยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทลสูตร มหาเวทลสูตร เป็นต้น หรือคำสอนชั้นสูง ต้องใช้สติปัญญาลึกซึ้งในการพิจารณาวินิจฉัย คือคำสอนที่เป็นคำถาม คำตอบ โดยมีผู้ถามผู้ตอบก็จะต้องให้ความรู้แจ่มแจ้ง^๔

นอกจากนี้คำว่า “ชาตก เป็นคัมภีร์หนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ของขุททกนิกาย (ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตันตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาตกะ นิทเทส ปฏิสัมภิตามรรคค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยปิฎก)”^๕ และ ขุททกนิกาย นั้นเป็นนิกายชุดท้ายของพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมี ๑๕ คัมภีร์ คือ

๑. ขุททกปาฐะ เป็นบทสวดสั้นๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
๒. ธรรมบท เป็นธรรมภาษิตสั้นๆ ประมาณ ๓๐๐ บท
๓. อุทาน เป็นธรรมภาษิตมีท้องเรื่องประกอบเป็นเหตุ บรรยายในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า
๔. อิติวุตตกะ เป็นข้อความที่กล่าวอ้างอิงพระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อความอย่างนี้ไว้
๕. สุตตันตนิบาต เป็นพระสูตรเบ็ดเตล็ดที่รวมไว้ด้วยกัน มีชื่อพระสูตรบอกกำกับไว้
๖. วิมานวัตถุ เป็นเรื่องของผู้ได้วิมาน คือแสดงเหตุที่ทำให้ได้ผลตามคำบอกเล่าของผู้ได้ผลดีนั้นๆ
๗. เปตวัตถุ เป็นเรื่องของเปรตหรือผู้ล่วงลับไปแล้วที่ทำกรรมดีทำกรรมชั่วไว้
๘. เถรคาถา เป็นภาษิตต่างๆ ของพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์สาวก
๙. เถรีคาถา เป็นภาษิตต่างๆ ของพระเถรีผู้เป็นพระอรหันต์สาวก
๑๐. ชาตก เป็นภาษิตต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำสอนประเภทนิทาน เนื้อเรื่องที่สมบูรณ์มีอยู่ในอรรถกถา

^๔พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), บทนำ, หน้า ๗.

^๕เรื่องเดียวกัน.

๑๑. นิทเทศ เป็นคำอธิบายพุทธภายิตในสุดตันตนิบาตแบ่งเป็นมหานิทเทศกับจุพนิทเทศ

๑๒. ปฏิสัมภิตามรรค เป็นคำอธิบายหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นทางแห่งปัญญาให้เกิดความแตกฉานที่พระสารีบุตรได้กล่าวไว้

๑๓. อุปทาน เป็นคำอ้างอิงที่เป็นประวัติส่วนตัวของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

๑๔. พุทธวังสะ เป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าคือประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต

๑๕. จริยาปิฎก เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าได้แก่ ทาน ศีล และเนกขัมมะ เป็นต้น และนอกจากนี้ยังมีท่านผู้รู้ให้ความหมายของคำว่า ชาดก ไว้หลายท่านด้วยกันดังนี้

ชาดก แปลว่า กล่าวถึงสิ่งที่เกิดมาแล้ว หมายความว่า การแสดงนิทานประกอบสุภายิต เพื่อให้เข้าใจสุภายิตง่ายขึ้น ท่านองสอนบทเรียนด้วยของจริงในปัจจุบันนั่นเอง^๖

พระธรรมโกศาจารย์ ให้ความหมายของชาดกไว้ว่า ชาดก คือ ระเบียบ คำที่ทรงแสดงถึง บุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่หนหลัง รวมทั้ง บุรพจริยาของพระสาวก^๗

สารานุกรมราชบัณฑิตยสถาน กล่าวว่า ชาดก แปลว่า การกล่าวถึงสิ่งที่เกิดมาแล้ว หมายความว่า แสดงนิทานประกอบสุภายิต เพื่อให้เข้าใจสุภายิตง่ายขึ้น ถ้ากำหนดด้วยวิธีสอนก็คือ สอนด้วยบทเรียนด้วยของจริงอย่างที่ปัจจุบันเรียกว่า “สาธิต” คือ ไม่ใช่สอนแต่เพียงคำพูด^๘

แปลก สนธิรักษ์ ให้ความหมายชาดกไว้ว่า “ชาดก”น. ชาดก, เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต^๙

อารีย์ สหชาติโกสีย์ ให้ความหมายชาดกไว้ว่า คือนิทานอิงธรรม หรือนิทานภายิตที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมและเห็นตัวอย่างตามนิทาน^{๑๐}

^๖ สมบัติ จำปาเงิน, นิบาตชาดก ฉบับสยาม, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^๗ พระธรรมโกศาจารย์, พุทธสาวิกา. (ธนบุรี : ธรรมเสวีการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๖.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗๘.

^๙ แปลก สนธิรักษ์, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๘.

^{๑๐} อารีย์ สหชาติโกสีย์, วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๒๒), หน้า ๘.

พัฒน์ เฟื่องผลา ให้ความหมายว่า ชาดกหมายถึงคัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่ม ของคัมภีร์ขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ คือ ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย^{๑๑}

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน กล่าวว่า “ชาดก” น. เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วน ๑ ใน ๕ ส่วนที่เรียกว่า นวสังคตศาสนา^{๑๒}

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ให้ความหมายของชาดกไว้ว่า “ชาดก” น. เรื่องที่เกี่ยวกับการเกิด เรื่องเกี่ยวกับการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้า ส่วนหนึ่งแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา^{๑๓}

ดังนั้นเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วจะเห็นว่า ชาดก นั้นมีความหมาย ๓ ประการด้วยกันคือ

๑. ชาดก หมายถึง เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
๒. ชาดก หมายถึง คำสอนอย่างหนึ่งในจำนวน ๕ อย่าง ของพระพุทธเจ้า
๓. ชาดก หมายถึง คัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวนคัมภีร์ ๑๕ เล่ม ของหมวดขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก

๒.๒ ที่มาของชาดก

ชาดก มีอยู่จำนวนมาก มิใช่มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาดก พระสุตตันตปิฎกเท่านั้น ชาดกบางเรื่องต่างออกไปจากชาดกในคัมภีร์ชาดกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาดกขึ้นมามากมายเช่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องชาดกหลากหลาย ทั้งชาดกเดิมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก และชาดกที่ไม่มีในพระสุตตันตปิฎก ชาดกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ ๔ ทาง คือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้
๒. พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน
๓. ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่างๆ มาแต่งใหม่
๔. ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น

^{๑๑}พัฒน์ เฟื่องผลา, การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๖.

^{๑๒}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๔.

^{๑๓}สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๓), หน้า ๕๑.

วรรณกรรมชาดกในส่วนที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้นั้น เชื่อกันว่าเป็นชาดกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกนั่นเอง ชาดกส่วนนี้บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้จดจำกันมาตามลำดับ จนกระทั่งได้มีการสังคายนา และได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นอกจากนี้ยังมีชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่นั้นมีอยู่จำนวนมาก ทั้งชาดกฝ่ายหินยานและมหายาน ทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับและวรรณกรรมท้องถิ่น ส่วนชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาแต่งขึ้นมาเองตามพื้นฐานของความรู้และภูมิปัญญานั้นมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากเหมือนชาดกที่นำเค้าเรื่องเดิมมาแต่ง

ชาดกที่พอจะกล่าวได้มีอยู่อย่างเดียว คือ ชาดกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งเชื่อว่าเป็นพุทธวจนะและเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงนำมาสั่งสอนสาวกของพระองค์ ด้วยการสั่งสอนในส่วนที่เป็นธรรมชาดก ส่วนชาดกอย่างอื่นที่นอกเหนือจากชาดกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก นั้นคงหาต้นตอในการเกิดได้ยาก เพราะการเกิดนิทานหรือเรื่องเล่าต่างๆ นั้น เกิดได้ ๒ ลักษณะด้วยกัน คือเกิดในที่หนึ่งแล้วแพร่กระจายไปยังอีกที่หนึ่ง เพราะมนุษย์มีการติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา และเกิดในเวลาเดียวกัน หรือระยะเวลาใกล้เคียงกันในหลายๆ ที่ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ย่อมมีความรู้สึกนึกคิดไม่แตกต่างกันไปมากนัก ถึงแม้ว่ามนุษย์จะอยู่กันคนละสถานที่หรือคนละประเทศกันก็ตาม อย่างน้อยที่สุดมนุษย์ย่อมที่จะมีความรู้สึกนึกคิดที่ไม่แตกต่างกันเท่าไรนัก และนอกจากนี้ยังมีท่านผู้รู้อีกมากที่ได้พูดถึงเรื่องของการเกิดของเรื่องเล่าหรือนิทานเอาไว้มากด้วยกันดังนี้

อลัน ดันดิส (Alan Dundes) นักคติชนวิทยาชาวอเมริกันได้กล่าวถึงการเกิดเรื่องเล่าหรือนิทาน สรุปได้ว่า ประการแรก การเกิดหลายแหล่ง (Multiplexistence) เพราะมนุษย์ย่อมมีความรู้สึกนึกคิดและความต้องการต่าง ๆ ที่เหมือน ๆ กัน ประการที่สอง การเกิดในที่ใดที่หนึ่ง แล้วมีการแพร่กระจายออกไปโดยไม่รู้ที่เกิด (Irrationality) ทั้งนี้เพราะมนุษย์ย่อมมีการติดต่อกันอยู่เสมอ ดังนั้น แม้อยู่คนละซีกโลกกันก็ตาม^{๑๔}

ศิราพร ฐิตะฐาน กล่าวถึงนิทานเกิดขึ้นที่หนึ่ง ย่อมแพร่กระจายไปสู่ที่อื่นๆ ได้ว่าเมื่อเราศึกษานิทานที่ปรากฏตามถิ่นต่างๆ ของโลก จะพบว่า นิทานที่กำเนิดในถิ่นหนึ่ง แต่ไปปรากฏในอีกถิ่นหนึ่งที่อยู่ห่างไกลกันได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีการติดต่อระหว่างกัน เช่น มีการไปมาหาสู่เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน นานวันเข้าก็สนิทสนมกันมากขึ้น การติดต่อกันมิได้เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เท่านั้น แต่จะคุยกันถึงชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันด้วย ด้วยเหตุนี้ นิทานซึ่งเป็นเรื่องประจำใจของแต่ละฝ่ายก็ได้รับการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดสู่

^{๑๔} Alan Dundes, *The Study of Folklore*, (United States of America : Prentice-Hall Inc., 1965), pp. 533-544.

กัน ไป จากหมู่บ้านหนึ่ง ไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง จากประเทศหนึ่ง ไปสู่อีกประเทศหนึ่ง นิทานที่กำเนิด จากที่หนึ่งจึงสามารถไปปรากฏอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง^{๕๕}

และชาดกก็จัดเป็นนิทานเช่นกัน แต่จะเน้นที่อดีตชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระ โภธิสัตว์หรือมหาสัตว์ ตัวละครที่เป็นพระโภธิสัตว์หรือมหาสัตว์ในเรื่อง คือ ตัวเอกของเรื่อง ตัว เอกของเรื่องบางเรื่องเป็นสัตว์ บางเรื่องเป็นมนุษย์ที่ยากจนข้นแค้น บางเรื่องเป็นมนุษย์ในตระกูล สูงมียศบรรดาศักดิ์ ไม่ว่าจะถือกำเนิดในสภาพใด พระโภธิสัตว์หรือมหาสัตว์จะเป็นผู้เสียสละคอย ช่วยเหลือสัตว์หรือเพื่อนมนุษย์ให้รอดพ้นจากทุกข์ภัยเสมอ แม้จะสิ้นชีวิตก็ตาม นิทานชาดกบาง เรื่อง เดิมทีอาจจะเป็นนิทานท้องถิ่นของถิ่นใดถิ่นหนึ่ง ประเทศใดประเทศหนึ่งก็ได้ ต่อมามีการ แพร่กระจายสู่กลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเฉลียวฉลาดก็นำเอามาดัดแปลงแต่งเติมให้เป็นนิทานชาดก ด้วยการแตงเน้นที่ตัวเอกว่าเป็นพระโภธิสัตว์พร้อม กับมีการประชุมชาดก เพื่อให้เข้าลักษณะของเรื่องชาดกในคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนาบรรณคดี ชาดกไทยมีอยู่ส่วนหนึ่งที่กำเนิดขึ้นในลักษณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาดกในปัญญาสาชาดก ซึ่งถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาต (พาหิรชาดก) ที่มีชื่อเสียงทางภาคเหนือของไทย^{๕๖}

จะเห็นได้ว่า แหล่งที่มาของชาดกไทยนั้นมีทั้งที่เป็นวรรณกรรม แบบฉบับและวรรณกรรม แบบท้องถิ่น คือ นิบาตชาดก ในพระไตรปิฎก คัมภีร์มหาเวสสุ และนิทานโบราณที่มีการเล่าสืบทอด กันมาตามลำดับจากชนชาติหนึ่งสู่ชนชาติหนึ่ง จากกลุ่มหนึ่งสู่กลุ่มหนึ่ง และจากอีกคนหนึ่งสู่อีกคน หนึ่ง การรับรู้วรรณกรรมชาดกของผู้รู้จากแหล่งต่างๆ ดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดวรรณกรรมชาดกไทย จำนวนมากมาย ชาดกบางเรื่องอาจจะถูกดัดแปลงแต่งเติมต่างออกไปจากเดิมบ้าง แต่เค้าเรื่องเดิม ยังคงมีอยู่ เช่น เรื่องมโนห์ราวรรณกรรม ชาดกภาคใต้ น่าจะมาจาก กิณรีชาดก ในคัมภีร์มหาเวสสุ ซึ่งมีชาดกพุทธศาสนาที่ต้นฉบับเป็นภาษาสันสกฤต และเวสสันดรชาดกน่าจะมาจากเวสสันดร ชาดกในพระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก เป็นต้น^{๕๗}

ดังนั้นจะอย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าวรรณกรรมชาดกไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมแบบฉบับหรือ วรรณกรรมแบบท้องถิ่น ส่วนมากก็จะมีเนื้อเรื่องที่พ้องกัน จะต่างกันออกไปก็เฉพาะรายละเอียด

^{๕๕} ศีราพร ฐิตะฐาน, *ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓), หน้าความนำ (ข).

^{๕๖} สืบพงศ์ ธรรมชาติ, *วรรณกรรมบาลี*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒-๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

เท่านั้น ดังนั้นการศึกษาที่มาจึงทำได้บ้างในกรณีที่อยู่อายุของวรรณกรรมของชาดกเรื่องนั้นๆ ส่วนวรรณกรรมของชาดกที่มีเนื้อเรื่องตรงกันกับนิบาตชาดก ในพระสุตตันตปิฎกนั้น กล่าวได้ว่า ได้รับอิทธิพลจากแหล่งนี้แน่นอนอาจจะได้จากนิบาตชาดกโดยตรง หรืออรรถกถาชาดก ซึ่งเป็นหนังสือแต่งอธิบายนิบาตชาดกก็ได้ ส่วนชาดกที่เนื้อเรื่องต่างออกไปจากนิบาตชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสรุปได้ว่า มีที่มาจากแหล่งใดแม้เนื้อเรื่องจะเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน ก็กล่าวได้เพียงว่าเป็นเรื่องที่มีที่มาร่วมกันเท่านั้นเอง

และลักษณะของการตั้งชื่อชาดกนั้น จะสังเกตเห็นว่า การตั้งชื่อชาดกนั้น โดยส่วนมากก็จะนำเอาชื่อของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งเป็นชื่อชาดกอย่าง เช่น เสรีวาณิชชาดก พระโพธิสัตว์ก็เสวยพระชาติเป็นพ่อค้า ชื่อเสรีวะ หรือจูปเสฏฐิชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจูปเสรษฐี และบางชาดกก็ใช้หัวข้อธรรมที่ปรากฏในคถานั้น ๆ เลย นำเอามาตั้งเป็นชื่อของชาดก เช่น อปถกชาดก กล่าวถึงธรรมคือการปฏิบัติจิต หรือบางชาดกใช้สถานที่ ที่กล่าวถึงในคถานั้น มาตั้งชื่อชาดก เช่น วัณณุปถชาดกกล่าวถึงความเพียรพยายามในการขุดหาน้ำกลางทะเลทรายจนได้นำมาใช้บริโภค เป็นต้น นี่ก็เป็นที่มาส่วนหนึ่งของการตั้งชื่อของชาดกนั้น ๆ ที่ได้ นำเอาชื่อของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งเป็นชื่อของชาดกเรื่องนั้นเลย หรือบางทีก็ใช้หัวข้อธรรมบ้าง และบางครั้งก็ได้้นำเอาสถานที่ที่กล่าวถึงคถานั้น ๆ มาใช้ในการตั้งชื่อของชาดกเรื่องนั้นเลย เป็นต้น

เพราะฉะนั้น จะเห็นว่า หรือแม้แต่ชาดกทั้งหมด ๑๐ เรื่องในมหานิบาติที่เรียกว่า ทศชาตินั้น ก็ใช้ชื่อของพระโพธิสัตว์มาตั้งเป็นชื่อชาดกโดยตรง เช่น เตมียชาดก มหาชนกชาดก สุวัณณสามชาดก เป็นต้น^{๑๔}

๒.๓ ประเภทของชาดก

ชาดกนั้นแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ

๒.๓.๑ นิบาตชาดก

นิบาตชาดก หมายถึง ชาดกจำนวน ๕๔๗ เรื่องที่มีอยู่ในนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เรื่องที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีของคนไทย คือ ทศชาติ หรือ ทศชาดก และหนึ่งในสิบเรื่องนี้ “เวสสันดรชาดก” เป็นเรื่องที่นิยมกันมากที่สุด มีการนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมชาดกไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ที่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกคือ

^{๑๔} พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), บทนำ หน้า ๘.

“มหาชาติคำหลวง” ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นก็มีการแต่งอีกหลายสำนวน ทั้งแบบฉบับและท้องถิ่น วรรณกรรมชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก คนไทยได้ให้ความสำคัญมาก นอกจากจะแต่งในรูปลายลักษณ์แล้ว ยังนิยมใช้เทศนาโดยทั่วไป ในประเทศไทยเรียกการเทศนาเรื่องเวสสันดรว่า “เทศน์มหาชาติ” จากหลักฐานพบว่ามี การเทศน์มหาชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า “อันหนึ่งโศคนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปี กุณอันว่า พระไตรปิฎกนี้จักหายแลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั่นสเล็กสน้อย ไชรี ธรรมเทศนา เป็นต้นว่า พระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย ธรรมชาดกอันอื่น ไชรีมีต้นหาปลายมิได้มีปลายหาต้น มิได้เลย”^{๑๕}

ข้อความในศิลาจารึกนครชุมสุโขทัยตอนนี้ ชี้ให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเมื่อ ๗๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ในสมัยนั้นมีการสร้างพระมหาธาตุ สร้างพระไตรปิฎก และมีการแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับชาดกต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเทศน์มหาชาติในศิลาจารึกหลักนี้แสดงให้เห็นถึงความห่วงใยต่อพระไตรปิฎก และชาดกของคนไทยสมัยก่อนว่าจะมีผู้ศึกษากันน้อย และจะชำรุดสูญหาย เพราะชาดกการบำรุงรักษา สิ่งที่คนไทยสมัยก่อนกล่าวทำนายไว้ นั้นค่อนข้างจะเป็นความจริง เนื่องจากปัจจุบันจะหาคนที่มีความรู้ความเข้าใจในพระไตรปิฎกและชาดกอย่างแท้จริงนั้นหาได้ยาก และเรื่องชาดกก็สูญหายชำรุด มีต้นขาดปลายหรือต้นหายปลายขาดมืออยู่จำนวนมาก

นิบาตชาดกที่คนไทยนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมชาดกทั้งที่เป็นแบบฉบับและท้องถิ่นมีอยู่จำนวนมาก นอกจากเวสสันดรและเรื่องอื่นๆ อีก ๕ เรื่อง ที่ปรากฏในขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก พระไตรปิฎกก็ดี ที่เรียกทศชาติและนิบาตชาดกเรื่องอื่น ๆ ก็ดี เช่น พกชาดก (นกกระยาง) กากาติชาดก (กาเกี) และมิตตามิตตชาดก (สุทธิกัมม์ชาดก) เป็นต้น การนำเอาชาดกในพระสูตรมาแต่งนั้น ปัจจุบันก็มีการกระทำกันอยู่บ้าง เพราะคนไทยเริ่มพากันมองเห็นคุณค่าของชาดกกันบ้างแล้ว

๒.๓.๒ ชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดก

ชาดกในกลุ่มนี้เป็นชาดกที่มีเนื้อเรื่องไม่ตรงกับนิบาตชาดก เป็นเรื่องที่ถูกแต่งชาดกสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง หรือได้แนวคิดจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งหรือเกิดจากการประสมประสานประสบการณ์ของผู้แต่ง ชาดกประเภทนี้มีทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับและท้องถิ่น เช่น ชาดกในปัญญาสชาดก ชาดกหลายเรื่องในคัมภีร์มหาวิสตุ และชาดกวรรณกรรมท้องถิ่น เป็นต้น ชาดกใดไม่มีในนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก ถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาตหรือพา

^{๑๕}สำนักนายกรัฐมนตรี, จารึกสุโขทัย ประชุมจารึก ภาคที่ ๑ นคร (หลักที่ ๓), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๖๓.

หิรภชาดกทั้งหมด ชาดกนอกนิบาตที่เป็นที่นิยมของคนไทย เช่น สังข์ทอง พระรถเมรี พระสุชนมโนห์รา สุทธิกัมชาดก และสุบิน เป็นต้น ชาดกนอกนิบาตเหล่านี้ได้รับความนิยมตลอดมานอกจากนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์แล้ว ยังมีการนำไปดัดแปลงเป็นบทละครโทรทัศน์ด้วยการนำเอาชาดกไปแสดงเป็นละครโทรทัศน์ ทำให้ชาดกได้รับการเผยแพร่มากขึ้น และเป็นการปลูกฝังคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ชาดกนอกนิบาตที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศไทย คือ ชาดกในปัญญาสชาดก ซึ่งพระภิกษุเชียงใหม่แต่งขึ้นเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐^{๒๐}

๒.๔ องค์ประกอบของชาดก

การแบ่งเรื่อง ชาดก นั้นได้ใช้วิธีแบ่งตามคาถาประกอบเรื่องเช่น เรื่องไเหนมีคาถาเดียวก็จัดให้อยู่ในเอกนิบาตชาดก ถ้าเรื่องไเหนมี ๒ คาถาก็เรียกว่า ทุกนิบาตชาดก เรื่อยไปจนถึง ๘๐ คาถา ก็เรียกว่ามหานิบาตซึ่งมหานิบาตนี้จะมีคาถาเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึง ๑,๐๐๐ คาถา ซึ่งก็จะเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกนั่นเอง ดังที่ทราบกันอยู่ว่าการแต่งอรรถกถาชาดกแตกต่างจากการแต่งอรรถกถาธรรมบทตรงที่อรรถกถาชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีในอดีตก่อนที่จะได้ตรัสรู้มาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบันนี้ แต่ละชาติที่ผ่านมาในชาติหนึ่งๆ นั้น ก็ได้เรียกว่าชาดกเรื่องหนึ่งๆ ไปซึ่ง มีทั้งหมด ๑,๕๔๗ เรื่อง

ชาดกเป็นส่วนที่จัดอยู่ในอรรถกถาชาดกซึ่งมีรูปร่างหรือขั้นตอนในการแต่งเป็น ๕ ขั้นตอนด้วยกัน คือ โดยเริ่มต้นจาก เรื่องปัจจุบัน คือ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเป็นสาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องย้อนอดีตให้ฟังว่าเหตุการณ์นั้นๆ เคยมีมาแล้วในอดีตว่าเป็นมาอย่างไร เมื่อจบปัจจุบันวัตถุแล้วก็มาถึงตอนที่สอง ซึ่งเรียกว่า เรื่องอดีต ก็คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตซึ่งตอนนี้จะถือว่าเป็นนิทานหรือตัวชาดกแท้ๆ ก็ได้ จากนั้นก็จะมาถึงขั้นที่สามซึ่งเรียกว่าตัวคาถานั้นเอง ซึ่งตัวคาถานั้นก็คือถ้อยคำหรือวาจาที่ประกอบเรื่องอดีตอีกทีหนึ่ง จากคาถาก็จะถึงไวยากรณ์ ก็คือตอนที่อธิบายศัพท์หรือข้อความซึ่งมีปัญหา แต่ก็มีบางครั้งที่เว้นตอนนี้เสียก็ได้ ขั้นตอนสุดท้ายเรียกว่า ส โมธานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ประชุมชาดก คือ แจงตัวบุคคลในเรื่องหรืออดีตวัตถุว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครในชาติปัจจุบัน

ดังนั้น วรรณกรรมชาดกจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ ประการ คือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา ไวยากรณ์ และ ประชุมชาดก หรือส โมธาน ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

^{๒๐} สืบพงศ์ ธรรมชาติ, วรรณคดีชาดก, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

๒.๔.๑ ปัจจุบันวัตถุ

ปัจจุบันวัตถุ คือการที่จะกล่าวถึงเรื่องปัจจุบันจะเป็นการปรารภในทำนองว่าพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ไหน และทรงปรารภถึงเรื่องอะไรอยู่ จึงได้ตรัสชาดกนี้

ปัจจุบันวัตถุนั้นจะต้องเกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์มอยู่ และเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องทรงเทศนาเรื่องในอดีตชาติ คือ ชาดก เพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ มิใช่มีเฉพาะปัจจุบันเท่านั้น บุคคลที่ดำเนินเหตุการณ์ในส่วนนี้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้านั่นเอง เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น บรรดาสาวกอื่น ๆ ต่างก็ถกเถียง มีข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้น ๆ จึงชวนกันจะไปทูลถามพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณ จึงเสด็จไปที่ที่สาวกกำลังถกเถียงกันอยู่ก่อนที่บรรดาสาวกจะไปถึงที่ประทับ ดังตัวอย่าง สตุถา สมเด็จพระบรมครูเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตะวันทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดาให้เป็นมูลเหตุ ตรัสเทศนานี้มีคำเริ่มว่า อิม เสนา คมิสุสนติ ดังนี้ เป็นต้น อนุสนธินี้มีเนื้อความเหมือนกับสุวรรณสามชาดก ในที่นี้มีความปรากฏ ดังต่อไปนี้ สตุถา สมเด็จพระศาสดา ตรัสตามภิกษุผู้เลี้ยงมารดานั้นว่า คุณภิกษุ ได้ยินเขาว่าเธอเลี้ยงคฤหส์ถ์จริง ๆ หรือ เธอตั้งอยู่ในทางที่ตถาคตเคยเดินมาแล้ว กิจที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดาข่อมเป็นประเพณีของวงศ์นักปราชญ์แต่ก่อน ๆ ข่อมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่บิดามารดา ตรัสดังนั้นก็คุณภิกษุหนึ่งอยู่ ภิกษุนั้นจะใคร่รู้ จึงกราบทูลอาราธนา สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเทศนาดังต่อไปนี้^{๒๐}

เรื่องปัจจุบันจากเรื่องสิริวิบุลกิตติ ในปัญญาสาชดกตอนต้น นั้น จะมีลักษณะหรือมีส่วนที่เหมือนกับเรื่องปัจจุบันในสุวรรณสามชาดก คือ ภิกษุเลี้ยงคูบิดามารดา เมื่อวิเคราะห์เสร็จก็กล่าวถึงเรื่องปัจจุบันต่อไปจนถึงทรงเล่าเรื่องในอดีต ซึ่งเป็นองค์ประกอบถัดไปของชาดก ว่า

...ปรางเมื่อพระบรมครู	มุนีนารถเนาวสถาน
เชตุนวิหาร	ค้ำวกรุงพาราณสี
มีมานพหนุ่มผู้หนึ่ง	มาบรรพชาเพื่อจะดี
สงสารไม่ไยดี	พระภิกษุจะเที่ยวโคจร
บิณฑบาตรราชธานี	มีศรีกาหนึ่งสุรธร
ศรัทธามโนนอร์	นารถแต่งเข้าบิณฑบา
เสร็จแล้วข้ามระกิจ	อันต้องติคมุนทิลธา
แป้งผงผัดภักตรา	นุ่งห่มผ้าศรีแกมกัน

^{๒๐}กรมศิลปากร, ปัญญาสาชดก ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑, (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๔๕๕), หน้า ๑๖๘.

จึงยกเอาเข้าบารั

มาอังกาสแก่พระสรร...^{๒๒}

นี่คือตัวอย่างของการกล่าวถึงเรื่องราวของปัจจุบัน ที่ทรงเริ่มต้นด้วยการอารัมภบทก่อน ที่ได้กล่าวถึงเรื่องปัจจุบันในตอนที่เราพูดถึงทรงมีพระชนม์มอยู่ ว่าในขณะนั้นพระองค์ทรงประทับอยู่ที่ใด ทรงได้ปรารภถึงเรื่องอะไรแล้วจึงได้ตรัสชาดกนี้ต่อไป

และนอกจากนั้นจะเห็นว่าในเรื่องปัจจุบันในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นหนังสืออธิบายขยายความนิบาตชาดก ในชาดกขุททกนิกาย พระสูตรต้นตปิฎกก็มีลักษณะเดียวกัน ส่วนในนิบาตชาดกจะไม่มีเรื่องปัจจุบัน มีเฉพาะคาถาหรือคำกล่าว (Quotation) ที่เป็นการดำเนินเรื่องของอดีตวัตถุเท่านั้น บางเรื่องมีการประชุมชาดก (สโมธาน) ตัวอย่างเรื่องปัจจุบันในอรรถกถาชาดกมีดังนี้

...ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรคนเดียวของสกุลเศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งมีทรัพย์สมบัติสิบแปด โกฏิ กุลบุตรนั้นเป็นที่รักที่เจริญในใจของบิดามารดา วันหนึ่งเขาอยู่บนปราสาท เปิดสืหบัญชรแลดูในถนนใหญ่ เห็นมหาชนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่พระเชตะวันมหาวิหารเพื่อต้องการสดับพระธรรมเทศนา จึงคิดว่า แม้ตัวเราก็จักไปกับพวกเขานั้นบ้าง จึงให้คนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่พระวิหาร ถวายผ้าเกสาชและน้ำดื่มเป็นต้น แต่พระสงฆ์และบุชชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ถวายบังคมและนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเห็นโทษในกามทั้งหลาย กำหนดอานิสงส์แห่งบรรพชา ครั้นบริษัทลุกไปแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบรรพชา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะกุลบุตรนั้นอย่างนี้ว่า...^{๒๓}

เรื่องปัจจุบันนั้นจากเรื่องสุวรรณสามชาดกในอรรถกถาชาดกแปลที่ยกมานี้ จะกล่าวถึงบุตรของเศรษฐีผู้หนึ่งที่ได้ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเห็นโทษในกามทั้งหลายเกิดความเบื่อหน่าย แล้วเกิดความศรัทธามีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก แล้วจึงได้ขออนุญาตออกบวชเป็นภิกษุ และได้ออกบวชสมประสงค์ หลังจากที่บิดามารดาอนุญาตแล้ว ภายหลังบิดามารดาอยากจนลง ภิกษุดังกล่าวต้องบิณฑบาตเลี้ยงดูบิดามารดา เมื่อเรื่องราวนี้รู้ถึงเหล่าภิกษุสาวก เหล่าภิกษุสาวกก็ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ถูกต้องไหมที่ภิกษุทำเช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาดกให้ภิกษุสาวกฟัง

^{๒๒}วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา, มโนห์รานิบาต, (สงขลา : โรงพิมพ์จึงจิง, ๒๕๑๓), หน้า ๓-๓).

^{๒๓}พ.ช.๒๘/๔๘๒/๑๖๘.

และนิบาตชาดกไม่มีส่วนที่เป็นเรื่องปัจจุบัน เชื่อกันว่า เมื่อสมัยพุทธกาลไม่มีการบันทึกชาดกเป็นลายลักษณ์ แต่ใช้วิธีการจดจำสืบต่อกันมา การจดจำมักจดจำได้เฉพาะข้อความสำคัญของเรื่อง ส่วนรายละเอียดไม่ได้จดจำกัน ดังนั้น นิบาตชาดกจึงมักมีข้อความที่ตัวละครโต้ตอบกันหรือคาถา ดังตัวอย่าง เริ่มต้นของสุวรรณสามชาดกดังนี้

...ใครหนอชิงเราผู้มัวประมาทกำลังแบกหม้อน้ำ ด้วยลูกศร กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ คนไหนชิงเราแล้วแอบอยู่
เนื้อของเราก็กินไม่ได้ หน้ำของเราก็กินไม่มีประโยชน์ เมื่อเป็นอย่างนี้ คนที่ยังนี้
เข้าใจว่าเราเป็นผู้อื่นจะพึงยิง ด้วยเหตุอะไรหนอ
ท่านเป็นใคร หรือเป็นบุตรใคร เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร คุณอนสหาย เราถาม
ท่านแล้วขอท่านจงบอกเถิด ท่านชิงเราแล้ว แอบอยู่ทำไมเล่า
เราเป็นพระราชอาของชนชาวกาสิ ชนทั้งหลายเรียกว่า พระเจ้าปิลยักษ์ เราละ
แว่นแคว้นมาเที่ยวแสวงหามฤคเพราะความโลภ...^{๒๔}

ต่อจากนี้ก็เป็นคาถาโต้ตอบกันจนจบเรื่อง จะเห็นได้ว่าคาถาหรือข้อความที่โต้ตอบกันนั้น จะมีความกะทัดรัด ไม่มีการใช้คำขยายแบบชาดกที่แตกต่างภายหลัง คาถาหรือข้อความเหล่านี้ล้วนเป็นบทร้อยกรองดังในฉบับบาลี ทั้งนี้เพราะร้อยกรองจดจำง่ายกว่าร้อยแก้ว เนื่องจากมีสัมผัสและกะทัดรัดกว่าร้อยแก้ว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมชาดกที่มีส่วนเป็นเรื่องปัจจุบันนั้นจะมีทั้งนิบาตชาดกในอรรถกถาชาดกแปลและชาดกนอกนอบาตร แต่ชาดกในชาดกขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก ไม่มีส่วนที่เป็นเรื่องปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายจะบันทึกเอาเฉพาะส่วนที่สำคัญ ๆ ของเรื่องเอาไว้นั่นเอง

๒.๔.๒ อติวัตถุ

อติวัตถุ องค์ประกอบส่วนนี้เป็นกรกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ (ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตถุ เรื่องราวในชาติก่อนนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าด้วยพระราชประสงค์จะแก้ข้อสงสัยของภิกษุสาวกในเหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องปัจจุบัน เรื่องอดีตของชาดกที่เป็นนิบาตชาดกจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เพราะเป็นเนื้อเรื่องจากชาดกขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก แหล่งเดียวกันจะแตกต่างกันเฉพาะบทประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งและข้อปลีกย่อยเท่านั้น

^{๒๔} พ.ชา.๒๘/๑๓๐๖-๑๓๐๘/๑๗๘.

จะเห็นว่านิบาตชาดกบางสำนวนแต่งด้วยร้อยแก้ว และบางสำนวนแต่งด้วยร้อยกรอง ส่วนชาดกนอกนิบาต (พาหิรชาดก) นั้น จะมีเนื้อเรื่องต่างออกไปจากนิบาตชาดก ชาดกนอกนิบาตของต่างถิ่นต่างภาค อาจจะมีเนื้อเรื่องที่ตรงกันหรือคล้ายกัน แสดงว่าชาดกนอกนิบาตดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อเรื่อง ซึ่งอาจจะเกิดจากรับอิทธิพลด้านเนื้อเรื่องจากชาดกสำนวนเดียวกัน หรือเนื้อเรื่องอาจจะตรงกันโดยบังเอิญก็ได้ และนิบาตชาดกในพระไตรปิฎกเป็นข้อความหรือภาษาโต้ตอบ (Quotation) ตั้งแต่เริ่มต้น คือ “เริ่มจากเรื่องอดีตเลย และไม่มีส่วนที่เป็นเรื่องปัจจุบัน ดังตัวอย่างจากเรื่องเวสสันดรชาดก”^{๒๕}

...คู่ก่อนมุสดี ผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างามเรืองแสงเลือกเอาพร ๑๐ ประการ ในปฐมพีซึ่งเป็นที่รักแห่งทุกข์ของเธอ ข้าแต่ท้าวเทวราช ข้าพระบาทขออนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าพระบาทได้ทำบาปกรรมอะไรไว้ หรือ ผ่าพระบาทจึงให้ข้าพระบาทหลุดจากทิวศานที่นารัณรมย์ จุลมพัตตัน ไม้ใหญ่ให้หักไป ฉะนั้น บาปกรรมเธอมิได้ทำไว้เลย และเธอไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่ แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว เหตุนั้น เราจึงกล่าวกับเธออย่างนี้...^{๒๖}

จะเห็นได้ว่า เวสสันดรชาดกในนิบาตชาดกจบด้วยเรื่องอดีต นิบาตชาดกแทบทุกเรื่องจะมีลักษณะเช่นนี้ ซึ่งต่างจากชาดกในคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีองค์ประกอบของชาดกครบถ้วนเป็นส่วนใหญ่ ชาดกในอรรถกถาแปล มีเรื่องปัจจุบันนำ ตามด้วยเรื่องอดีต ดังตัวอย่างเรื่องเทมียชาดก เรื่องอดีตตอนหนึ่งมีว่า

...คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า กาลิกราช ครองราชสมบัติโดยธรรม โดยเสมอ ในกรุงพาราณสี พระองค์มีสนมনারีประมาณหนึ่งหมื่นหกพันคน บรรดาสนมมารีเหล่านั้น แม้สักคนหนึ่งก็ไม่มีโอรสหรือธิดาเลย กาลนั้นชาวพระนครกล่าวกันว่า พระราชาของพวกเราไม่มีพระโอรสแม้องค์หนึ่งที่จะสืบพระวงศ์ จึงประชุมกันที่พระลานหลวง โดยนัยอันมาแล้วในกุสราชาดกนั้นแล กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงทรงปรารถนาพระโอรสเถิด...^{๒๗}

ชาดกในปัญญาสชาดกซึ่งจัดเป็นชาดกนอกนิบาต มีเรื่องปัจจุบัน ตามด้วยเรื่องอดีต เช่นกัน ดังตัวอย่างเรื่องสุชนชาดก ดังนี้

^{๒๕} สืบพงศ์ ธรรมชาติ, *วรรณคดีชาดก*, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

^{๒๖} พุ.ชา.๒๘/๒๖๓๐-๓๔๖๓/๓๕๒-๓๕๓.

^{๒๗} พุ.ชา.๒๘/๓๕/๑๘-๑๙.

...พระมหาสัตว์จึงทูลถามพระมารดาว่า เหตุใดพระแม่เจ้าจึงทรงกันแสงฉะนี้
 ฯ ดูกรพ่อสุชนกุมาร นางมโนหรักรรยาของเจ้าเขานี้ไปเสียแล้ว พระนางจันทาทวี
 มีเสาวนีย์ตรัสเล่าเรื่องความหลังตั้งแต่ต้นให้พระสุชนทราบทุกประการ เมื่อพระสุชน
 กุมาร ได้สดับเหตุ ดั่งนั้น มีพระหฤทัยเสียวสั่น ราวกับว่าจะแตกออกทันที เสด็จไป
 ทอดพระเนตรนิเวศฐานอันเจียบสงัดคูดังป่าช้า พระองค์ไม่สามารถดำรงพระกายา
 ไปได้ ถึงสภาวะสลบโดยทันใด อุปไมยเหมือนมีบุคคลมาตัด พระบาทให้ขาดไปทั้ง
 สองข้าง ฉะนั้น พระนางจันทาผู้ชนนี้ จึงเอาอุทกวารีน้ำหอมประพรม ให้ทั่ว สรีรกา
 ยาพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ก็กลับได้สติฟื้นขึ้นมาแล้วเสด็จไปในห้องบรรทมบรม
 สิริไสยาสน์...^{๒๘}

ในชาดกมาตามัก เริ่มต้นด้วยข้อธรรมตามด้วยเรื่องอดีต ตอนท้ายเป็นการสรุปข้อธรรมจาก
 เนื้อเรื่อง ไม่มีการประชุมชาดกแต่อย่างใด ดังตัวอย่างเรื่อง การบูชาขัยณู ดังนี้

ผู้มีใจบริสุทธิ์ผ่องใสย่อมไม่ประพฤติตามคำชักชวนล่อลวงของคนชั่ว เมื่อทราบดังนี้จึง
 สมควรที่จะพยายามกระทำใจให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ ดังจะได้พรรณนาเป็นอนุสาสน์ต่อไป

...ณ กาลอันล่วงมาช้านานแล้ว พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระราชบิดาครองราช
 สมบัติโดยการสืบสันตติวงศ์ การที่ทรงถึงซึ่งฐานะดังนี้ ก็โดยบุญบารมี พระองค์ทรง
 ปกครองรัฐสีมาเป็นสันติสุข ไม่มีศัตรูหมู่ประทุษร้ายทำ พระบรมเชษานุภาพเป็นที่
 เคารพยำเกรงโดยทั่วไปราชอาณาจักรปราศจากความวุ่นวายเดือดร้อนด้วยภัยพิบัติ
 ต่างๆ การสัมพันธไมตรีระหว่างนานาประเทศก็เป็นที่เรียบร้อยทุกประการ ทั้งบรรดา
 ประเทศราชเมืองขึ้นทั้งหลาย ก็อ่อนน้อมอยู่ใต้พระราช โองการ พระราชาองค์นี้ได้
 ปราบราคะตัวศรัตรูสงบสิ้นแล้ว จึงไม่มีพระหฤทัยมันหมายจะทรงทำนุบำรุงราษฎร
 ให้มีความสุขเจริญยิ่งขึ้น ทรงรักษาศิลจรรย์วัตรโดยเคร่งครัด ปฏิบัติพระองค์เหมือน
 มุนี โดยประการฉะนี้ ผู้มีใจบริสุทธิ์จึงมิได้ตกเป็นเหยื่อของพาล ทราบดังนี้แล้วจึง
 สมควรพยายามกระทำใจให้บริสุทธิ์เสมอ การประทุษร้ายสัตว์ไม่สามารถนำมาซึ่ง
 ความสุข...^{๒๙}

^{๒๘} กรมศิลปากร, ปัญญาชาดกฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

^{๒๙} อารยศูรย์, ชาดกมาลา, แปลโดย หลวงรัชฎการ โกศล, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๐๐), หน้า ๑๒๑-๑๓๓.

ชาดกในคัมภีร์มหาวัตตุมีองค์ประกอบเหมือนกับบรรดกถาชาดก ปัญญาสาชดกและวรรณกรรมชาดกต่างๆ ไป คือ จะเริ่มเรื่องด้วยเรื่องปัจจุบัน ตามด้วยเรื่องอดีต เราจะปรากฏเห็นได้ในเรื่องของกนิริชาดก ซึ่งเรื่องกนิริชาดกนี่ก็จะเริ่มด้วยเรื่องปัจจุบันและก็จะตามด้วยเรื่องอดีตเช่นกัน

๒.๔.๓ กาถา

กาถา คือข้อความของเรื่องชาดกแต่ละเรื่อง เมื่อก่อนข้อความในนิบาตชาดกเป็นบาลีทั้งหมดแต่งด้วยร้อยกรอง ต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทยยกข้อความหรือคาถาามาแปลเป็นคาถาๆ ไป และมีเลขลำดับคาถากำกับไว้ข้างหน้า แต่ในบรรดกถาชาดก ปัญญาสาชดก ชาดกในคัมภีร์มหาวัตตุม และชาดกนอกนิบาตอื่นๆ จะไม่มีการจัดลำดับคาถาไม่มีหมายเลขกำกับแต่จะเป็นข้อความที่ต่อเนื่องกันไปบางคัมภีร์เมื่อแปลเป็นภาษาไทยจะแปลโดยนำเอาคาถาบาลีตั้งไว้ก่อนพอให้เห็น แล้วแปลแต่งด้วยภาษาไทยจนจบ หรืออาจจะมีการคาถาบาลีสั้นๆ แทรกเป็นตอนๆ ไปก็มี วรรณกรรมชาดกส่วนมาก โดยเฉพาะที่เป็นท้องถิ่นจะแต่งด้วยร้อยกรองติดต่อกัน ไม่มีคาถาบาลีแทรกปนคาถาในนิบาตชาดก เช่น

...ดูก่อนพระน้องวิมลมา เพราะเหตุใดพระน้องจึงยอมพลีไป เพราะเหตุใดพระน้องจึงไม่เสวยกระยาหาร ก็คุณงามความดีของวิรุบบัณฑิตผู้ที่พระน้องต้องประสงค์ดวงหทัยเป็นผู้บรรเทาความมืดของโลกรทั้งปวงเช่นนี้นั้นของเราไม่มีผู้ใดคือวิรุบบัณฑิตมาถึงแล้ว จะทำความสว่างไสวให้แก่พระน้อง เชิญพระน้องตั้งหทัยฟังถ้อยคำของท่าน การที่จะได้เห็นท่านอีกเป็นการหาได้ยาก

พระนางวิมลมาทอดพระเนตรเห็นวิรุบบัณฑิต ผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้นแล้วมีพระทัยยินดีโสมนัส ทรงยกพระองคูลีทั้ง ๑๐ ขึ้นอัญชลี แล้วตรัสกะวิรุบบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ประเสริฐสุดของชาวกรุงรัฐว่า ท่านเป็นมนุษย์มาเห็นพิภพของนาคที่ตนไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกภัยคือ ความตายคุกคามและผู้ไม่กลัวและไม่กลัววาทอาการเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่มีแก่ผู้มีปัญญา...^{๓๐}

ในบรรดกถาจะมีคาถาบาลีแทรกปนอยู่บ้างเช่น “พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานอัมพวัน ของพระเจ้ามณฑลราช ทรงอาศัยกรุงมิลิตาเป็นที่ภิกษาจาร ทรงปรารภการทำ ความเยี่ยมพระโอบุชู้ให้ปรากฏ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า อจฺเณรํ วัต โลกสุมี ดังนี้ เป็นต้น”^{๓๑}

^{๓๐} ฎ.ชา.๒๘/๒๖๒๐-๒๖๒๔/๓๔๕.

^{๓๑} ฎ.ชา.๒๘/๕๒๕/๒๓๕.

ส่วนชาดกในปัญญาสชาดกมีคาถาบาลีปะปนอยู่เป็นตอนๆ เช่นกัน จะขอยกตัวอย่างจากเรื่องสุวรรณกุมารชาดก ข้อความมีว่า

...อดีเต อิมสูมี นคร มหากตฺตา นาม ราชา รชฺชํ กาทเร ฯลฯ ตฺวารกฺขิตฺตํ ทุจฺฉริยํ
 ในอดีตกาลล่วงแล้ว มีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า มหาภักตราช ได้เสวยราช
 สมบัติอยู่ในเมืองสาวัตถีนี้ พระอักรมเสลิกของพระเจ้ามหาภักตราชนั้น ทรงพระนาม
 ว่า จันทาเทวีพระนางประกอบไปด้วยกัลยาณธรรม ๕ ประการ คือ ตื่นบรรทมก่อน
 ราชสามี และเมื่อบรรทมก็บรรทมทีหลัง และคอยสดับฟังว่าจะโปรดให้กระทำกิจอัน
 ไฉน แลกล่าววจา แต่ล้วนเป็นที่รักใคร่ของพระราชาสามี ทั้งบริบูรณ์ไปด้วยสัมมาจริย
 วัตรอันดีทุกอย่าง พระนางประกอบไปด้วยกัลยาณธรรมทั้ง ๕ ดังนี้...^{๓๒}

และส่วนชาดกในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ก็ได้แต่งเป็นร้อยกรอง ไม่ค่อยมีคาถาบาลีไม่ว่าจะเริ่มต้น
 เรื่องเนื้อเรื่องหรือตอนจบก็จะไม่มี ดังตัวอย่างจากเรื่องมโนหรานิบาตตอนหนึ่งกล่าวว่า

...ปางเมื่อเพนจร นำแก้วกีนอร มโนรา มาถึงกรุงไกร อุดรอำญา ภมมรคา
 ชนาเศียรคารมโนหร่า เจ้าคำมณา มากอรบุญพราน ทฤกษาค่อยๆ วิตกวิจาร เศียร
 พ้อปรมาณ ไหม้ไกล่ไหม้ไกล่ส่วนเจ้ามโนหร่า ทรงวิภูษา กุณธรมาโดยประยาทณรัต
 รัศนังเรื่องไกร ครบเครื่องทรงใน พระวรกายขาดแต่ปีกหาง สาวสวรรค์ผันย่าง ทวย
 ระทอคอกกรายดังราชหงส์ทอง ทำนองเชิงชาย ไหม้เสียดูญหาย มรยาตมาตรา...^{๓๓}

จะเห็นได้ว่า ชาดกที่ยังคงเป็นคาถาหรือการ โต้ตอบ (Quotation) จริงๆ นั้นมีอยู่เฉพาะชาดก
 ในพระสูตรต้นตปิฎก พระไตรปิฎกเท่านั้น นอกจากนั้นจะเป็นการแปลเป็นข้อความเป็นเรื่อง
 ติดต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ บางเรื่องอาจจะมีคาถาที่ยังคงรูปบาลีแทรกปนอยู่บ้าง

๒.๔.๔ ไวยากรณ์

ไวยากรณ์ หมายถึงการอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์ให้ความหมายศัพท์เพื่อให้ผู้อื่น
 เข้าใจ ลักษณะเช่นนี้มีเฉพาะในอรรถกถาชาดก ปัญญาสชาดกและชาดกมาลา ไม่พบว่ามีในนิบาต
 ชาดก ไวยากรณ์หรือการอธิบายศัพท์ในชาดกมีดังนี้ในอรรถกถาชาดกเรื่องมหาชนก มีว่า

บทว่า กปฺลฺเล ในคานานัน ท่านกล่าวหมายถึงบาตรดิน มีคำอธิบายว่า เมื่อมีคาชินดาบสตาม
 ถึงเหตุแห่งบรรพชาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณอนมหาชนก ท่านละความเป็นใหญ่เห็นปานนี้ผนวชแล้ว

^{๓๒} กรมศิลปากร, ปัญญาสชาดก ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๓๑๗.

^{๓๓} วิทยาลัยการศึกษาสงขลา, มโนหรานิบาต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๒.

ท่านยินดีในบาตรดินนี้ บทว่า ทูก็ ความว่า พวกเขาเหล่านั้น ได้กระทำความผิดอะไรๆ ในระหว่างต่อท่านบ้างหรือ เพราะเหตุใดท่านจึงละอิสรียสุขเห็นปานนี้ มาขอบพระทัยบาตรดินใบนี้เท่านั้น^{๓๔}

ส่วนชาคในปัญญาสชาคนั้นมีไวยากรณ์คือการอธิบายศัพท์ที่อยู่ข้างกันดังตัวอย่างจากเรื่องอติเตวราชชาค มีคำปุจฉาถามว่า ความที่พระเจ้าอติเตวะเป็นบรมจักรนั้น อันกรรมอะไรเป็นผู้ให้เป็นหนึ่ง รัตนะ ๗ ประการ มีจักรแก้ว เป็นต้น มาบังเกิดมีขึ้นแก่พระเจ้าอติเตวบรมจักรนั้น เพราะอานิสงส์ผลแห่งกรรมอะไร มีคำวิสัชนาว่า พระเจ้าอติเตวราชได้เป็นบรมจักรและได้รัตนสมบัติ ๗ ประการ มีจักรแก้วเป็นต้นนั้น เพราะอานิสงส์ผลที่ได้ถวายผ้ากฐินทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระโกณฑัญญะพุทธสาวกเป็นประธาน^{๓๕}

ดังนั้นจะเห็นว่า ชาคในวรรณกรรมชาคส่วนมากจะไม่มีไวยากรณ์หรือการอธิบายศัพท์ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

๒.๔.๕ ประชุมชาคหรือสโมธาน

ประชุมชาคหรือสโมธาน องค์ประกอบส่วนนี้บางที่เรียกว่าประชุมชาติ ซึ่งประชุมชาคหรือสโมธานนี้จะเป็นส่วนประกอบสุดท้ายของชาค จะบอกว่าตัวละครในอดีตวัตถุ ใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบัน และการกลับชาติมาเกิดของตัวละครสำคัญของชาคเหมือนกัน ดังบทประชุมชาคจากเรื่องเตมียชาค ในอรรถกถาชาคมีว่า

...พระศาสดารัตนทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เราละราชสมบัติออกบวช แม้ในกาลก่อน เราก็สละราชสมบัติออกบวชเหมือนกันดังนี้แล้วทรงประกาศอริยสัจ ๔ แล้วประชุมชาคเทพธิดาผู้ที่สิงสถิตอยู่ที่เสวตจักรในกาลนั้น เป็นภิกษุณีชื่อ อุบลวรรณาในบัดนี้ นายสุนันทสารถิ เป็นพระสารีบุตร ท้าวสักเป็นพระอนุรุทธ พระชนกและพระชนนี เป็นมหาราชสกุล บริษัทนอกนี้เป็นพุทธบริษัท ส่วนบัณฑิตผู้ทำเป็นใบ้ ทำเป็นง่อยเปลี้ย คือเราผู้สัมมาสัมพุทธนี้เองแล...^{๓๖}

การประชุมเรื่องทุกัมมานิกชาค ในปัญญาสชาคมีว่า

...เมื่อจบอริยสัจจากถาลงมหาชนกเป็นอันมาก ได้บรรลุมรรคผลมีโสดา เป็นต้น พระทศพลจึงประมวลซึ่งชาคกว่า มารดาของพระโพธิสัตว์ในครั้งนี้นักกลับชาติมา

^{๓๔} พุ.ชา.๒๘/๔๔๒/๑๓๘.

^{๓๕} กรมศิลปากร, ปัญญาสชาค ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๖๕๔-๖๕๕.

^{๓๖} พุ.ชา.๒๘/๓๕๔/๗๔.

เกิด คือ พระนางสิริมหามายา บิดาของพระโพธิสัตว์ในครั้งนั้นกลับชาติมา คือ พระสุทโธทนะมหาราช บุรุษผู้ประทุษร้ายมิตรในกาลนั้นกลับชาติมา คือ พระเทวทัต ภรรยาผู้ทุศีลในกาลนั้นกลับชาติมาคือ นางจิณฺจมาณวิกา นายประตู่ตีคนในกาลนั้นกลับชาติมา คือ พระชุกงค์เถระองค์ใดองค์หนึ่ง บริษัททั้งหลายในกาลนั้นกลับชาติมา คือ พุทธบริษัททุกมมานิกราชในกาลนั้นกลับชาติมา คือ พระโลกนาถตถาคตมีพุทธพจน์ให้จบลงด้วยประการฉะนี้...^{๓๗}

สรุปแล้วองค์ประกอบของชาดกทั้ง ๕ ประการนั้น ได้แก่เรื่องปัจจุบัน เรื่องอดีต คาถา ไวยากรณ์และประชุมชาดกหรือสโมธานนั้น มิได้มีครบในชาดกทุกประเภท เช่น ในนิบาตชาดกเราจะเห็นแต่คาถากับเรื่องอดีตและประชุมชาดกบางเรื่อง ส่วนชาดกที่มีองค์ประกอบของชาดกครบทั้ง ๕ อย่างนั้นจะเห็นได้ในชาดกในอรรถกถาชาดก ชาดกนอกนิบาตและชาดกในคัมภีร์มหาวีสุตบางเรื่องเท่านั้น

๒.๕ ความเป็นมาของทศชาติชาดก

วรรณคดีชาดกนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ได้รับคามนิยมแพร่หลายเรื่องหนึ่ง เพราะเป็นการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนๆ เมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระ โพธิสัตว์ ซึ่งพระองค์ได้ถือกำเนิดเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเทวดาบ้าง และในแต่ละชาตินั้นพระองค์ก็ทรงได้แสดงบุญบารมีที่แตกต่างกันออกไป ชาดกในพระพุทธศาสนานั้นก็จะเห็นว่าที่ปรากฏอยู่นั้นมีหลายประเภทด้วยกัน ไม่ว่าทั้งที่เป็นชาดกในนิบาต และชาดกนอกนิบาตดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ในบรรดาชาดกทั้งหลายนั้น นิบาตชาดก นับว่าเป็นชาดกที่มีความสำคัญและเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย และนอกจากนั้นนิบาตชาดกนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมหานิบาตชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายเช่นกัน และเป็นที่ยินยอมอ่านกันในหมู่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มหานิบาตชาดกนี้คนส่วนมากก็จะเรียกกันว่า ทศชาติชาดก หรือพระเจ้าสิบชาตินั้นเอง ถือว่าเป็นพระชาติสุดท้ายที่ยิ่งใหญ่ที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ บารมี

ซึ่งนิบาตชาดกมีจำนวน ๕๕๐ เรื่อง โบราณเรียกว่าพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ แบ่งออกเป็นหมวดๆ เรียกว่า นิบาต ตั้งแต่ ๑-๒ เป็นเอกนิบาต ทุกนิบาตตามลำดับไป มีหมวดหนึ่งเป็นหมวดสุดท้าย เรียกว่า มหานิบาต ในหมวดนี้มีเรื่องอยู่ ๑๐ เรื่อง โบราณเรียกว่า ทศชาติ หรือพระเจ้าสิบชาติดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ทั้ง ๕๕๐ ชาตินั้น เชื่อกันว่าเป็นชาติก่อนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกตัวสำคัญใน

^{๓๗} กรมศิลปากร, ปัญญุสชาดก ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐๕.

เรื่องว่า พระโพธิสัตว์ ทั้งนั้น สิบชาติ นับแต่ชาติ ๕๔๑ เป็นลำดับไปถึงชาติที่ ๕๕๐ ทศชาติมาใน มหานิบาตชาดก ขุททกนิกายชาดก สุตตันตปิฎก

และคำว่า ทศชาติ มีชื่อเรียกตามชาติดังนี้ ๑. พระเทมีย ๒. พระมหาชนก ๓. พระสุวรรณ-สาม ๔. พระเนมิราช ๕. พระมโหสถ ๖. พระภุริทัต ๗. พระจันทกุมาร ๘. พระนารท ๙. พระวิรุ-๑๐. พระเวสสันดร เรียกย่อว่า เต. ช. สุ. เน. ม. ภ. จ. นา. วิ. เว. แต่ละชาติหรือแต่ละชาดกกล่าวถึง พระพุทธเจ้า ครั้นยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ พระองค์ก็จะทรงพระนามตามชื่อเรียกตามชาตินั้น ๆ ไป และพระองค์ยังทรงบำเพ็ญพุทธจริยาที่เรียกว่า พุทธการกรรม ซึ่งในอดีตชาติเรียกตามชื่อชาดก เป็นเฉพาะดังนี้

๑. เติมียชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเทมีย ได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี
๒. มหาชนกชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ได้บำเพ็ญวิริยะบารมี
๓. สุวรรณสามชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสาม ได้บำเพ็ญเมตตาบารมี
๔. เนมิราชชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเนมิราช ได้บำเพ็ญอธิฐานบารมี
๕. มโหสถชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระมโหสถ ได้บำเพ็ญปัญญาบารมี
๖. ภุริทัตชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระภุริทัต ได้บำเพ็ญศีลบารมี
๗. จันทกุมารชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ได้บำเพ็ญขันติบารมี
๘. นารทชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระนารท ได้บำเพ็ญอุเบกขาบารมี
๙. วิรุทธชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระธูระบัณฑิต ได้บำเพ็ญสัจจะบารมี
๑๐. เวสสันดรชาดก เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้บำเพ็ญทานบารมี^{๑๘}

สรุป ทศชาติชาดกนั้นถือได้ว่าเป็นเรื่องราวที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีครบทั้ง ๑๐ บารมี ถือว่าเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่มากในหมู่ที่นับถือพระพุทธศาสนาเพราะการที่บุคคลคนหนึ่งได้กระทำความดี หรือได้กระทำความเพียรเพื่อสร้างบารมีนั้นนับว่าเป็นเรื่องที่น่าสรรเสริญยิ่งนัก ดังที่จะได้ศึกษาในเนื้อหาโดยย่อดังต่อไปนี้

^{๑๘} ช่อรัตน ใวยัจยยา, “บทบาทตัวละครเอกในทศชาติชาดก”, รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตศึกษา : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑-๓๒.

๒.๖ เนื้อหาย่อทศชาติชาดก

๒.๖.๑ เตมียชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือการออกบวชหรือออกจากกาม

ในคราวที่พระศาสดาระทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมอยู่ใน โรงธรรมสภา ได้พรรณนามหาภิเนกขัมมบารมีของพระพุทธองค์ เมื่อพระองค์ทรงทราบเรื่องจึงตรัสว่า การที่พระราชสมบัติเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ในชาตินี้ ยังไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับชาติก่อน ภิกษุทั้งหลายจึงพากันอ้อนวอนให้พระองค์ทรงเล่าเรื่อง พระองค์จึงได้นำเอาอดีตนิทานมาเล่ามีเนื้อเรื่องว่า

เตมียราชกุมาร เกรงการที่จะได้ครองราชย์สมบัติ เพราะทรงสลดพระหฤทัยที่เห็นราชบุรุษลงโทษโจรตามพระราชดำรัสของพระราชบิดา เช่น เจียนพันครั้งบ้าง เอาดอกแคงบ้าง เอาหลาวเสียบบ้าง จึงใช้วิธีแกล้งทำเป็นง่อยเปลี้ย หูหนวก เป็นใบ้ไม่พูดจากับใคร แม้จะถูกทดลองต่างๆ ก็อดกลั้นไว้ ไม่ยอมแสดงอาการพิรุณให้ปรากฏ ทั้งนี้เพื่อจะเลี่ยงการครองราชย์สมบัติ พระราชาปรึกษาพวกพราหมณ์ ก็ได้รับคำแนะนำให้นำราชกุมารไปฝังเสียพระราชมารดาทรงคัดค้านไม่สำเร็จ ก็ทูลขอให้พระราชกุมารครองราชย์สัก ๗ วัน แต่พระกุมารก็ไม่ยอมพูด ต่อเมื่อ ๗ วันแล้ว สารธินำราชกุมารขึ้นสู่รถไปเพื่อจะฝังตามรับสั่งของพระราชบิดา ขณะที่ขุดหลุมอยู่พระราชกุมารก็เสด็จลงจากรถ ตรัสปราศรัยกับนายสารธิ แจ้งความจริงให้ทราบว่า มีพระประสงค์จะออกบวช สารธิเลื่อมใสในคำสอนขอออกบวชด้วย จึงตรัสสั่งให้นารถกลับไปคืนก่อน สารธินำความไปเล่าถวายพระราชมารดา พระราชบิดาให้ทรงทราบ ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยอำมาตย์ราชบริพารจึงเสด็จออกเชิญให้พระราชกุมารเสด็จกลับไปครองราชย์สมบัติ แต่พระราชกุมารกลับมาถวายหลักธรรมให้ยินดีในเนกขัมมะ คือ การออกจากกาม พระชนกชนนีพร้อมด้วยบริวารทรงเลื่อมใสในคำสอน ก็เสด็จออกผนวชและบวชตาม และได้มีพระราชอำนาจอันเป็นอันมากสดับพระโอวาทขอออกผนวชตาม^{๑๕}

๒.๖.๒ มหาชนกชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญวิริยะบารมี คือความพราถเพียร

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายนั่งพรรณนามหาวิริยะบารมีของพระองค์อยู่ เมื่อพระองค์ทรงทราบ ว่าเหล่าภิกษุนั้นกำลังประชุมเรื่องอะไรกันอยู่ จึงตรัสว่า มิใช่แต่เพียงบัดนี้เท่านั้น ที่พระองค์ได้กระทำคุณอันยิ่งใหญ่ แม้ในกาลก่อนพระองค์ก็ได้แสดงวิริยะ

^{๑๕}กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนตอนที่ด้วยพระสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘), หน้า ๕๑๕.

บารมีอันยิ่งใหญ่เหมือนกัน ภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่อง พระองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังนี้

พระมหาชนกกราชกุมารเดินทางไปในทะเล เรือแตก คนทั้งหลายจมน้ำตายบ้างเป็นเหยื่อของสัตว์น้ำบ้าง แต่ไม่ทรงละความอุตสาหะ ทรงว่ายน้ำโดยกำหนดทิศทางแห่งกรุงมิลินา ในที่สุดก็ได้รอดชีวิตกลับไปถึงกรุงมิลินาและได้ครองราชย์สมบัติสืบต่อไป^{๔๐}

๒.๖.๓ สุวรรณสามชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแผ่เมตริจิตคิดจะให้สัตว์ ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภพระภิกษุรูปหนึ่งผู้เลื่อมใสศรัทธา มารดา ด้วยอาหารที่ได้มาจากศรัทธาของผู้อื่น ทำให้เพื่อนภิกษุอื่นตำหนิว่าทำไมถูกจนเกิดความละอายทอดทิ้งบิดามารดา เมื่อพระศาสดาทรงทราบเรื่องจึงตรัสเรียกภิกษุนั้นมาถามความจริง พระศาสดาได้ตรัสสรรเสริญภิกษุผู้เลื่อมใสศรัทธา มารดานั้นว่า ทำถูกต้องแล้ว แม้พระองค์เองก็เคยประพฤตินุพจริยา เลื่อมใสศรัทธา มารดา เช่นกัน พระภิกษุทั้งหลายก็พากันกราบทูลวิงวอนให้พระองค์เล่าเรื่องนุพจริยา พระองค์จึงทรงนำเอาอดีตนิทานมาเล่าดังนี้

มีเรื่องเล่าว่าสุวรรณสามเลื่อมใสศรัทธาบิดาของตน ซึ่งเสียชีวิตในป่า และเนื่องจากเป็นผู้มีเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น หมูเนื้อก็เดินตามแวดล้อมไปในที่ต่างๆ วันหนึ่งถูกพระเจ้ากรุงนพราณสีชื่อปิลักษณ์ยิงเอาด้วยธนูด้วยเข้าพระทัยผิด ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นมาณพผู้เลื่อมใสศรัทธาบิดา ก็สลดพระทัย จึงไปจงมารดาบิดาของสุวรรณสามมา มารดาบิดาของสุวรรณสามก็ตั้งสัจจกิริยา อ่างคุณความดีของสุวรรณสามขอให้พิษของสรหมดไป สุวรรณสามก็ฟื้นคืนสติ และได้สอนพระราชสาแสดงคติธรรมว่าผู้ใดเลื่อมใสศรัทธา มารดาบิดา แม้เทวดาก็ย่อมรักษาผู้นั้น ย่อมมีคนสรรเสริญในโลกนี้ละ โลกนี้ไปแล้วก็บันเทิงในสวรรค์ ต่อจากนั้นเมื่อพระราชขอให้สั่งสอนต่อไปอีก ก็สอนให้ทรงปฏิบัติธรรมปฏิบัติชอบในบุคคลทั้งปวง^{๔๑}

๒.๖.๔ เนมิราชชาดก

ชาดกในเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญอธิฐานบารมีคือความตั้งใจมั่น

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานอัมพวันของพระเจ้ามณฑเวราช กรุงมิลินา นคร ทอดพระเนตรเห็นรมณีสถาน ทรงใคร่จะตรัสบุรพจริยาของพระองค์ จึงตรัสว่าที่ตรงนี้

^{๔๐} อ่างแล้ว, หน้า ๕๓๖.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน.

พระองค์เคยเจริญญาณในชาติที่เป็น มฆเทวราช พระภิกษุทั้งหลายทรงอ้อนวอนให้พระองค์ทรงเล่าอดีตนิทานให้ฟัง พระองค์จึงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังนี้

มีเรื่องเล่าว่า เนมิราชกุมารได้ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระราชบิดา ทรงบำเพ็ญคุณงามความดีเป็นที่รักของมหาชน และในที่สุดเมื่อทรงชราแก่ทรงมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรสเสด็จออกผนวชเช่นเดียวกับที่พระราชบิดาของพระองค์เคยทรงบำเพ็ญมา^{๔๒}

๒.๖.๕ มโหสถชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญปัญญาบารมี คือความรู้ทั่วถึงสิ่งที่ควรรู้

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายประชุมกันอยู่ในธรรมสภา ได้สรรเสริญพระปัญญาบารมีของพระตถาคต ว่ามีปัญญายิ่งใหญ่ หลักลม ทรงทรงมานเหล่าพราหมณ์ เหล่าปรีชาชน เหล่ายักษ์ เหล่าเทวดา เหล่าพรหม และเหล่าโจร ด้วยพระปัญญานุภาพของพระองค์ เมื่อพระศาสดาทรงทราบจึงตรัสกับบรรดาภิกษุทั้งหลายว่า ไม่มีในกาลนี้เท่านั้นที่พระองค์มีปัญญายิ่งใหญ่ เมื่อคราวที่พระองค์อยู่ในพระโพธิญาณนั้น ก็เป็นผู้มีปัญญาเช่นกัน ภิกษุทั้งหลายจึงอ้อนวอนให้พระองค์ประกาศบุรพจริยาให้ฟัง พระองค์จึงทรงนำอดีตมาแสดงให้ฟัง ดังนี้

มีเรื่องเล่าว่า มโหสถบัณฑิตเป็นที่ปรึกษาหนุ่มของพระเจ้าวิเทหะแห่งกรุงมิลินดา ท่านมีความฉลาดรู้ สามารถแนะนำในปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้องรอบคอบเอาชนะที่ปรึกษาอื่นๆ ที่ริษยาใส่ความ ด้วยความดีไม่พยายามเอาชนะ ครั้งหลังใช้อุบายป้องกันพระราชากราษศัตรู และจับราชศัตรูซึ่งเป็นกษัตริย์พระนครอื่นได้^{๔๓}

๒.๖.๖ ฐริทัตชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญศีลบารมี คือการรักษาศีล

เมื่อคราวที่พระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ในวันอุโบส อุบาสกทั้งหลายต่างก็ตั้งอธิฐานอุโบส และไปรวมกันที่ธรรมสภาเพื่อฟังธรรมกถาเกี่ยวกับบุพจริยาของพระพุทธองค์ ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าตรัสกับอุบาสกทั้งหลายว่า การที่พวกเธอกระทำอุโบสนี้ไม่ถือว่าอศจรรยเลย ในสมัยโบราณบัณฑิตผู้ละยศใหญ่ก็กระทำอุโบสเหมือนกัน พวกอุบาสกทั้งหลายจึงอาราธนาให้พระองค์เล่าบุพจริยาในกาลก่อนให้ฟัง พระองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาเล่าว่า

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๓} อ้างแล้ว, หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

กูริทัตตนาคราชไปจำศีลอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมนา ขอมอดทนให้หมองจับไปทรมานต่างๆ ทั้งๆ ที่สามารถจะทำลายหมองได้ด้วยฤทธิ์ มีใจมั่นต่อศีลของตน ในที่สุดก็ได้อิสรภาพ^{๔๔}

๒.๖.๗ จันทกุมารชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญขันติบารมี คือความอดทน

พระศาสดาเมื่อคราวที่ประทับอยู่ภูเขาคิชฌกูฏ ขณะนั้นบรรดาภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนากันถึงเรื่องพระเวททัต ที่ได้ก่อเวรคิดฆ่าคนทั้งหลาย นับแต่พระเจ้าพิมพิสาร ตลอดจนถึงจะปลงพระชนม์ของพระตถาคตด้วย เมื่อพระพุทธองค์ทรงได้ยินจึงตรัสว่า ไม่เฉพาะในกาลนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนพระเวททัตก็พยายามที่จะฆ่าชนเป็นอันมาก ภิกษุเหล่านั้นจึงทูลวิงวอนให้พระองค์ตรัสเล่าให้ฟัง พระองค์จึงเรื่องในอดีตมาแสดงดังนี้

จันทกุมารเป็นราชโอรสของพระเจ้าเอกราช เคยช่วยประชาชนให้พ้นจากคดี ซึ่งกัณหาพรหมณ์ ราชบุโรหิตาจารย์รับสินบนตัดสินไม่เป็นธรรม ประชาชน ก็พากันเลื่อมใส เปล่งสาธุการ ทำให้ กัณหาพรหมณ์ผูกอาฆาตในพระราชาจุมาร เมื่อพระเจ้าเอกราชทรงพระราชสุบิน เห็นดวงดิ่งสเทวโลก เมื่อตื่นบรรทมทรงใคร่จะทราบทางไปสู่วิวโลกตรัสถามกัณหาพรหมณ์ จึงเป็นโอกาสให้พรหมณ์แก้แค้นด้วยการกราบทูลแนะนำให้ตัดพระเศียรพระโอรสธิดา เป็นต้นบุชายัญ พระเจ้าเอกราชเป็นคนเขลา ก็สั่งจับพระราชโอรส ๔ พระองค์ พระราชธิดา ๔ พระองค์ ไปที่พระลานหลวง เพื่อเตรียมประหารบุชายัญ นอกจากนั้นยังสั่งจับพระมเหสี ๔ พระองค์ และคนอื่นๆ อีก เพื่อเตรียมประหารเช่นกัน แม้ใครจะทัดทานขอร้องก็ไม่ได้ผล ร้อนถึงท้าวสักกะ (พระอินทร์) ต้องมาข่มขู่และชี้แจงให้หายเข้าใจผิด วิธีนี้ไม่ใช่ทางไปสวรรค์ มหาชนจึงรุมฆ่าพรหมณ์บุโรหิตนั้นและเนรเทศพระเจ้าเอกราชและกราบทูลเชิญจันทกุมารขึ้นครองราชย์^{๔๕}

๒.๖.๘ นารทชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือความวางเฉย

เมื่อคราวที่พระศาสดาประทับอยู่ที่สวนตาลหนุ่ม ทรงปรารภถึงการทรงทรมานอูรุเวลกัสสป อาจารย์ของหมู่ชฎิล ๓ พี่น้อง ว่าการทรมานอูรุเวลกัสสป ในกาลนี้ไม่อัศจรรย์เท่ากับครั้งก่อน พุทธบริษัททั้งบริษัททั้งหลายจึงกราบทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงเล่าให้ฟัง จึงทรงนำเอาอดีตมาเล่าดังนี้

^{๔๔} อ่างแล้ว, หน้า ๕๓๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน.

มีเรื่องเล่าว่า พรหมนารถช่วยเปลื้องพระเจ้าอังคิราชาให้กลับจากความเห็นผิด มามีความเห็นชอบตามเดิม (ความเห็นผิดนั้น เป็นไปในทางว่าสุขทุกข์เกิดเองไม่มีเหตุ คนเราเวียนว่ายตายเกิดหนักเข้าก็บริสุทธิ์ได้เอง ซึ่งเรียกว่าสังวารสุทธิ)^{๔๖}

๒.๖.๘ วิชฺฐราชค

จากเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญสังฆบารมี คือความสัตย์

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร วันหนึ่งพระภิกษุทั้งหลายสนทนากันถึงความอัศจรรย์แห่งพระปัญญาของพระตถาคต ที่สามารถย้ายยื้อยคำกล่าวร้ายของคนอื่น ทรงทรมานให้หมดพยศ แล้วให้ตั้งอยู่ในสภาวะ และคิดได้ พระศาสดาได้ยินจึงตรัสว่า ไม่น่าอัศจรรย์เลย เพราะในกาลก่อนเมื่อพระองค์กำลังแสวงหาพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็เป็นผู้มีปัญญา ย้ายยื้อยคำของคนอื่นให้ร้ายเหมือนกัน ภิกษุเหล่านั้นอาราธนาอ้อนวอนให้พระองค์ทรงเล่าให้ฟัง แล้วพระองค์จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสดังนี้

มีเรื่องเล่าถึงวิชฺฐบัณฑิต ซึ่งเป็นผู้ถวายคำแนะนำประจำราชสำนักพระเจ้าธัญชัยโกรพยะ เป็นผู้ที่พระราชและประชาชนรักใคร่เคารพนับถือมาก ครั้งหนึ่งปุณณกยัภย์มาทำพระเจ้าธัญชัยโกรพยะเล่นสกา ถ้าตนแพ้ก็จักถวายมณีรัตนะอันวิเศษ ถ้าพระราชแพ้กี้จะพระราชทานทุกสิ่งที่ต้องการ เว้นแต่พระกายของพระองค์ ราชสมบัติ และพระมเหสีในที่สุดพระราชแพ้ ปุณณกยัภย์จึงทูลขอตัววิชฺฐบัณฑิต พระราชาจะไม่พระราชทานก็เกรงเสียสัตย์ พระองค์ตรัสว่าวิชฺฐบัณฑิตยักกว่าทรัพย์เงินทองใดๆ ทรงหน่วงเหนี่ยวด้วยประการต่างๆ แต่ก็ตกลงกันไป ได้ถามให้วิชฺฐบัณฑิตตัดสินใจ วิชฺฐบัณฑิตก็ตัดสินใจให้รักษาสัตย์ คือตนเองยอมไปกับยักย์ ความจริงยักย์ต้องการเพียงเพื่อจะนำหัวใจของวิชฺฐบัณฑิตไปแลกกับธิดาพญานาค ซึ่งความจริงเป็นอุบายของภริยาพญานาคผู้ใคร่จะได้สดับธรรมของวิชฺฐบัณฑิตมา แม้ยักย์จะหาวิธีทำให้ตายก็ไม่ตาย วิชฺฐบัณฑิตกลับแสดงสาธารณธรรม (ธรรมของคนดี) ให้ยักย์เลื่อมใสและได้แสดงธรรมแก่พญานาค ในที่สุดก็ได้อกลับมาสู่กรุงอินทปัตถ์ มีการฉลองรับขวัญกันเป็นการใหญ่^{๔๗}

๒.๖.๑๐ เวสสันดรชาดก

ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญทานบารมี คือการบริจาคทาน

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่นอ โครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ เหล่าศากยวงศ์ทั้งหลายพากันมาเฝ้า แต่ถือตัวว่าอาวุโสกว่าพระพุทธองค์ จึงไม่ยอมไหว้พระองค์ พระพุทธองค์ทรงทราบ จึงหาวิธีที่จะให้บรรดาพระญาติวงศ์ไหว้ จึงเหาะขึ้นไปบนอากาศ ประจุจโปยละอองธุลีพระบาทบนเศียร

^{๔๖}อ้างแล้ว, หน้า ๕๓๗-๕๓๘.

^{๔๗}อ้างแล้ว, หน้า ๕๓๘.

แห่งพระญาติเหล่านั้นเป็นที่อัศจรรย์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงไหว้พระพุทธองค์ พระญาติอื่น ๆ เห็น
 ดั่งนั้นจึงพากันไหว้พระพุทธองค์ทั้งหมด เมื่อพระองค์เสด็จลงมาประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ที่ปู
 ไว้ ฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมาเป็นที่น่าอัศจรรย์ บรรดาภิกษุทั้งหลายก็พากันสนทนาถึงความ
 อัศจรรย์นั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าไม่เฉพาะแต่ในกาลนี้เท่านั้น ในกาลก่อนเราก็ทำให้มีฝนโบกขร
 พรรษตกลงยังที่ในญาติสมาคมเช่นกัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นอาราธนา พระองค์ก็ทรงนำเรื่องในอดีตมา
 ตรัสเล่า ดังนี้

พระเวสสันผู้ใจดีบริจาคทุกอย่างที่มีคนขอ ครั้งหนึ่งประธานข้างเพื่อกู่บ้านกุ่มเมืองแก่
 พรหมณ์ชาวกาลิงคะ ซึ่งมาขอข้างไปเพื่อให้หายฝนแล้ง แต่ประชาชน โกรธขอให้เนรเทศพระราช
 บิดาจึงจำพระทัยเนรเทศ ซึ่งพระนางมัทรีพร้อมด้วยพระโอรสธิดาได้ตามเสด็จไปด้วย เมื่อชุกไป
 ขอสงกุมาร ก็ประธานอีก ภายหลังพระเจ้าสุทนต์พระราชบิดาทรงไถ่สงกุมาร แล้วเสด็จไปรับ
 กลับกรุง (เรื่องนี้แสดงการเสียสละส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 อันจะเป็นทางให้ได้บำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวมได้ดียิ่งมิใช่เสียสละ โดยไม่มีจุดมุ่งหมายหรือ
 เหตุผล)^{๔๔}

สรุปจะเห็นได้ว่าจากเนื้อเรื่องของทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่องที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนี้ แสดงให้
 เห็นว่าในแต่ละพระชาติของพระโพธิสัตว์นั้นพระองค์ทรงได้บำเพ็ญบารมีในแต่ละพระชาติอย่าง
 เกร่งกรัด และในแต่ละพระชาตินั้น พระองค์ก็ทรงได้บำเพ็ญบารมีที่แตกต่างกันออกไป บารมีทั้ง
 ๑๐ ที่พระโพธิสัตว์ได้ใช้ในการบำเพ็ญบารมีนั้น นับว่าเป็นพุทธจริยธรรมที่ดีที่เป็นไปเพื่อความ
 หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน.

บทที่ ๓

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น ก่อนอื่นควรจะศึกษาถึงภาพรวมตลอดทั้งความหมาย ระดับ บ่อเกิดความดีความชั่ว และเกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วของหลักพุทธจริยธรรมเสียก่อน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกตามลำดับหัวข้อ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพุทธจริยธรรม

พุทธจริยธรรม เป็นหลักการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้มนุษย์นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสุขแก่ตนเองและผู้อื่นรวมถึงความสุขของคนในสังคม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาพุทธจริยธรรมตามความหมายทางภาษาและพุทธจริยธรรมตามความหมายทั่วไป คือ

๓.๑.๑ พุทธจริยธรรมตามความหมายทางภาษา

พุทธจริยธรรมตามความหมายทางภาษา พุทธจริยธรรม ประกอบด้วย พุทธ กับ จริยะ และ ธรรม ซึ่งทั้ง ๓ คำนี้ต่างก็มีความหมายที่แตกต่างกัน ดังนี้ คือ

๑. พุทธะหรือพุทโธ หมายถึง เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

๒. จริยะ หรือจริยา หมายถึง เป็นการแสดงออกทางกาย ทางวาจาและ ทางใจ

๓. ธรรม หรือ ธรรมะ หมายถึง หลักในการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งในหลักการประพฤติปฏิบัตินี้ เมื่อนำคำทั้งสาม มารวมกันเป็น พุทธจริยธรรม หมายถึง หลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน หรือที่เรียกในความหมายหนึ่งว่า หลักธรรมที่นักปราชญ์ได้นำไปใช้ในการประพฤติปฏิบัติ^๑

๓.๑.๒ พุทธจริยธรรมตามความหมายทั่วไป

พุทธจริยธรรม มีความหมายได้ ๓ นัย คือ พุทธจริยวัตร พุทธกิจและระดับขั้นของพุทธจริยธรรม เป็นพุทธจริยวัตรของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์เพื่อมอบให้แก่ชาวโลกมี ๓ ประการ คือ

^๑บุญ.อิติ. ๔๐/๒๑๓/๒๐๗-๒๐๘.

๑. โลกัตถจริยา เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชาวโลก โดยการอบรมสั่งสอนให้เห็นถึงประโยชน์ส่วนตน ประโยชน์ส่วนผู้อื่นและประโยชน์ร่วมกัน

๒. ญัตถจริยา เป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อประโยชน์แก่พระญาติของพระองค์โดยการอบรมสั่งสอนให้รู้จักรักความสามัคคีในหมู่วงศ์พระญาติของพระองค์ โดยการไม่ให้ทะเลาะวิวาทกันในหมู่เครือญาติให้อยู่อย่างสันติสุข

๓. พุทธัตถจริยา เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชาวโลกในฐานะที่พระองค์ได้ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานหรือเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้รอบรู้ในทางโลกและทางธรรม เป็นต้น^๒

พุทธจริยธรรมเป็นพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงปฏิบัติมีอยู่ในพระพุทธรูปศาสนา มี ๓ ประการ คือ

๑. พระมหากรุณาธิคุณ เป็นผู้มีพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาวโลกทุกคน

๒. พระปาริสุทธิคุณ เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ที่มอบให้แก่ชาวโลกทุกคน

๓. พระปัญญาธิคุณ เป็นผู้มีพระคุณทางปัญญาของชาวโลกทุกคน^๓

๓.๒ ระดับของพุทธจริยธรรม

นอกจากนี้ในหลักของพุทธจริยธรรมนอกจากจะแบ่งตามข้อห้าม ข้อที่ควรนำไปปฏิบัติ และผลแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว ยังแบ่งแยกระดับ หรือขั้นในการนำไปปฏิบัติไว้เป็น ๓ ขั้นด้วยกัน ได้แก่ พุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน พุทธจริยธรรมขั้นกลาง และพุทธจริยธรรมขั้นสูงสุด ดังนี้คือ

๓.๒.๑ พุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน

พุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้มนุษย์มีหลักการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข คือ ศีล ๕ หรือเบญจศีล เบญจธรรม กล่าวคือ การประพฤติตามเยี่ยงอย่างมนุษย์ การประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ที่อยู่ในจริยธรรมระดับต้นนี้ คือการประพฤติปฏิบัติตัวของมนุษย์อยู่ในระดับที่ยังมีกิเลสมากอยู่ โดยพฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์จะอยู่ในรูปของอารมณ์ ความรู้สึกที่ยังไม่มีการยับยั้งชั่งใจ คุณภาพของจิตใจลดต่ำลงไปอยู่ในระดับสัตว์เดรัจฉาน เช่น คนที่สามารถฆ่าคนอื่น และสัตว์อื่นได้ ก็นับว่ามีคุณภาพจิตใจต่ำกว่าความเป็นมนุษย์ หลุดพ้นจากความเป็นมนุษย์ เพราะขาดมนุษยธรรม ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไม่ให้ปฏิบัติ เพราะถ้าขึ้น

^๒พระเทพเวที(ประยูร ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๑.

^๓พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๓.

ปฏิบัติก็จะพบแต่ความเลื่อมและความชั่วที่เกาะจิตใจ เมื่อพระพุทธองค์ทรงบัญญัติข้อที่ควรละเว้นแล้ว พระองค์ทรงสอนแนวทางการปฏิบัติหรือ บัญญัติข้อที่ควรปฏิบัติไว้ เรียกว่า เบญจธรรม เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอันจะนำไปสู่ความดี เบญจธรรมยังเป็นธรรมสนับสนุนและ เป็นธรรมที่ช่วยให้บุคคลไม่ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ผิดศีล ๕ ด้วย นอกจากนี้ยังเป็นหลักธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่เรียกว่า “มนุษยธรรม” แล้วยังเป็นกฎระเบียบและแนวทางที่ก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม ซึ่งเป็นกฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นโทษสำหรับผู้ล่วงละเมิดเบญจศีลและทรงชี้ประโยชน์ของการไม่ละเมิดเบญจศีล จึงได้ทรงบัญญัติเบญจศีลห้ามเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ในสังคม ดังนี้คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. เว้นจากการลักทรัพย์
๓. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
๔. เว้นจากการพูดปด
๕. เว้นจากการดื่มสุราเมรัย

และในทางพระพุทธศาสนานั้น ก็ได้กล่าวสรรเสริญถึงผลดีของการประพฤติปฏิบัติตามศีล ๕ ประการไว้ดังนี้

...พระมหาโมคคัลลานะถามว่าเน่านามเทพธิดา ท่านมีวรรณะงาม อาตมาขอลามท่านครั้งท่านยังเป็น มนุษย์อยู่ได้ทำบุญสิ่งใดไว้ ท่านจึงมีอานุภาพอันรุ่งเรืองถึงอย่างนี้ อนึ่ง รัศมีกายของท่านสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ เพราะทำบุญอะไรไว้ นางเทพธิดานั้น ดิฉันมีความสำรวมจำแนกทานยินดีในสิกขาบททั้ง ๑ คือ งดเว้นจากปาณาติบาตอย่างเด็ดขาด ๑ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอย่างเด็ดขาด ๑ ดิฉันเป็นผู้ฉลาดในอริยสัจธรรม เป็นอุบาสิกาของพระโคตมผู้มีพระจักขุเปรี๊ยะศ ดิฉันนั้นผู้ยังยศโดยยศได้ก็เพราะศีลของตนเอง ดิฉันได้เสวยผลแห่งบุญของตนอยู่ จึงสุขกายสุขใจปราศจากโรคเพราะการกระทำและการประพฤตಿಯ่างนั้น ดิฉันจึงมีผิวพรรณถึงเช่นนี้ อธิฐผล นั้นนำอัสจรรย...^๔

ส่วนธรรม ๕ ประการนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ว่า ธรรม ๕ ประการหรือที่เรียกว่าเบญจธรรมหรือเบญจกัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมที่ดีงาม ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นมนุษย์ผู้มีจิตใจสูงส่ง ประพฤติปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ดีงาม เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาศีล ๕ บุคคลผู้รักษาศีล ๕ จะมีการปฏิบัติตามหลักเบญจธรรมนี้โดยเคร่งครัด ได้แก่

^๔พ.ว.๒๖/๑๕/๑๖.

๑. ความเมตตากรุณา

๒. สัมมาอาชีวะ

๓. กามสังวร

๔. สัจจะ

๕. สติสัมปชัญญะ

เบญจธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาศีล ๕ บุคคลผู้รักษาธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ได้ ย่อมที่จะพบแต่ความสุขความสงบ ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ว่า “...คุณภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ได้รับเชิญมาไว้บนสวรรค์ เหมือนสิ่งที่เขา นำมาวางไว้ฉะนั้น...”^๕

ดังนั้น ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วจะเห็นว่า ศีล ๕ และธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เหมาะ สำหรับที่จะนำมาเป็นพื้นฐาน เพื่อที่จะนำมาปฏิบัติหรือนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของ มนุษย์ทุกคนในปัจจุบันนี้ เพื่อที่จะให้มนุษย์ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในชีวิต และนับว่าเป็น ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่มีความสำคัญยิ่ง ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคนเพื่อความผาสุกของ มนุษย์โลกทุกคนสืบต่อไป

๓.๒.๒ พุทธจริยธรรมชั้นกลาง

หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นกลาง กุศลกรรมบถ ซึ่ง เป็น ทางแห่งกุศลกรรมนี้เป็นธรรมฝ่ายดีที่ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงชี้ให้เห็นถึงความละเอียด ในการประพฤติปฏิบัติ มากยิ่งกว่าเรื่องของเบญจศีล ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ การเบียดเบียนสัตว์ การทรมาน หรือ การสั่งให้ ผู้อื่นลงมือกระทำการแทนตนเอง จุดมุ่งหมายต้องการให้คนมีเมตตาจิตให้ความรักต่อเพื่อนมนุษย์ ด้วยกัน

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ ไม่เอาสิ่งของผู้อื่นมาเป็นของตน หรือการ ละเมิดล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น จุดมุ่งหมายต้องการให้คนประกอบอาชีพที่สุจริตและชอบธรรม

๓. กามเมสุ มิจฉาจारा เวรมณี เว้นจากการประพฤติดูผิดในกาม และไม่ละเมิด ขนบธรรมเนียมของสังคมในเรื่องเพศ จุดมุ่งหมายต้องการสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม

๔. มุสาวา ทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่ความจริง ไม่โกหกต่างๆ ที่รู้เพื่อประโยชน์ ของตน ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการทำลายประโยชน์ของกันและกัน

^๕ วจ.ปญจก.๒๒/๔/๓.

๕. ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี เว้นจากการพูดต่อเสียด ซึ่งเป็นสาเหตุให้คนแตกแยกกัน เพื่อให้ไม่ให้เกิดความชอบด้วยการประจบสอพลอ

๖. ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ ซึ่งเป็นสาเหตุให้คนพึงเกิดความระคายใจ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นประโยชน์ของการใช้คำพูดอย่างถูกต้อง รู้จักสำรวมวาจาของตน

๗. สัมผัสปลลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ เหลวไหลไร้สาระหาแก่นแท้อะไรไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อให้คนพูดมีความรับผิดชอบต่คำพูดของตน

๘. อนภิขมา ไม่โลภอยากได้ของเขามาเป็นของตน ไม่ว่าจะเป็วิธีการใดก็ตาม

๙. อพยาบาท ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเขา ไม่ผูกใจเจ็บ ไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น และไม่จองเวรซึ่งกันและกัน

๑๐. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามครองธรรม ไม่เห็นผิดเป็นชอบ ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี เชื่อว่าโลกนี้มี เชื้อผลของความดีความชั่ว เชื่อในเรื่องของศาสดาผู้สอนให้มีชีวิตอันดีงาม เป็นต้น^๖

กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้ ย่อมส่งผลดีต่อบุคคลผู้ปฏิบัติ เป็นลักษณะของบุคคลผู้มีปัญญาในการดำรงชีวิต ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นบัณฑิต เพราะเป็นผู้มีความคิดที่ดี พูดดีและทำดี ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...คุณกริษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการ เป็นไฉน คือ กายกรรมเป็นกุศล ๑ วชิกรรมเป็นกุศล ๑ มโนกรรมเป็นกุศล ๑ คุณกริษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ...”^๗

และในเวรัญชกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรายละเอียดเกี่ยวกับกุศลกรรมบถที่เกิดขึ้นทั้ง ทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร ไว้ว่า

...พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเป็นธรรมสม่าเสมอทางกาย ๓ อย่างเป็นอย่างไร พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางกระบองลง วางศัตราลง มีความละอาย ...

...พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้ประพฤติถูกต้องประพฤติเรียบร้อยทางวาจา ๔ อย่างเป็นอย่างไร พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการกล่าวเท็จ ...

...ละคำพูดต่อเสียด เป็นผู้ขาดจากคำพูดต่อเสียด คือ ไม่เป็นผู้ฟังจากทางนี้ แล้วไปบอกทางโน้น เพื่อทำลายพวกเหล่านี้...

...ละคำพูดหยาบ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เป็นผู้พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ...

^๖ที.ปา. ๑๑/๓๖๐/๒๔๖.

^๗อง.ติก.๒๐/๕๕๑/๕๕๐.

...ละคำพูดสำราญเพื่อเจ้า เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า พูดเหมาะกับเวลา
พูดคำที่เป็นจริง พูดคำมีประโยชน์ ...

...พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นธรรมและความประพฤติน่าเสมอทาง
ใจ ๓ อย่างเป็นอย่างไร ...^๔

สรุปจะเห็นจากในเวรัญชกสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงได้ตรัสเรื่องกุศลกรรมบถ ทั้งทาง
กาย ทวาร วจีทวาร และมโนทวาร ไว้ เพื่อที่จะให้สัตว์โลกทั้งหลายได้นำมาประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อ
เป็นไปแห่งการหลุดพ้นจากความทุกข์ เพราะถ้าหากว่าสัตว์โลกทั้งหลายได้เว้นแก่การ กระทำกรรม
ชั่ว พูดชั่ว คิดชั่วแล้ว ก็นับว่าได้กระทำความดี เป็นทางที่เป็น ไปในทางที่เป็นกุศล สัตว์โลกทั้งหลาย
ก็ย่อมที่จะพบแต่ความสุขความเจริญทั้งทาง กาย วาจา ใจ เพราะหลักพุทธจริยธรรมข้อนี้เป็นทางที่
จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์อีกระดับหนึ่งได้

๓.๒.๓ จริยธรรมชั้นสูง

จริยธรรมชั้นสูง หมายถึง ธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นปรมัตตธรรม หรือ
ธรรมระดับที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นพระอรหันต์เป็นโลกุตตรธรรม คือ มรรคมีองค์ ๘ ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ในอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ความรู้ในทุกข์ เป็น
สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้ในทุกขสมุทัยที่เป็นสาเหตุของทุกข์ ความรู้ในทุกขนิโรธเป็นสภาพที่ทุกข์
ไม่ส่งผล และความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นวิถีแห่งการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

๒. สัมมาสังกัปปะ มีความเห็นชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปะ มีความดำริที่ประกอบด้วย
การไม่คิดร้ายผู้อื่น ซึ่งในหลักพระพุทธศาสนาท่านมุ่งเอาการดำริในอันออกจากกามความดำริในอัน
ไม่เบียดเบียน ซึ่งเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคม เพื่อความสันติสุขแก่มวลชน

๓. สัมมาวาจา มีการเจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ ประการ เป็นการพูดเพื่อก่อให้เกิด
ประโยชน์และยังความสุขมาสู่ตนเองและผู้อื่น หมายถึงการเว้นจากวจีสุจริต ๔ ประการ คือ การงด
เว้นจากการพูดเท็จ การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ และการงดเว้นจาก
การพูดเพื่อเจ้า ซึ่งเป็นการพูดที่หาสาระไม่ได้

๔. สัมมากัมมันตะ มีการกระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ ประการ เป็นการดำเนินชีวิตตาม
วิถีแห่งความดีงาม อันก่อให้เกิดความเรียบร้อยแก่สังคม ได้แก่ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์รวมถึง
มนุษย์ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ และการงดเว้นจากการประพฤตินอกใจ

๕. สัมมาอาชีวะ มีการเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่การ เว้นมิฉ้อฉล หรือการเลี้ยงชีพที่ไม่ถูกต้อง

^๔ม.ญ.๑๒/๔๕๐/๕๓๑-๕๓๒.

๖. สัมมาวายามะ มีความพยายามชอบ ได้แก่ ความเพียร ๔ อย่าง บางที่เรียกว่า “สัมมปปธาน” คือ ความเพียรชอบ คือ (๑) ปหานปธาน เพียรในการละหรือเพียรกำจัด คือเพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๒) สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือเพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๓) ภวานาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ (๔) อนรรักขณปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์

๗. สัมมาสติ เพียรระลึกชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔ อันหมายถึงที่ตั้งของสติ หรือการตั้งสติ กำหนด พิจารณาสังขารทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือตามที่สิ่งนั้นๆ มั่นเป็นของตนเอง ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง จิตตานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ว่าเป็นแต่เพียงธรรม หรือ ธรรมชาติ

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ อันได้แก่ รูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ ได้แก่ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา และจตุตถฌาน ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ ได้แก่ เอกัคคตา และอุเบกขา^๕

จะเห็นว่า มรรคมีองค์ ๘ นั้นเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติให้สิ้นไปแห่งความทุกข์ โดยอาศัยปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นตามความเป็นจริง สัมมาสังกัปปะ มีความดำริชอบ สัมมาวาจา การเจรจาตามความเป็นจริง สัมมากัมมันตะ มีการกระทำชอบที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม สัมมาวายามะ เป็นผู้มีความพยายามทำในสิ่งที่ชอบด้วยธรรม สัมมาสติ การตั้งสติสัมปชัญญะ ไว้ในที่ชอบด้วยหลักธรรมและ สัมมาสมาธิเป็นการตั้งมั่นอยู่ในความดี

มรรค ๘ นี้ หรือที่เรียกว่าหลักมัชฌิมาปฏิปทา^๖ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหา กำจัดทุกข์เพื่อช่วยให้มนุษย์บรรลุความดีงาม ซึ่งการปฏิบัติดีและปฏิบัติชอบนั้น มนุษย์ต้องเข้าใจจุดมุ่งหมายของตนเอง ซึ่งนับเป็นการกระทำด้วยปัญญา หรือ มีสัมมาทิฐิ จึงนับได้ว่าเป็นการดำเนินชีวิตตามแนวทางของมัชฌิมาปฏิปทาแต่ในบางครั้งการปฏิบัติของมนุษย์นั้นผิดพลาดคลาดเคลื่อน เพราะดำเนินไปด้วยความไม่รู้หรือเข้าใจในจุดมุ่งหมายในการแสวงหาความอุดมแห่งชีวิต ซึ่งการปฏิบัติที่ผิดพลาด

^๕พระมหาวิศัลย์ เชนชมศรี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์ธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑-๑๒.

เหล่านี้มักถูกนำมาใช้ในการบำรุงปรนเปรอความอยากของตน หรือแสวงหาผลประโยชน์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น มนุษย์จึงควรปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกระบวนการของธรรมชาติเพื่อความสมบูรณ์แห่งชีวิต

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความหมายของ คำว่า พุทธจริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นหลักการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้า หรือเป็นหลักของการประพฤติปฏิบัติของผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้มนุษย์นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสุขแก่ตนเองและผู้อื่น รวมถึงความสุขของคนในสังคม ก็ได้้นำหลักของพุทธจริยธรรม ที่ประกอบไปด้วยเรื่องของเบญจศีล เบญจธรรม กุศลกรรมบถ และรวมถึงทั้งอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อที่จะนำมาสั่งสอนให้ชาวโลกได้รับรู้และได้นำไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง ผู้อื่น ครอบครัว และสังคมนั้นๆ ด้วย พระองค์จึงทรงได้นำมาเผยแผ่ให้แก่ชาวโลกทั้งหลายได้รับรู้ในหลักธรรม และสามารถที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติต่อไป เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขได้อย่างแท้จริง และหลักของพุทธจริยธรรมนั้นก็คือด้วยเรื่องของการประพฤติปฏิบัติทั้ง ทางกายกรรม ทางวจีกรรม และทางมโนกรรม หรือ ทางกาย วาจา และทางใจนั่นเอง ซึ่งก็คือว่า การประพฤติปฏิบัติทั้งสามทางนี้ ก็ล้วนแต่มีประโยชน์และมีความสำคัญในการที่จะทำให้ตัวของเราเองนั้น สามารถที่จะดำรงชีวิตอย่างมีความสุขความสงบ และสามารถใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นและอยู่ในสังคมนั้นๆ ได้อย่างมีความสุขและความสงบร่มเย็น ได้เป็นอย่างดี เพราะพุทธจริยธรรมนั้น เป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทำให้สังคมมีความเจริญมั่นคงและมีความสุข และนอกจากนี้พุทธจริยธรรมยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุในแต่ละขั้นได้ และผู้ที่ปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรมก็ย่อมที่จะพบกับความสุข ซึ่งถือว่าหลักพุทธจริยธรรมนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ต่อไป

๓.๓ ศึกษาความดีความชั่วตามหลักพุทธจริยธรรม

พุทธจริยธรรม ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ได้แบ่งความหมายของคำว่าดี และชั่ว ไว้ดังนี้คือ

ความหมายของความดี พระพุทธศาสนาใช้คำหลายคำที่หมายถึง ความดี เช่น คำว่า กุศล บุญ ชัมมจรिया สมจรिया สุจริต กรณียะ เป็นต้น ซึ่งหากปฏิบัติแล้วย่อมให้ผลเหมือนกัน คือสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ และเป็นทีพอใจ ให้สุขสมบัติ ซึ่งส่วนใหญุ่มักจะหมายถึงการได้บังเกิดใน สุคติ โลก สวรรค์ ที่เชื่อกันว่า เป็นสถานที่เสวยผลของการทำความดี คำเหล่านี้แม้จะใช้เรียกสิ่งทีเรียกว่าความดีเหมือนกัน แต่ถ้ากล่าวในความหมายเฉพาะ คำเหล่านี้ก็มีความหมายต่างกัน

ตามความหมายทั่วไป ความดี หมายถึง การกระทำใดๆ ก็ตามที่ทำลงไปแล้วบุคคลผู้กระทำ ไม่ได้รับความเดือดร้อน และไม่ส่งผลเป็นความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งบุคคลผู้กระทำและบุคคลอื่น นอกจากนี้ยังมีความหมายกว้างไปถึงการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่อีกด้วย ส่วนใหญ่ในพระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า กุศล ซึ่งหมายถึง ความฉลาด ในการกล่าวถึงการกระทำที่เรียกว่า ความดี แสดงให้เห็นว่า การกระทำใดก็ตามที่จะเรียกว่าเป็นความดีได้นั้น จะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยปัญญา มีความฉลาด และมีความรู้ว่าอะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ เมื่อรู้แล้ว ก็ละเว้นที่จะไม่กระทำสิ่งที่ไม่ควร และเลือกทำแต่สิ่งที่ดีที่ควรในการแสดงถึงความดีหรือกุศลธรรมนั้น จะแสดงความหมายและขยายความว่า ความหมายว่าอย่างไร โดยที่จะมีคำที่แสดง ถึงความดี ๓ คำ คือ ปราศจากโทษ ผู้รู้สรรเสริญ เมื่อขិតถือแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...คฺกุรชวกาลามะ เมื่อใดก็ตามที่ท่านทั้งหลายทราบชัดด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ปราศจากโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้เมื่อขิตถือแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ คฺกุรชวกาลามะ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็ควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นเสมอ...”^{๑๐}

ความหมายของความชั่ว คำว่า ชั่ว หรือที่คนส่วนใหญ่เข้าใจในความหมายของคำว่า บาป นั้น หมายถึง การกระทำใดๆ ก็ตามที่ทำลงไปแล้ว ก่อให้เกิดโทษหรือผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ เป็นความทุกข์ทรมานแก่บุคคลผู้กระทำ และส่งผลเป็นความไม่ดี เป็นความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น หรือเป็นการกระทำที่เป็นผลเป็นความเดือดร้อนทั้งแก่บุคคลผู้กระทำและบุคคลอื่นอีกด้วย การกระทำที่เรียกว่า ความชั่ว นั้น มักจะใช้คำว่า อกุศล ซึ่งแปลว่า ไม่ฉลาด แสดงให้เห็นว่าการกระทำอะไรก็ตามที่ทำลงไปด้วยความไม่ฉลาด ปราศจากการใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองผลของการกระทำนั้นๆ ย่อมจะก่อให้เกิดผลเป็นความผิดพลาดเสียหาย ก่อให้เกิดโทษ ไม่ใช่ประโยชน์ทั้งแก่บุคคลผู้กระทำ และบุคคลอื่นๆ ตลอดทั้งสังคมในวงกว้างอีกด้วย นอกจากนี้ยังใช้คำว่า บาป ซึ่งแปลว่า เลวทราม ลามก ในการใช้แทนคำว่า ความชั่ว ซึ่งแสดงว่า การกระทำที่เป็นความชั่ว นั้น จะต้องเป็นการกระทำที่เลวทราม ต่ำช้าหรือลามก ซึ่งทำให้เกิดผล คือ ความเสียหายที่มีลักษณะเป็นความเลวทราม ต่ำช้า เช่นเดียวกัน

ในการแสดงถึงความชั่วหรืออกุศลธรรมนั้น จะแสดงความหมายและการขยายความของความหมายอย่างไรมันนั้น จะต้องใช้คำที่แสดงถึงความดี ๓ คำ คือ (๑)มีโทษ (๒)ผู้รู้ติเตียน (๓)เมื่อขิตถือแล้วย่อมก่อให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...คฺกุรชวกาลามะ เมื่อใดก็ตามที่ท่านทั้งหลายทราบชัดด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้

^{๑๐}อง.ติก.๒๐/๕๐๕/๒๔๔-๒๔๕.

เมื่อยึดถือแล้วยอมก่อให้เกิดทุกข์โทษ คุณก่อนชาวกาลามะ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็ควรละเว้นกรรมเหล่านั้นเสีย...”^{๑๑}

จะเห็นว่าจากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าพุทธจริยธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น จะมีการแยกแยะระหว่างเรื่องของความดี กับเรื่องของความชั่ว ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ข้างต้นที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงความดี ด้วยคำว่า กุศล และคำว่าความชั่วด้วยคำว่า อกุศล และให้คำอธิบายต่อไปว่า กุศล คือสิ่งที่ปราศจากโทษ ผู้รู้สรรเสริญ เมื่อยึดถือแล้วยอมก่อให้เกิดประโยชน์ และความชั่วด้วยคำว่า อกุศล ซึ่งมีโทษ ผู้รู้ติเตียน และเมื่อยึดถือแล้วยอมก่อให้เกิดทุกข์ นอกจากนี้ยังมีคำหลายคำในทางพระพุทธศาสนาที่ใช้ หมายถึงความดีและความชั่วดังกล่าวแล้วข้างต้น หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ก็ได้และคำๆนี้ก็อาจจะเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

๓.๓.๑ บ่อเกิดของความดี

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนว่า สิ่งที่เป็นบ่อเกิดของความดี หรือการกระทำที่เป็นความดี ก่อให้เกิดประโยชน์นั้น เรียกว่า กุศลมูล ซึ่งแปลว่า บ่อเกิดของความดี ๓ ประการ คือ

อโลภะ หมายถึง ความไม่โลภอยากได้สิ่งของที่เป็นของคนอื่น มีความคิดเพื่อแผ่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สำนึกในสิทธิมนุษยชน ไม่เห็นแก่ได้ มีน้ำใจเสียสละ โอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน

อโทสะ หมายถึง การไม่โกรธ ไม่คิดประทุษร้ายต่อบุคคลและสรรพสัตว์ทั้งหลายใช้หลักเมตตาธรรมกำกับการดำเนินชีวิต ช่มอารมณ์ได้ไม่วุ่นวาย มีน้ำใจ รู้จักให้อภัยไม่ถือโทษโกรธเคืองไม่พยาบาทอาฆาตแค้นบุคคลอื่น

อโมหะ หมายถึง ความไม่หลง มีปัญญาครอบคอบ เข้าใจเหตุผลและเฉลียวฉลาด ในสิ่งที่ควรและไม่ควร รู้แจ้งเห็นจริงในหลักสัจธรรม ไม่เป็นคนใจแคบขาดหลักการ เป็นต้น

กุศลมูลทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นพื้นฐานหรือเป็นสาเหตุของความดีทุกอย่าง เพราะการกระทำของคนที่ไม่โลภยอมเป็นการกระทำที่เป็นความดี ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายให้แก่บุคคลอื่น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...คุณริกษุทั้งหลาย กุศลมูล ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็น ไฉน คือ อโลภกุศลมูล ๑

อโทสกุศลมูล ๑ อโมหกุศลมูล ๑ คุณริกษุทั้งหลาย แม้อโลภะก็จัดเป็นกุศล บุคคลผู้ไม่โลภกระทำความดีด้วยกาย วาจา ใจ แม้กรรมนั้นก็เป็นกุศล บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่ถูก

^{๑๑} อ.จ.ติก.๒๐/๕๐๕/๒๔๔-๒๔๕.

ความโลภครอบงำ มีจิตอันความโลภไม่กลุ่มรวม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่น โดย ความไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จงจำ ให้เสื่อม หรือ โดยการขับไล่ด้วยการอวดอ้างว่าฉันเป็นคนมีกำลัง ตั้งอยู่ในกำลัง แม้ชื่อนั้นก็เป็นกุศล กุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดเพราะความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิด มีความไม่โลภเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้...^{๑๒}

ดังนั้น กุศลมูลทั้ง ๓ อย่างนี้ จัดเป็นสาเหตุหรือบ่อเกิดของกรรมฝ่ายดี หรือที่เรียกว่าเป็นกุศล ซึ่งกรรมฝ่ายดีนี้ถือว่าเป็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสุข ความเจริญ แก่ผู้ที่ปฏิบัติ และนอกจากนี้ยังถือว่าเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความสุข ความสงบ ให้แก่สังคมส่วนรวมและประเทศชาติต่อไป เมื่อใดก็ตามที่บุคคลไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ และไม่มีความหลงแล้ว ย่อมที่จะมีจิตใจที่ดีและเมื่อมีจิตใจที่ดีแล้ว ก็ย่อมที่จะน้อมจิตไปในการกระทำที่ดีด้วย กรรมหรือการกระทำของบุคคลผู้มีกุศลมูลทั้ง ๓ ประการนั้น ย่อมเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ที่เป็นความสุข ความเจริญ เมื่อใดก็ตามที่บุคคลยึดมั่นในหลักแห่งกุศลกรรม เมื่อนั้น ย่อมประสบความสุขตามสมควรแก่อรรถภาพ ชีวิตและทรัพย์สินของบุคคลแต่ละคน นอกจากนี้ กุศลกรรมนี้ยังสามารถสร้างสรรค์ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ให้แก่มวลมนุษยชาติ ทั้งในชาตินี้และต่อๆ ไป

๓.๓.๒ บ่อเกิดของความชั่ว

สิ่งที่เป็นบ่อเกิดของความชั่ว หรือการกระทำที่เป็นความชั่ว ก่อให้เกิดโทษที่เป็นความเสียหายแต่เพียงอย่างเดียว นั้น เรียกว่า อกุศลมูล ซึ่งแปลว่า บ่อเกิดของความชั่ว ๓ ประการ คือ

โลภะ หมายถึง ความอยากได้ทรัพย์สินสมบัติที่เป็นสิ่งของๆ บุคคลอื่น เป็นความเห็นแก่ตัว ดิ้นรนเพื่อให้มีสิทธิเหนือสิ่งของของผู้อื่น จนเป็นเหตุให้เกิดการละเมิดสิทธิผู้อื่น

โทสะ หมายถึง ความโกรธ การคิดประทุษร้าย สภาพจิตใจที่โหดร้ายมุ่งหมายจะเบียดเบียนทำร้ายหรือฆ่าคนอื่นให้ตาย

โมหะ หมายถึง ความหลงไม่รู้ตามสภาพความเป็นจริง เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ไม่รู้แจ้งเห็นจริงตามข้อมูลและข้อเท็จจริง ไม่มีเหตุผลในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ อกุศลมูลทั้ง ๓ ประการนี้จัดว่าเป็นบ่อเกิดหรือเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความชั่วทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...คุณภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ โลภอกุศลมูล ๑ โทสอกุศลมูล ๑ โมหอกุศลมูล ๑ คุณภิกษุทั้งหลาย โลภะจัดเป็นอกุศล บุคคลผู้โลภ กระทำกรรมใดด้วย กาย วาจา ใจ แม้กรรมนั้น ก็เป็น อกุศล บุคคลผู้โลภ ถูกความโลภ

^{๑๒} อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๓๔.

ครอบงำ มีจิตอันความโลภกลุ้มรุมย่อม ก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้อื่น โดยไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน การจองจำ ให้เสื่อม ตีเตียน หรือโดยการจับไล่ ด้วยการอวดอ้างว่า ฉันเป็นคนมีกำลัง ตั้งอยู่ในกำลัง मैंขื่อนั้น ก็เป็นอกุศล อกุศลธรรมอันลามกเป็นอันมากที่เกิดเพราะความ โลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด มีความโลภเป็นปัจจัยนี้ ย่อมเกิดมีแก่บุคคลนั้นด้วยประการฉะนี้...^{๑๑}

ดังนั้น อกุศลมูล จัดเป็นรากเหง้าหรือบ่อเกิดของกรรมฝ่ายชั่ว หรือฝ่ายที่เป็นอกุศลมูล นี้จะเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ คิด พุศ และกระทำออกมาในลักษณะที่ไม่ดี เป็นความเสียหาย ไม่ใช่ประโยชน์ เป็นโทษ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมายในสังคม

จากที่กล่าวมาในประเด็นเกี่ยวกับบ่อเกิดของความดีและความชั่วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจุดเริ่มต้นของสิ่งที่เรียกว่าดี หรือ ชั่ว นั้น อยู่ที่จิตใจเป็นสำคัญ สิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจซึ่งเป็นคุณสมบัติฝ่ายดี ได้แก่ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และคุณสมบัติฝ่ายชั่ว ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลงไม่รู้จริง เหล่านี้เป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย และทางวาจา หากเป็นแรงผลักดันฝ่ายดี พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็เรียกว่า กรรมหรือการกระทำที่ดี หากเป็นแรงผลักดันฝ่ายชั่ว พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็เรียกว่า กรรมหรือการกระทำที่ชั่ว ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะคุณสมบัติของจิตเหล่านี้เป็นสาเหตุหลักหรือบ่อเกิดให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย และทางวาจา และคุณสมบัติเหล่านี้เองที่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นหรือบ่งชี้ว่า พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมานั้น ดี หรือชั่ว

๓.๓.๓ เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วตามหลักพุทธจริยธรรม

เกณฑ์ในการตัดสินตามหลักของพุทธจริยธรรมนั้น ก็กล่าวถึงเกณฑ์ในการตัดสินในเรื่องของความดีและเรื่องของความชั่ว ซึ่งในหลักของพุทธจริยธรรมนั้น ก็ได้แบ่งการกระทำของมนุษย์ออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. การกระทำที่ดีหรือถูก เรียกว่า กุศลกรรม
๒. การกระทำที่ชั่วหรือผิด เรียกว่า อกุศล
๓. การกระทำที่เป็นกลางๆ คือไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่า อัพยากตะ

ตามหลักพระพุทธศาสนามีหลักที่เป็นเกณฑ์ในการตัดสินคำว่ากรรม ดีหรือชั่วอย่างไรนั้น เมื่อกล่าวโดยหลักการที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนาแล้ว อาจแบ่งเกณฑ์ในการตัดสิน กรรมดี และกรรมชั่ว ๒ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

^{๑๑} อัง.ติก.๒๐/๕๐๕/๒๓๔.

๓.๓.๓.๑ เกณฑ์ตัดสินหลัก

หลักเกณฑ์ที่ใช้เป็นเครื่องตัดสินการกระทำทางจริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้น จะพิจารณาจากมูลเหตุหรือบ่อเกิดของการกระทำเป็นหลักสำคัญ^{๑๔} ได้แก่

เจตนา ในการกระทำนั้นก็แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. คำว่า ความดี นั้นต้องพิจารณามูลเหตุว่าเป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล ที่เรียกว่ากุศลมูล หรือรากเหง้าของความดี ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง

๒. ส่วน คำว่า ความชั่ว นั้นต้องพิจารณามูลเหตุว่าเป็นเจตนาที่เกิดจากอกุศลมูล หรือเจตนาที่ไม่ดีและบ่อเกิดของความชั่วก็มี ๓ ประการ เช่นเดียวกัน คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง

คำว่า เจตนา คือ กุศลเจตนา และอกุศลเจตนา ซึ่งเจตนาทั้งสองอย่างนี้ถือว่าเป็นตัวผลักดันให้เกิดการกระทำต่างๆ จึงเรียกว่า เจตนาเป็นกรรม (เจตนาหํ ภิกขเว กัมม) ซึ่งกรรมในที่นี้ ก็หมายถึงการกระทำนั่นเอง

นอกจากนี้ การกระทำที่จะถือว่าเป็นกรรมได้นั้น ก็จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบทั้ง ๔ อย่าง คือ

๑. เจตนา ซึ่งเป็นการจงใจ อันเป็นผลจากการตัดสินใจ
๒. ตัวการกระทำที่เป็นความพยายาม ซึ่งควบคู่ไปกับเจตนา
๓. ผลการกระทำที่มาจากกระทำนั้น
๔. ผลที่ซ่อนอยู่ในเจตนา นั้น (เช่น การรับโทษด้วยการลงนรกหรือขึ้นสวรรค์หรือในที่นี้ คือ ผลที่ฝังอยู่ในจิตของผู้กระทำ)^{๑๕}

ตามหลักของพุทธจริยธรรมนั้น ได้แบ่งลักษณะของการกระทำออกเป็น ๓ ทาง คือ

๑. การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม
๒. การกระทำทางวาจา เรียกว่า วาจากรรม
๓. และการกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม

และผลจากการกระทำก็แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. การกระทำที่ให้ผลเป็นทุกข์หรือมีโทษ
๒. การกระทำที่ให้ผลเป็นสุขหรือมีคุณ
๓. การกระทำที่ให้ผลทั้งทุกข์และสุข เรียกว่า โวภิกขณะ โดยผลดังกล่าวแยกได้ดังนี้ คือ
 ๑. เกิดแก่ตนเอง

^{๑๔}พระมหาอุทัย ญาณธโร, วิถีแห่งกลไกแบบพุทธ : อภิปรัชญาของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๕.

๒. เกิดแก่ผู้อื่น และ

๓. เกิดทั้งกับตนเองและผู้อื่นหรือสังคม

ดังนั้นหลักเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำอีกข้อหนึ่ง คือ การวินิจฉัยผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ ว่า ให้ผลเป็นสุขหรือทุกข์ ให้ผลเป็นคุณหรือโทษ ต่อชีวิตจิตใจของตนเองและผู้อื่นหรือสังคมอย่างไร

นอกจากนั้นเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำตามหลักพุทธจริยธรรมจะต้องพิจารณาหลักประโยชน์ ๓ ข้อร่วมด้วยเสมอ ได้แก่

๑. ประโยชน์ในขั้นต้นหรือประโยชน์ในทางโลกในปัจจุบัน เช่น ทรัพย์สมบัติและความสุขแบบคลุกหัด (ทิฏฐุชัมมิกัตถะ)

๒. ประโยชน์ในเบื้องหน้าที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าในชีวิตหรือการมีคุณธรรมจริยธรรมในจิตใจถือว่าเป็นประโยชน์ในทางธรรม (สัมปรายิกัตถะ)

๓. ประโยชน์สูงสุดในชีวิต คือการรู้แจ้งโลกตามความเป็นจริง เรียกว่า นิพพาน (ปรมัตถะ) ดังนั้น จากผลของการกระทำ และประโยชน์ข้างต้นสามารถแยกประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำได้ เป็น ๖ ข้อ ดังนี้

๑. ประโยชน์ตน

๒. ประโยชน์ผู้อื่นหรือสังคม

๓. ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือสังคม

๔. ประโยชน์ในชาติปัจจุบัน

๕. ประโยชน์ในชาติหน้าต่อไป

๖. ประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน^๕

การดำเนินชีวิตของชาวพุทธและเกณฑ์ตัดสินพุทธจริยธรรม ต้องคำนึงถึงหลักประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นเสมอ หากไม่คำนึงถึงประโยชน์ข้างต้นก็จะกลายเป็นคนตาบอดที่เหี่ยวไปในโลกกว้างอย่างไม่มีเป้าหมาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในอันธสุตตราว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีบุคคล ๓ ประเภท คือ

๑. คนตาบอดสนิททั้งสองข้าง

๒. คนตาบอดข้างเดียว และ

^๕เทพพร มังธานี, “เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา จริยศาสตร์”, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕), หน้า ๘๑. (อัครำเนา).

๓. คนตาดีทั้งสองข้าง

คนตาบอดสนิททั้งสองข้าง หมายถึง คนที่ไม่สามารถรวบรวมทรัพย์สิน ไม่สามารถตั้งเนื้อตั้งตัวได้ ไม่อาจจะทำให้ทรัพย์สินสมบัติของตระกูลเจริญไพศาลได้ และไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ (จัดเป็นคนตาบอดทั้งทางโลกและทางธรรม)

คนตาบอดข้างเดียว หมายถึงคนที่ประสบความสำเร็จในการหาทรัพย์สินสมบัติ มีทรัพย์สินมากและสามารถพัฒนาวงศ์ตระกูลให้เจริญก้าวหน้าได้ แต่ไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ (จัดเป็นไม่บอดในทางโลก แต่บอดในทางธรรม)

คนตาดีทั้งสองข้าง หมายถึง คนที่ประสบความสำเร็จในการหาทรัพย์สินสมบัติ มีทรัพย์สินมากและสามารถพัฒนาวงศ์ตระกูลให้เจริญก้าวหน้าได้ และรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ (จัดเป็นไม่บอดทั้งในทางโลก และในทางธรรม)^{๑๖}

ในการตัดสินใจ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควรทำ และไม่ควรทำนั้น พุทธจริยธรรมเน้นที่การรู้จักด้วยตนเองหรือการประจักษ์แจ้ง ด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...ดูก่อนชาวกาลามะ

อย่างเพิ่งเชื่อตามกันมา อย่างเพิ่งเชื่อเพราะถือสืบๆ ตามกันมา

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะข่าวเล่าลือ อย่างเพิ่งเชื่อเพราะมีอ้างไว้ในตำรา

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะฟังตรรกะ (เหตุผลทางตรรกะ)

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะอนุমান (การสรุปจากข้ออ้าง/ข้อเท็จจริงที่ปรากฏ)

อย่าเพิ่งเชื่อเพราะคิดตรงตามอาการที่ปรากฏ

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะเข้ากันได้กับความคิดเห็นของตน

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะรูปลักษณะที่น่าเชื่อถือ

อย่างเพิ่งเชื่อเพราะเห็นว่าผู้พูดเป็นครูของตน...^{๑๗}

ดังนั้น จากพุทธพจน์ที่กล่าวข้างต้น ก็จะเห็นว่าในพุทธพจน์นั้นได้กล่าวระบุไว้ว่า มนุษย์นั้นสามารถที่จะรู้ ดี ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด ด้วยตนเองได้ ก็แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีมโนธรรมหรือสามารถมีสำนึกทางจริยธรรมเองได้ และจากการที่กล่าวระบุถึงผู้รู้ในที่นี้ก็แสดงให้เห็นว่าเมื่อมนุษย์มีมโนธรรมได้จริงก็ต้องมีผู้รู้ดี ชั่ว ถูก ผิด ได้จริงด้วย การยึดถือเกณฑ์ตัดสินพุทธจริยธรรมตามที่ผู้รู้ เช่น

^{๑๖} อ.จ.ท.ก.๒๐/๒๓๘/๓๘-๕.

^{๑๗} อ.จ.ต.ก.๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

พระพุทธเจ้า พุทธสาวก ตลอดจนครูอาจารย์ที่สังคมยอมรับกันว่าเป็นนักปราชญ์ ที่ได้สั่งสอนกันมา ก็ถือว่าเป็นเกณฑ์ที่พุทธศาสนายอมรับด้วย

ดังนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเจตนาเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้บุคคลกระทำกิจกรรมต่างๆ ถ้าการกระทำใดก็ตามที่ประกอบด้วยเจตนาที่เกิดขึ้นจากอกุศลมูลหรือคุณสมบัติของจิตฝ่ายชั่ว คือ โลภะ ความอยากได้ โทสะ ความโกรธ และโมหะ ความหลงไม่รู้จริง การกระทำนั้น จัดเป็นกรรมชั่ว หรือการกระทำที่ไม่ดี บางครั้งบุคคลทั่วไปมักเรียก อกุศลมูลเหล่านี้ว่า อานาถฝ่ายต่ำในตัณมูขย ซึ่งก็ได้แก่กิเลสตัณหานั่นเอง ซึ่งอกุศลมูลนี้เองที่กระทำให้บุคคลกระทำสิ่งต่างๆ ที่เป็นความชั่ว ก่อให้เกิดความเสียหาย ไม่ใช่ประโยชน์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ ๓ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม คือ โลภะ โทสะ โมหะ กรรมใดที่กระทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ เป็นเหตุ มีโลภะ เป็นที่เกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นเป็นโทษ กรรมนั้นก่อให้เกิดทุกข์ กรรมนั้นนำไปสู่การเกิดกรรม กรรมนั้นไม่นำไปสู่ความดับกรรม กรรมใดที่กระทำด้วยโทสะ กรรมใดที่กระทำด้วยโมหะ กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นเป็นโทษ กรรมนั้นก่อให้เกิดทุกข์ กรรมนั้นนำไปสู่การเกิดกรรม กรรมนั้นไม่นำไปสู่ความดับกรรม...^{๘๔}

ถ้าการกระทำใดก็ตามที่ประกอบด้วยเจตนาที่เกิดขึ้นจากกุศลมูลหรือคุณสมบัติของจิตฝ่ายดี คือ อโลภะ ความไม่อยากได้ อโทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง การกระทำนั้น จัดเป็นกรรมฝ่ายดี หรือการกระทำที่ดี ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ ๓ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมใดที่กระทำด้วยอโลภะ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นที่เกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่เป็นโทษ กรรมนั้นก่อให้เกิดสุข กรรมนั้นนำไปสู่ความดับกรรม กรรมนั้นไม่นำไปสู่การเกิดกรรม กรรมใดที่กระทำด้วยอโทสะ กรรมใดที่กระทำด้วยอโมหะ กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่เป็นโทษ กรรมนั้นก่อให้เกิดสุข กรรมนั้นนำไปสู่ความดับกรรม กรรมนั้นไม่นำไปสู่การเกิดกรรม...^{๘๕}

จะเห็นได้ว่าเกณฑ์ที่ใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยเพื่อตัดสินกรรมดีนั้น เบื้องต้นท่านพิจารณาสิ่งที่เป็นสาเหตุหรือเป็นบ่อเกิดของกรรมนั้นๆ เป็นหลัก ซึ่งเรียกว่า กุศลมูล กรรมใดก็ตามที่กระทำ

^{๘๔} อ.จ.ต.ก.๒๐/๕๕๑/๓๓๘.

^{๘๕} อ.จ.ต.ก.๒๐/๕๕๑/๓๓๘.

ด้วยสาเหตุเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสียดล เป็นไปเพื่อความรัก เมตตาค่อกันส่งผลให้เกิดความสุข มีจิตใจผ่องใส ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ประการ คือ โลกะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย อโทสะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย อโมหะเป็นต้นเหตุของการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย...”^{๒๐}

ส่วนเกณฑ์การตัดสินกรรมชั่วนั้น ท่านอาศัยหลักการของเจตนาฝ่ายชั่วที่เรียกว่า อกุศลมูล เป็นการพิจารณาที่ต้นเหตุ หรือบ่อเกิดของกรรมทั้งหลาย บุคคลลกระทำกรรมใดก็สามารถตรวจสอบกรรมของตนเองได้ว่า กรรมนั้นเป็นกรรมชั่วหรือไม่ ถ้าการกระทำนั้นเกิดจากความอยากได้ ความโกรธ หรือความหลงไม่รู้จริง และส่งผลให้บุคคลผู้กระทำรู้สึกเป็นทุกข์ใจ เศร้าใจ หรือเกิดความเดือดร้อน เป็นไปเพื่อความอยากได้ ไม่อยากช่วยเหลือผู้อื่น เป็นไปเพื่อความคิดอาฆาตเค้นพยาบาท ปราศจากความเมตตา เป็นไปเพื่อความลุ่มหลงมัวเมา นอกจากนั้นยังทำให้ผู้อื่น ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อนเสื่อมเกียรติยศชื่อเสียง มีแต่ความไม่สบายใจ เป็นต้น กรรมนั้นสามารถตัดสินได้ว่า เป็นกรรมชั่ว เพราะมีสาเหตุมาจากแรงจูงใจ หรือเจตนาฝ่ายชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ประการ คือ โลกะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย โทสะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย โมหะเป็นต้นเหตุของการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย...”^{๒๑}

จากที่กล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งที่เป็นสาเหตุหรือแรงผลักดันให้มนุษย์กระทำความกรรมต่าง ๆ นั้น มีสองกลุ่มคือ แรงผลักดันหรือเจตนาฝ่ายดี ซึ่งมีจำนวนมากมายแต่สรุปลงที่แรงผลักดันหลักสามประการ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง เมื่อใดก็ตามที่บุคคลกระทำกรรมที่มาจากแรงผลักดันฝ่ายดี การกระทำนั้นก็จัดเป็นความดี ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายความเจริญ ๓ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ กุศลมูล ๓ ประการ คือ กุศลมูลกล่าวคือความไม่โลภ กุศลมูลกล่าวคือ ความไม่โกรธ กุศลมูลกล่าวคือความไม่หลง ธรรม ๓ ประการ ที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ...”^{๒๒}

อีกฝ่ายหนึ่งคือแรงผลักดันหรือเจตนาฝ่ายชั่ว ซึ่งมีสามประการเช่นเดียวกัน คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อใดก็ตามที่บุคคลกระทำกรรมที่มาจากแรงผลักดันฝ่ายชื่อนี้การกระทำนั้นก็จัดเป็นความชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายความเสื่อม ๓ ประการ ได้แก่

^{๒๐} อัง.ติก.๒๐/๔๗๓/๑๗๒.

^{๒๑} อัง.ติก.๒๐/๔๗๓/๑๗๑.

^{๒๒} ที.ปา.๑๑/๓๕๓-๓๕๔/๔๕๖.

อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูล ๓ ประการ คือ อกุศลมูลกล่าวคือความโลภ อกุศลมูลกล่าวคือความโกรธ อกุศลมูลกล่าวคือความหลง ธรรม ๓ ประการ ที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม...”^{๒๓}

สรุปว่าเกณฑ์การตัดสินดีชั่ว ตามทัศนะของพุทธจริยธรรมเกณฑ์แรกคือ การดูสาเหตุหรือ ต้นตอของการกระทำว่ามาจากหรือเจตนาดีหรือชั่ว โดยดูว่า การกระทำนั้น เกิดมาจากกุศลมูลหรือ อกุศลมูล

ผลของการกระทำ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนานอกจากจะใช้เจตนา เป็นเกณฑ์ในการ ตัดสินการกระทำต่างๆ แล้ว ยึดถือผลของการกระทำเป็นเกณฑ์อีกประการหนึ่งในการตัดสินว่า กรรมใดเป็นกรรมดีหรือชั่ว โดยแบ่งผลของการกระทำออกเป็น ๒ ประเภท คือ

การกระทำที่มีผลเป็นทุกข์หรือมีโทษ ทั้งแก่ตนเองหรือผู้อื่น เป็นเครื่องตัดสินการกระทำ นั้นๆ ว่าเป็นความชั่ว หรือกรรมชั่ว กรรมใดที่บุคคลทำไปแล้วก่อให้เกิดผลคือความเดือดร้อนใจ ภายหลัง กรรมนั้นเป็นกรรมชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...กรรมใดที่บุคคลทำแล้ว ย่อมเดือดร้อนใน ภายหลัง มีน้ำตานองหน้า ร้องไห้อยู่เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดีเลย...”^{๒๔}

การกระทำที่ให้ผลเป็นสุขหรือมีคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งประโยชน์ที่ว่านี้ อาจจะเป็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นหรือสังคม ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือ สังคม ประโยชน์ในชาติปัจจุบัน ประโยชน์ในชาติหน้าต่อไป หรือเป็นประโยชน์สูงสุด คือ พระ- นิพพาน ซึ่งเป็นอุดมคติหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องตัดสินการกระทำ นั้นๆ ว่าเป็นความดี หรือกรรมดี ถ้าการกระทำใดๆ ก็ตามที่เป็นไปเพื่อความดี หรือประโยชน์ดังที่ กล่าวมานี้ การกระทำนั้นก็จัดว่า เป็นกรรมดี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...กรรมใดที่บุคคลทำไปแล้ว ไม่ทำให้เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตใจแช่มชื่น เบิกบาน เสวยผลแห่ง กรรมใด กรรมนั้นทำแล้วดี...”^{๒๕}

สรุปได้ว่า ในการตัดสิน การกระทำใดที่มีความดีหรือความชั่วโดยดูที่ผลของการกระทำ นั้น เราพิจารณาได้จากผลที่เกิดขึ้นทั้งแก่ตัวเรา บุคคลอื่นหรือทั้งแก่ตัวเราและคนอื่น การกระทำใด ก็ตามมีผลเป็นสุขแก่ตัวเรา คนอื่น หรือทั้งแก่ตัวเราและคนอื่น การกระทำนั้นก็จัดว่าเป็นการกระทำ

^{๒๓}ที.ปา.๑๑/๓๕๓-๓๕๔/๔๕๕.

^{๒๔}ถ.ศ.๑๕/๒๘๑/๘๑;ป.ธ.๒๕/๑๕/๒๓.

^{๒๕}ถ.ศ.๑๕/๒๘๑/๘๑;ป.ธ.๒๕/๑๕/๒๓.

ที่ดี ส่วนการกระทำใดก็ตามมีผลเป็นทุกข์แก่ตัวเรา คนอื่น หรือทั้งแก่ตัวเราและคนอื่นการกระทำนั้นก็จัดว่าเป็นการกระทำที่ชั่ว

๓.๓.๓.๒ เกณฑ์ตัดสินร่วม

นอกจากจะใช้เจตนา และผลของการกระทำเป็นหลักในการตัดสินกรรมดีหรือกรรมชั่วแล้ว ยังต้องอาศัยเกณฑ์อื่นๆ มาช่วยในการตัดสินร่วมด้วย เนื่องจากการกระทำบางอย่างอาจจะไม่สามารถใช้เกณฑ์หลักในการตัดสินความเป็นกรรมดี และกรรมชั่วได้อย่างแน่นอนตายตัวได้ทันที ต้องอาศัยเกณฑ์ร่วมดังต่อไปนี้ คือ

- การใช้มนุสธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง พิจารณาว่าการกระทำนั้น ตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ และเสียความเคารพตนหรือไม่ การกระทำนั้นแม้จะไม่ให้ผลเป็นความทุกข์ หรือความเสียหายแก่เราหรือผู้อื่น การกระทำนั้นก็จัดเป็นความชั่ว ได้เช่นเดียวกัน

- พิจารณาการยอมรับของวิญญูชน นักปราชญ์หรือบัณฑิต เช่น พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า บุคคลผู้มีความรู้และมีศีลธรรม เป็นต้น ว่าการกระทำนั้น เป็นที่ยอมรับของท่านผู้รู้ทั้งหลายหรือไม่ หากการกระทำใดนักปราชญ์หรือบัณฑิตยอมรับ ชื่นชม การกระทำนั้น ก็จัดเป็นกรรมดี ส่วนการกระทำนักปราชญ์หรือบัณฑิตไม่ยอมรับตำหนิ ติเตียน การกระทำนั้นก็จัดเป็นกรรมชั่วและ

- ยังต้องพิจารณาผลของการกระทำที่มีต่อตนเองและผู้อื่น ว่าการกระทำนั้นเมื่อทำลงไปแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นหรือไม่ กระทำลงไปแล้วเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นหรือไม่ และการกระทำนั้นๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์มากน้อยเพียงใด

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเกณฑ์การตัดสินความดีและความชั่วของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาใช้เจตนา และผลของการกระทำเป็นเกณฑ์หลักในการตัดสินว่าการกระทำใดเป็นความดี หรือการกระทำใดเป็นความชั่ว แต่ก็ยังให้ความสำคัญแก่เจตนาเป็นประการสำคัญที่ใช้เป็นเกณฑ์หลักในการตัดสิน แต่ถ้าจะให้ถูกต้องและให้ผลอย่างสมบูรณ์จะต้องพิจารณาร่วมกับเกณฑ์ตัดสินร่วมด้วย ซึ่งได้แก่ มนุสธรรม หรือความสำนึกรู้สึกผิดชอบชั่วดี และการยอมรับของของวิญญูชน ผู้เป็นนักปราชญ์ หรือเป็นบัณฑิตประกอบรวมด้วย

นอกจากนี้ตามหลักพุทธจริยธรรมยังได้แบ่งประเภทของคนไว้เป็น ๔ ประเภท และแบ่งระดับความดีไว้ตามประเภทของคนเหล่านั้นด้วย คือ

คนดีระดับที่ ๑ หรือดีมากที่สุด คือคนที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้งของตนเองและปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

คนดีระดับที่ ๒ หรือดีมาก คือคนที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

คนดีระดับที่ ๓ หรือดีน้อย คือคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเองแต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

คนดีระดับที่ ๔ หรือดีน้อยที่สุด คือคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า คนที่ทำเพื่อประโยชน์ตนเองแต่ไม่ทำเพื่อผู้อื่น ดีมากกว่าคนที่ไม่ทำเพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนเองแต่ทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ทั้งนี้เพราะประโยชน์ในที่นี้หมายถึงประโยชน์ในระดับที่สองและที่สามเป็นหลัก ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์ทางด้านจิตใจ และเป็นประโยชน์ที่ทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมากกว่า เพราะว่าการแสวงหาประโยชน์ในทางวัตถุอย่างเดียวนั้นมักจะก่อให้เกิดโทษแก่คนอื่นได้มาก แต่การแสวงหาประโยชน์ทางด้านจิตใจนั้นมิใช่ประโยชน์อย่างเดียวไม่มีโทษ ดังนั้น คนที่ทำประโยชน์ให้แก่ตนเองโดยการปฏิบัติธรรมเพื่อยกระดับจิตใจของตนให้สูงขึ้นแต่ไม่ทำเพื่อคนอื่น คือไม่ชักชวนคนอื่นให้ทำตาม จึงดีกว่าคนที่ไม่ทำประโยชน์ให้แก่ตนเองคือไม่ลงมือปฏิบัติธรรมเพื่อยกระดับจิตใจของตนให้สูงขึ้น แต่ชอบชักชวนคนอื่นให้เขาปฏิบัติธรรม^{๒๖}

และเกณฑ์ตัดสินตามหลักพุทธจริยธรรมในทัศนะพุทธศาสนา ในเรื่องว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป สิ่งไหนควรกระทำ และสิ่งไหนที่ไม่ควรกระทำนั้น ก็ขอยกตัวอย่างในการสนทนาระหว่างพระนาคเสนและพระเจ้ามิลินท์ดังต่อไปนี้

พระเจ้ามิลินท์ : พระคุณเจ้า บุญก็ดี บาปก็ดี อย่างไหนจะมี(พลัง/อำนาจ)มากกว่า ? พระนาคเสนเถระ : ขอถวายพระพร บุญมีพลังมากกว่า ส่วนบาปมีพลังน้อย
พระเจ้ามิลินท์ : เพราะเหตุใด พระคุณเจ้า

พระนาคเสนเถระ : ขอถวายพระพร เมื่อคนทำบาปย่อมร้อนใจว่า เราได้ทำบาปไว้แล้ว ดังนี้ ฉะนั้นบาปจึงไม่มีพลัง (ที่จะเจริญต่อไป) แต่เมื่อคนทำบุญ ย่อมไม่ร้อนใจ เมื่อไม่ร้อนใจ จิตใจก็เบิกบาน เมื่อจิตใจเบิกบาน ปีติหรือความอิ่มใจก็เกิดขึ้น เมื่อมีความอิ่มใจ จิตใจก็สงบ เมื่อจิตใจสงบก็จะประสบความสุข เมื่อมีความสุข (ที่เกิดจากความสงบ) จิตใจก็มีสมาธิหรือความตั้งมั่น เมื่อมีสมาธิแล้วก็รู้แจ้งสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ฉะนั้นบุญจึงมีพลังมากกว่า^{๒๗}

^{๒๖} เทพพร มังธานี, เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา จริยศาสตร์, อ่างแล้ว, หน้า ๘๕-๘๖.

^{๒๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญญา (ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๐.

จากบทสนทนาข้างต้น ได้ข้อสรุปว่า ความดีย่อมมีพลังมากกว่าความชั่ว ในกรณีที่ตัวการกระทำเป็นการกระทำที่แบ่งแยกได้อย่างชัดเจนว่า ดี ชั่ว บุญ บาป และผู้ทำย่อมที่จะรู้อย่างชัดเจนว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ พุทธจริยธรรมถือว่าเป็นเกณฑ์ที่แน่นอนว่า ความดีหรือบุญย่อมมีพลังมากกว่าบาปทั้งนี้เพราะธรรมชาติของความดีนอกจากให้ผลดีในตัวเองแล้วยังให้ผลดีที่เป็นผลพลอยได้อย่างต่อเนื่องด้วย ถ้ามุขยู้รู้จักความดีและรู้จักวิธีที่จะทำความดี (กุศลพิธี) ดังนั้น เมื่อนำเกณฑ์ที่แน่นอนนี้ไปรวมกับความรู้ ทำให้การทำบุญและรู้ว่าเป็นบุญ ย่อมได้บุญมากกว่าการทำบุญที่ไม่รู้ว่าเป็นบุญ ทั้งนี้เพราะผู้ที่ทำบุญจะเกิดความศรัทธาเลื่อมใส มีนันทะ อุตสาหะ ปิติหรือความอิ่มใจ รู้วิธีทำบุญมากกว่าผู้ที่ทำบุญโดยไม่รู้ว่าเป็นบุญ จะเห็นได้ว่าศรัทธา นันทะ และการกระทำบุญที่ถูกต้องเป็นต้น จัดเป็นผลพลอยได้จากการกระทำบุญที่ผู้ทำรู้ว่าเป็นบุญ และรู้วิธีทำบุญ

นอกจากความรู้จะเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมผลบุญให้ยิ่งๆ ขึ้นไปแล้ว ความรู้ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งผลของบาปให้มีทิศทางที่แตกต่างจากความไม่รู้ และมีระดับของผลกระทบที่มีต่อผู้กระทำมากน้อยแตกต่างกันด้วย ดังบทสนทนาระหว่างพระนาคเสนเถระและพระยามิลินท์ ดังต่อไปนี้

พระเจ้ามิลินท์ : พระคุณเจ้า คนผู้รู้อยู่กระทำบาปกรรม และคนผู้ไม่รู้อยู่กระทำบาปกรรม บาปของใครมากกว่า ?

พระนาคเสนเถระ : ขอถวายพระพร ผู้ใดไม่รู้อยู่กระทำบาปกรรม บาปของผู้้นั้นมากกว่า

พระเจ้ามิลินท์ : ถ้าอย่างนั้น ราชบุตรก็ดี ราชมเหศวรก็ดี ของข้าพเจ้าผู้ไม่รู้กระทำความคิดลงไป ข้าพเจ้ามีต้องลงโทษแก่เขาเป็นทวีดอกหรือ

พระนาคเสนเถระ : ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงวินิจฉัยข้อนี้อย่างไร คือผู้หนึ่ง รู้และอีกผู้หนึ่งไม่รู้ ทั้งสองคนจะพึงจับก้อนเหล็กที่ไฟเผาให้ร้อน โชนเป็นเปลว คนไหนจะถูกลวกมากกว่ากัน

พระเจ้ามิลินท์ : คนผู้ไม่รู้สิ พระคุณเจ้า

พระนาคเสนเถระ : ขอถวายพระพร ผู้ใด ไม่รู้แล้วกระทำบาปกรรม บาปของผู้้นั้นย่อมมีมากกว่าเหมือนกันละนั้นแล^{๒๔}

ก็จะเห็นได้ว่า บุคคลที่ทำความผิดทั้งๆ ที่รู้ว่าผิด บาปน้อยกว่า คนที่ทำความผิดโดยไม่รู้ว่าผิด โดยการพิจารณา (๑) คุผลที่จะเกิดขึ้นอย่างมากและยาวนาน เพราะเมื่อทำในสิ่งที่ผิดเข้าย่อมให้ผลเป็นโทษ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

แก่ผู้ทำไม่ว่าผู้ที่จะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ดังนั้น ผู้ไม่รู้มีโอกาสดำเนินความคิดที่ให้รุนแรงมากกว่า และยาวนานมากกว่า (๒) การทำบาปเกิดจากแรงจูงใจอื่นมากกว่าเรื่องของความรู้หรือไม่รู้ อย่างเช่น คนทำบาปเพราะอดทนต่อความเขี้ยวของกิเลสตัณหาไม่ไหวหรือเพราะความโลภในผลที่เป็นความสุขความเพลิดเพลินที่จะได้รับ (๓) เมื่อความรู้ (ว่าสิ่งนั้นบาปหรือไม่บาป) ก็ไม่ถือว่าเป็นตัวป้องกันไม่ให้คนทำบาป เพราะมีคุณสมบัติทางจิตใจอย่างอื่นที่คอยป้องกันไม่ให้ทำคนบาปก็คือ คุณธรรม หรือหลักธรรม อันได้แก่ได้แก่ หิริโอตตัปปะหรือความละอายใจและความเกรงกลัวต่อบาป เป็นต้น คนที่เคยกระทำความผิดโดยไม่รู้ว่ามีผิดมาก่อน แม้รู้ภายหลังว่าผิดก็ไม่ได้หมายความว่า จะเลิกได้ (๔) ผู้ที่รู้ว่าสิ่งที่ตนกระทำเป็นบาป โดยธรรมชาติของบาปที่ถูกรู้ทำทันทีจะไม่มีการลังเลที่จะเจริญหรือพอกพูนขึ้นต่อไป หากจะพอกพูนขึ้นบ้างก็น้อยกว่าผู้ที่ไม่รู้ว่าเป็นบาปของตนเองทำลงไปนั้น เป็นบาปแน่นอน

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาในประเด็นนี้ ต้องไม่ลืมพิจารณาพื้นฐานที่ว่า ทั้งผู้รู้และผู้ไม่รู้ เมื่อทำผิดย่อมบาปเหมือนกัน แต่จะบาปน้อยบาปมากก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นการพิจารณาซึ่งนำหนักมุ่งไปที่ตัวการกระทำ (ที่ชั่วในตัวเอง คือทำบาป) และผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำผิดดังกล่าว

ประเด็นที่สำคัญข้อหนึ่งในการตัดสินพุทธจริยธรรมคือความสามารถในการวิเคราะห์ว่า กรณีใดควรยึดเจตนาที่ผลเป็นหลักเกณฑ์ เป็นต้น ต้องอาศัยปัญญา ความรอบคอบ ในการพิจารณาอย่างละเอียดและลุ่มลึก นอกจากจะพิจารณาในบทของกรณีที่ตัดสินแล้ว ต้องคำนึงถึงธรรมและวินัยเป็นหลักด้วย คือ ไม่ให้ผิด ไปจากหลักธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ดีแล้ว

นอกจากนั้นการที่พุทธศาสนาระบุว่ามีการกระทำที่มีทั้งดีและชั่วหรือที่เรียกว่ากรรมผสม นั้น ทำให้สามารถชั่งน้ำหนักความดีกับความชั่วในการกระทำที่มีทั้งดีและชั่วอยู่ตัวมันเองได้ เช่น การพูดเท็จของหมอที่มีกุศลเจตนาโดยมุ่งผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่คนไข้เป็นสำคัญ เป็นการกระทำที่มีน้ำหนักของความดีมากกว่าความชั่ว ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้สามารถตัดสินสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งกันทางจริยธรรมในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมด้วย

เกณฑ์การตัดสินพุทธจริยธรรมนั้นเมื่อพิจารณาโดยให้ครอบคลุมไปถึงส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่ชีวิต จิตใจ ความเป็นบุคคล สังคมรอบข้าง ธรรมชาติที่มีมนโนสำนึกในตนเองของมนุษย์ และวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นมาตรฐานทางสังคม จะเห็นได้ว่าพุทธจริยธรรมให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบเหล่านี้โดยเน้นในแง่คุณประโยชน์และความถูกต้องตามมาตรฐานทางสังคมซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยอาศัยปัญญา คือ การวินิจฉัยของวิญญูชนเป็นเกณฑ์

สรุปเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ ซึ่งได้แก่

๑. ว่าด้วยคุณ โทษต่อชีวิตหรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือเป็นสภาวะที่เกี่ยวเนื่องแก่ชีวิตจิตใจ หรือไม่เอื้อหรือไม่ ต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรม หรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่น ลดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒. ว่าด้วยคุณ โทษต่อบุคคล คือเป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกที่แท้จริงแก่ตน

๓. ว่าโดยคุณ โทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม

๔. ว่าโดยมโนธรรม หรือโดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือ พิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตัวเองว่าการนั้นเมื่อทำแล้วตนเองดีเตียน หรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕. ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีและสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบถ่วงถ่วงของวิญญูทั้งหลายตามสมัย ที่จะมิให้ถ้อยกันไปโดยมมงาย หรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี

จะเห็นได้ว่า จากเกณฑ์การพิจารณาการตัดสินทางพุทธจริยธรรมข้างต้น มีนัยอันเดียวกันกับที่นำเสนอไว้ก่อนแล้วแต่ต่างแต่พิจารณาเกณฑ์การตัดสินใจในแง่ของปัญหาในปัจจุบันที่แยกเป็นปัญหาด้านชีวิตจิตใจ บุคคลสังคมและมาตรฐานทางสังคมเป็นเกณฑ์^{๒๕}

สรุปจากหลักเกณฑ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า พุทธจริยธรรมมีเกณฑ์ที่ครอบคลุมทั้ง เจตนา ที่เป็นแรงจูงใจในการกระทำ ตัวการกระทำ และ ผลจากการกระทำ ดังนั้น วิธีในการตัดสินจริยธรรมตามทัศนะพุทธศาสนานั้น จึงต้องอาศัยการแยกแยะประเด็นต่างๆ ในกรณีที่ตัดสินแล้วพิจารณาตัดสินไปตามน้ำหนักของทั้งสามประเด็น แล้วยกผลการตัดสินออกเป็นลำดับขั้นหรือระดับมากน้อยของความถูกต้อง

จากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถกำหนดเกณฑ์ตัดสินพุทธจริยธรรมกว้างๆ สำหรับการดำเนินชีวิตและสังคมได้ว่า การดำเนินชีวิตและรูปแบบของสังคมแบบใดที่สนับสนุนและเกื้อกูลให้มนุษย์เข้าใกล้นิพพานมากขึ้น หรือทำให้มนุษย์บรรลุนิพพานได้ง่ายขึ้น การดำเนินชีวิตและรูปแบบสังคม

^{๒๕} ประยุทธ์ ปยุตโต, พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๐.

แบบนั้น เป็นสิ่งที่ดีและถูกต้องตามหลักพุทธจริยธรรม แต่เกณฑ์ในการตัดสินพุทธจริยธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ เกณฑ์ใหญ่ๆ ด้วยกันคือ เกณฑ์ตัดสินหลัก คือ การพิจารณาความเป็นกุศล หรืออกุศล โดยมีหลักพิจารณามูลเหตุว่าเป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และ ไม่หลงหรือไม่ หรือเจตนาที่นั้นเกิดจาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง นอกจากนี้ยังอาศัยเกณฑ์ตัดสินร่วมอีกได้แก่ การใช้มโนธรรมหรือความสำนึกชั่วดีของแต่ละบุคคล และการยอมรับของวิญญูชนด้วย และนอกจากนั้นต้องพิจารณาลักษณะและผลของการกระทำที่มีต่อตนเองและผู้อื่นว่าเป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นหรือไม่ และสิ่งที่กระทำนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือไม่

๓.๔ เป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยธรรม

หลักคำสอนต่างๆ ในพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การมุ่งแก้ไขความทุกข์ แก้ปัญหาความวุ่นวายของส่วนบุคคลและสังคม เป้าหมายของหลักพุทธจริยธรรม ก็คือ การบรรลุจุดหมายปลายทางในระดับต่างๆ ซึ่งแบ่งได้ ๓ ระดับคือ

๑. จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐุชัมมิกัตถประโยชน์)
๒. จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ในอนาคต (สัมปรายิกัตถประโยชน์) และ
๓. จุดมุ่งหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน (ปรมัตถประโยชน์)

ถึงอย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าแม้หลักของพุทธจริยธรรมจะนำเสนอหลักปฏิบัติว่า มนุษย์ควรทำเช่นไร มีเป้าหมายอย่างไรแล้วชีวิตคืออะไร และเราควรจะทำชีวิตอยู่อย่างไร ความดีและความชั่วคือการกระทำที่เป็นเช่นไร ความดีมีผลดีอย่างไรและความชั่วมีผลชั่วอย่างไร อะไรคือความดีสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ แต่การเลือกหรือการตัดสินที่จะกระทำอะไรนั้น ไม่ได้ถูกจำกัดหรือกำหนดอย่างตายตัว การเลือกที่จะปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นขึ้นอยู่กับความสำนึกในการรักษาศีลหรือการปฏิบัติตามศีลด้วยความเคารพในธรรม และเคารพในวินัย เนื่องจากพระพุทธศาสนาเสนอหลักของจริยธรรมว่าควรทำแต่ก็ไม่ได้บังคับว่าต้องทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้ เพราะฉะนั้นด้วยเหตุนี้การกระทำของมนุษย์จึงต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้อื่นหรือสังคม^{๓๐}

และจะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่ว่า “ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นเรื่องเฉพาะตน บุคคลอื่นจะทำให้คนอื่นบริสุทธิ์นั้น ไม่มี”^{๓๑} หรือพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคคเป็นเพียงผู้บอก แต่ท่าน

^{๓๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓๘.

^{๓๑} บ.ช.๒๕/๑๐๑๒/๔๐๕.

ทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติ”^{๓๒} ดังนั้นการเลือกการกระทำจึงต้องประกอบด้วยความสำนึกและความเคารพต่อหลักธรรมวินัยเป็นสำคัญยิ่ง เพราะการปฏิบัติอย่างนี้เท่ากับว่าเป็นการฝึกขัดเกลาจิตใจของตนเองให้สูงขึ้นให้มีความสุขมีจิตที่ประณีตละเอียดอ่อนมากขึ้น

สรุปได้ว่าหลักจริยธรรมเป็นทั้งข้อห้ามและเป็นทั้งข้อที่ควรปฏิบัติ เพื่อที่จะให้มนุษย์นั้นได้ปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาและมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ใช้เสรีภาพของตนที่มีในการที่จะเลือกและที่จะสามารถก้าวข้ามความทุกข์เพื่อที่จะบรรลุถึงความสุข ที่เรียกว่า พระนิพพานได้ พระนิพพาน คือ สภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ดังนั้น หลักพุทธจริยธรรมจึงมีเป้าหมาย คือ ความสุขของมนุษย์ในสังคัม ซึ่งได้แบ่งความสุขออกเป็น ๒ ระดับคือ ความสุขในการดำรงชีวิตทั้งแก่ตนและผู้อื่น จึงมีหลักในการปฏิบัติตนเพื่อทำให้ตนเองมีความสุขและผู้อื่นมีความสุขด้วย และความสุขสูงสุดสูงสุด คือ ความหลุดพ้นที่เรียกว่า โลกุตตรสุข ได้แก่ ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง ดังนั้น แม้พระพุทธศาสนาจะมีที่ศนะว่าจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ นิพพานอันเป็นเป้าหมายระดับโลกุตตระ แต่ว่าพุทธศาสนาก็ยอมรับเป้าหมายของชีวิตที่ยังอยู่ในโลกิวิสัยด้วย ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ระดับโลกียะ หมายถึงชีวิตที่เข้าถึงจุดมุ่งหมายในขั้นแรก ที่ยังเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติทาง โลก หรือคุณค่าสำหรับชีวิตของผู้ครองเรือนที่สามารถบรรลุประโยชน์ในปัจจุบันที่สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม (ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์) และ ๒) ระดับโลกุตตระ หมายถึง คุณค่าของผู้ที่ได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์บุคคลตั้งแต่พระ โสดาบันขึ้น ไปจนถึงพระอรหันต์หรือบรรลุพระนิพพานอันเป็นคุณค่าสูงสุดในชีวิต คุณค่าดังกล่าวจึงเป็นคุณค่าทางจิตใจล้วนๆ ซึ่งมีเป้าหมายหลักเพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่ชีวิต ๓ ประการ คือ

๑. เป็นเครื่องฝึกฝนอบรมตนเอง (อัตตัตถะ) มุ่งเน้นให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรม

๒. ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม (ปรัตถะ) เมื่อตนเองประสบความสำเร็จและเป็นที่ยิ่งแก่ตนเองได้แล้ว กิจที่ต้องบำเพ็ญต่อไปคือการอนุเคราะห์สังเคราะห์ผู้อื่นหรือกระทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม

๓. ให้สำเร็จประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ) หมายความว่า เมื่อพุทธจริยธรรมให้ประสบความสำเร็จแห่งตนเองและสังคมแล้ว ประโยชน์อย่างยิ่งคือความสงบสุข ความดีงามแห่งตนและสังคมก็จะเกิดขึ้นตามมาด้วย

^{๓๒} พ.ธ.๒๕/๕๔๐/๓๕๐.

๓.๕ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก

หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้นเป็นหลักธรรม ที่พระโพธิสัตว์ใช้ในการบำเพ็ญเพียรบารมี ก่อนที่จะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ มาเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักธรรมที่ปรากฏ คือบารมี ๑๐ ที่เป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปที่ได้ศึกษาแล้วในเรื่องของทศชาติชาดก และรวมไปถึงพุทธกิจวัตรของพระพุทธรองค์ในคราวที่ยังบำเพ็ญเพียรบารมีอยู่ด้วย ซึ่งมีดังต่อไปนี้คือ

๑. ทาน

คำว่า ทานบารมี ในอปทานกล่าวว่าเป็นการให้สิ่งที่ควรให้ เน้นการให้แก่ผู้ที่จำเป็น ในพุทธวงศ์ ความคิดเป็นแบบอุดมคติ คือเป็นการให้สิ่งที่ตนมีทั้งหมด โดยไม่จำกัด เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด พร้อมจะออกบวช เปรียบการให้กับการคว่ำหม้อ วมเต แปลว่า สำรอก แสดงว่า ปราศจากความอาลัยใยติในของนั้น^{๓๓}

ทาน เจตนาที่จะบริจาค เช่น อุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและมีปัญญากำกับอยู่ หรือ ทาน คือการแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่บุคคลอื่น คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของที่ตนมีอยู่ เป็นสมบัติของตนโดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่น ที่ได้รับพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับการสงเคราะห์ เมื่อเขาได้รับแล้วจะนำไปทำประโยชน์ได้ นับเป็นการแบ่งปันให้แก่ผู้ควรให้ โดยมีได้หวังสิ่งตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น คือ ให้เพื่อสงเคราะห์กันเท่านั้น การแบ่งปันสิ่งของเช่นนี้เรียกว่า ทาน

จะเห็นได้ว่าในเรื่องของทานนั้นถือว่าเป็น หลักพุทธจริยธรรมที่เด่นเรื่องหนึ่ง ที่ปรากฏในเรื่องของทศชาติชาดก ทานนี้ถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่จะทำให้บุคคลนั้นลดความตระหนี่ คือ การขจัดโลภะได้ ทำให้บุคคลนั้นไม่มีความยึดติด หลักของทานนี้จะปรากฏเห็นในทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่องเลยทีเดียวได้ เพราะในคราวที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็จะปรากฏเห็นว่าพระองค์ทรงได้บริจาคทานทุกพระชาติ แต่ที่เด่นที่สุดและเห็นได้ชัดที่สุดก็คือตอนที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีในพระชาติสุดท้ายคือตอนที่เกิดเป็นพระเวสสันดร จะเห็นว่าในเรื่องของเวสสันดรชาดกนั้นจะเด่นในเรื่องของการบริจาคทานและถือว่าการบริจาคทานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดก็ว่าได้ เพราะในเรื่องของเวสสันดรชาดกนี้ พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความโอบอ้อมอารีและรักในการบริจาคทานเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงได้เริ่มบริจาคทานตั้งแต่วัยเด็กเกินที่บุคคลธรรมดาจะกระทำกันได้ และการบริจาคทานของพระองค์นั้นก็จะมีดังต่อไปนี้

^{๓๓}สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พระราชนิพนธ์, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๒.

๑. การประทานวัตถุหรือสิ่งของต่างๆ ได้แก่ อาหาร เงิน ทอง ทรัพย์สินต่างๆ ฯลฯ

๒. การประทานชีวิต คือ การช่วยประทานชีวิตของนักโทษ ด้วยการไม่ประหาร การประทานช้าง การประทานลูกและภรรยาให้กับผู้อื่น

๓. การประทานธรรม คือ การแสดงธรรมหรือการสอนหลักธรรมให้ผู้อื่นรู้ตาม แล้วได้นำมาประพฤติปฏิบัติตาม

จะเห็นว่าทานที่พระเวสสันดรได้ประทานไม่ว่าจะเป็นการประทานวัตถุสิ่งของ เช่น ทรัพย์สินเงินทอง อาหาร ต่างๆ นับว่าทานที่พระองค์ได้บริจาคทรัพย์สินให้แก่ผู้ที่เดือนร้อนเหล่านี้ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นต้น แต่การทำด้วยทานชีวิต ทำทานด้วยช้าง และการทำทานด้วยการแสดงธรรมนั้น ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นสูง เพราะการประทานชีวิตนั้นก็หมายถึงชีวิตของมนุษย์ การให้ชีวิตแก่มนุษย์นั้นถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุด เพราะถ้าหากว่ามนุษย์เหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถที่จะกระทำความดีเพื่อที่จะได้พบทางออกจากความทุกข์ได้ และการประทานช้างนั้นก็เพราะว่าพระเวสสันดรนั้นพระองค์อาจจะมองเห็นถึงความทุกข์ยากของชาวเมืองอื่นที่กำลังตกทุกข์ได้ยากเพราะฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลแต่ถ้าหากได้ช้างไปฝนก็จะตกต้องตามฤดูกาล การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ก็อาจจะเห็นเพราะว่าพระองค์ไม่ทรงทนเห็นความทุกข์ยากของคนเหล่านี้ได้ แต่การให้ช้างตัวเดียวไปแต่สามารถที่จะช่วยเหลือชีวิตสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้พระองค์ก็ย่อมที่จะทำอย่างแน่นอน และการทำทานด้วยการแสดงธรรมนั้นนับว่าเป็นสิ่งประเสริฐอย่างยิ่ง เพราะการแสดงธรรมนั้นถือเป็นการชี้ทางให้สัตว์โลกทั้งหลาย ได้เดินตามไปในทางที่เป็นกุศล เป็นทางที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง และการแสดงธรรมของพระเวสสันดรนี้ นับว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นสูง

จะเห็นว่าการทำทานของพระเวสสันดรนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่บุคคลสามัญทั่วไปกระทำได้ยากมาก เพราะบุคคลที่จะกระทำได้นี้ต้องมีความหนักแน่นและเด็ดเดี่ยว

และนอกจากเรื่องของท่าน แล้วในเรื่องของเวสสันดรชาดกนี้ยังมีหลักธรรมอื่นๆ อีกที่พระองค์ทรงได้กระทำเป็นอย่างดี มีดังต่อไปนี้ คือ

- หน้าที่ของลูก ความกตัญญู คือ ทรงมีความกตัญญูต่อบิดามารดา คือ ทรงกระทำหน้าที่ลูกที่ดีของพ่อแม่ตนเอง กล่าวคือ พระเวสสันดรทรงได้แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาด้วยความเคารพในการตัดสินใจของประชาชนและของพระบิดา ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คือการรับผิชอบ คือไม่ทำให้บิดามารดาลำบากใจ เมื่อถูกขับไล่สาเหตุอันเนื่องมาจากการบริจาคทานของพระองค์ ก่อนจะเดินทางได้แสดงความเคารพ ดังนี้

...ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเนรเทศข้าพระองค์เถิด จะไปยังภูเขาวงกต

...ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอได้ทรงโปรดอนุญาตข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะบวช... ทรง

บึงคมพระราชบิดา พระราชมารดา และทรงกระทำประทักษิณ... ทรงต้อนรับอภิวาท...
 ขึ้นชื่อว่าบุตรควรช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของมารดา บิดา และพี่น้องที่เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน...^{๓๔}

- หน้าที่ของพ่อ พ่อคือผู้ให้กำเนิด ให้ความรัก ความอบอุ่น เลี้ยงดูลูก ทุ่มเททุกอย่างให้ลูก
 เพื่อจะได้เป็นคนดีของสังคม และนอกจากนั้นพ่อจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก ดังนั้นพ่อกับลูกจึง
 มีความผูกพันกันอันแน่นแฟ้นต่อกัน พ่อที่ให้ความรัก ความอบอุ่นแก่ลูก จะเห็นว่าพระเวสสันดรก็
 มีความรักลูก จะเห็นว่าในตอนที่พระองค์ได้ประทานกัณหาและชาติให้แก่ชุกนั้น

- หน้าที่ของสามี พระเวสสันดรนั้นพระองค์ก็ทรงมีความรักและความห่วงใยในภรรยาของ
 พระองค์เป็นอย่างยิ่ง เพราะหน้าที่ของสามีนั้นต้องคอยปกป้อง ค้ำภัยให้กับภรรยาเพื่อที่จะให้ได้รับ
 ความสุขกาย สุขใจ พระเวสสันดรนั้นก็ได้กระทำหน้าที่สามีที่ดีเช่นกันจะปรากฏเห็นในตอนที่
 พระองค์ทรงถูกเนรเทศออกจากเมืองให้ไปสู่เขาวงกต และพระนางมัทรี พระราชโอรสและพระราช
 ธิดา ก็ของเสด็จตามไปด้วย แต่พระเวสสันดรก็ทรงตรัสห้ามด้วยความรักและความห่วงใยว่า ในป่า
 นั้นมีแต่อันตรายมากมายนานับการ กล่าวภรรยาบุตรและธิดา จะไม่มีความอดทนและอาจจะได้รับ
 อันตรายดังที่ปรากฏดังนี่คือ

...มหाराชผู้ผดุงสิพีรัฐ ได้ตรัสกะพระนางมัทรีนั้นว่า เชิญฟังก่อนแม่มัทรี สัตว์อันจะ
 รบกวณ ยากที่จะอดทนได้ มีอยู่ในป่าอันมาก คือ เหลือบ ตั๊กแตน ยุง และผึ้ง มันพึงเบียดเบียนเธอใน
 ป่านั้น ความทุกอย่างยั้งนั้นจะพึงมีแก่เธอ เธอจะต้องพบสัตว์ที่น่ากลัวอื่นๆ ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ
 ...^{๓๕}

การปฏิบัติหน้าที่ของพ่อที่ดีและหน้าที่ของสามีที่ดี ที่มีต่อภรรยาของพระเวสสันดรนั้น จะ
 เห็นว่าพระองค์ทรงได้กระทำหน้าที่ของพ่อและหน้าที่ของสามีได้ดีเยี่ยม ถึงแม้ว่าพระองค์ทรงได้ทำ
 ทานด้วยการทานลูกและทานภรรยาของตนเองให้กับบุคคลอื่น ทั้งๆที่พระองค์ก็รู้ว่าเขาจะเอาลูก
 ของตนเองไปเป็นทาสรับใช้หรือเอาภรรยาของตนไปเป็นภรรยาของคนอื่นก็ตาม และพระองค์ยังรู้
 อีกว่าลูกและภรรยาจะต้องตกทุกข์ได้ยากอย่างแน่นอน แต่พระองค์ก็ยังทรงให้ทานลูกและภรรยา
 ให้กับบุคคลอื่นนั้นอยู่ บางที่อาจจะดูเหมือนว่าพระองค์นั้นยังมีความเห็นแก่ตัว เพราะพระองค์
 ต้องการที่จะให้ตัวเองนั้นบรรลุถึงเป้าหมายของตนเองแต่กลับปล่อยให้ลูกเมียลำบาก แต่มองอีกแง่

^{๓๔} พ.ช.๒๐/๔๓/๓๒๒.

^{๓๕} พ.ช.๒๐/๔๔-๕๐/๓๓๓-๓๓๘.

หนึ่งการที่พระองค์ท่านลูกและภรรยา นั้นถือว่าเป็นการทำกุศลครั้งยิ่งใหญ่ เพราะการทานลูกเมียแค่สามคน สามารถทำให้มหาชนทั้งหลายสามารถที่จะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ แต่ถ้าพระเวสสันดรนั้นไม่ยอมทานลูกเมียให้กับบุคคลอื่นนั้นก็เท่ากับว่าพระองค์นั้นไม่สามารถที่จะบรรลุธรรมได้ ยังมีความรัก ความโลภ อยู่ยังถือว่าไม่สามารถตัดกิเลสให้หมดไปได้ พระองค์ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้ และมหาชนทั้งหลายก็ไม่สามารถที่จะพ้นจากความทุกข์ได้เช่นกัน

ฉะนั้นการที่พระองค์บำเพ็ญบารมีด้วยการทำทาน ด้วยช้าง ด้วยลูกและ ทำทานด้วยภรรยา นั้นนับว่าพระองค์ทรงได้บำเพ็ญบารมีที่ยิ่งใหญ่ การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนั้น ถือว่าพระองค์ทรงได้แสดงการเสียสละส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอันจะเป็นทางให้ได้บำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวมได้ดียิ่งมิใช่เสียสละโดยไม่มีจุดมุ่งหมายหรือเหตุผล การที่พระเวสสันดรได้กระทำเช่นนั้นนับว่า พระองค์ทรงได้ปฏิบัติหน้าที่ของพ่อที่ดี มีความเมตตาและปรารถนาดีต่อลูก และได้กระทำหน้าที่สามีที่ดีที่มีต่อภรรยา คือ พระองค์ทรงมีภรรยาเพียงคนเดียว ไม่เคยคิดนอกใจในภรรยาของตน จากที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่าพระเวสสันดรได้กระทำหน้าที่ของพ่อและหน้าที่ของสามีได้เป็นอย่างดี

และในเรื่องของเวสสันดรชาดกนั้นก็จะมีหลักของพุทธจริยธรรมหลายหัวข้อด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทาน ที่เด่นที่สุดในทศชาติชาดก และนอกจากนี้พระเวสสันดรยังเป็นแบบอย่างที่ดีควรจะนำมาประพฤติปฏิบัติตาม ในการที่เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีคือ เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ถึงแม้บางครั้งพระเวสสันดรจะทำให้พ่อแม่ผิดหวังบ้างในบางเรื่อง แต่ก็เป็นการทำบารมีของพระองค์ และการทำบารมีนั้นไม่ใช่แต่พระองค์จะได้รับผลประโยชน์เพียงพระองค์เดียว แต่บารมีที่พระองค์ได้กระทำนั้น บุคคลอื่นๆ ก็นับว่าได้รับผลประโยชน์เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นพระบิดา พระมารดา และตลอดทั้งมหาชนทั้งหลายต่างก็ได้รับประโยชน์ที่พระองค์ทรงได้บำเพ็ญและได้ค้นพบมาเพื่อที่จะเป็นแนวทางให้บุคคลอื่นๆ ได้ปฏิบัติตามเพื่อความหลุดพ้นซึ่งความทุกข์ทั้งปวงได้ สุดท้ายแล้วพระเวสสันดรก็ทำให้พ่อแม่ภูมิใจในที่สุด

๓. ศีล

ศีล แปลว่า ปกติ คือการปฏิบัติที่เป็นการควบคุมรักษากาย วาจาของตนไว้ ให้บริสุทธิ์หรือให้สงบ มีความมุ่งหมายเพื่อควบคุมโทสะ ความโหดร้ายความหยาบคายทางกาย วาจา รักษาตนไว้ไม่ให้เสียหาย^{๓๖}

^{๓๖}นายกนก จันทร์ขจร, ความรู้และจริยธรรมเพื่อชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อ.บุญช่วย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๗.

ศีล ได้แก่การสำรวมกายและวาจาให้เรียบร้อย ปราศจากอกุศลกรรมและโทษที่น่าตำหนิ หมายถึงความตั้งใจเว้นจากความประพฤติชั่วทางกายและวาจา ศีล มี ๒ อย่าง คือ ศีลของบรรพชิต อย่าง ๑ ศีลของคฤหัสถ์อย่าง ๑

ศีลของบรรพชิต ได้แก่ปาริสุทธิศีล ๔ คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ อนุญาต

๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้อินดิอินร้ายในเวลาเห็น รูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโภกฐัพพะ ฐุธรรมารมณด้วยใจ

๓. อาชีวาปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต

๔. ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา ศีลของคฤหัสถ์ ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ หรืออุโบสถศีล

ศีลเป็นแบบแผนแห่งความประพฤติ ประพฤติชอบเป็นหลักเบื้องต้นแห่งความปฏิบัติเป็น บรรทัดสำหรับให้คนประพฤติ ความดีได้คงที่ ความสำคัญของคือ ศีลเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่าง หยาบที่จะมีขึ้นทางกาย และวาจา และเป็นเครื่องควบคุมกายวาจาให้อยู่ในระเบียบแบบแผนที่ดีงาม ผู้มีศัลย่อมเป็นคนสุภาพเรียบร้อย ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ ตนและคนอื่น จะอยู่ที่ไหนจะไปแห่ง ไหนก็ไม่ต้องหวาดหวั่นครั่นคร้ามต่อภัย มีความองอาจกล้าหาญ แม้จะเข้าสมาคมใดๆ ก็มีความสง่าผ่าเผย ไม่ต้องหลบหน้าซ่อนหน้า ไม่ต้องเกรงต่อการนิทนาว่าร้าย ไม่ต้องกลัวโทษทัณฑ์เพราะเหตุ แห่งความประพฤติชั่ว ผู้มีศีลไม่ต้องตกอยู่ในอบายไม่ต้องไปสู่อุคติ เพียงศีล ๕ ถ้ารักษาให้เคร่งครัดจริงๆ จะไม่ต้องคิดทุกข์ติดตาราง จะมีแต่ความสดชื่นร่มเย็นตลอดไป

ศีล มีอานิสงส์มากมายเหลือที่จะพรรณนาให้หมดสิ้นในที่นี้ สรุปอานิสงส์ของศีลเอาไว้ว่า

จะไปสู่สุคติได้ ก็ด้วยศีล

จะมั่งคั่งร่ำรวยด้วยโภคทรัพย์ได้ ก็ด้วยศีล

จะดับทุกข์ดับความเดือดร้อนได้ ก็ด้วยศีล

เพราะศีลมีผลมากมีอานิสงส์มากดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ศีลเป็นเยี่ยมในโลก^{๓๓}

จะนั้นจะเห็นว่าศีล มีความสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะถ้าหากว่า ใครรักษาศีลไว้ได้ไม่ครบหรือรักษาศีลไม่ได้เลย ก็นับว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีความผิดปรกติของ

^{๓๓} สวัสดิ์ พินิจจันทร์, คติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๘๓-๘๘.

มนุษย์ เพราะปรกติของมนุษย์ จะต้องไม่เบียดเบียนกันด้วย กาย วาจา เยี่ยงสัตว์ทั้งหลาย โดยจะต้องมีศีล ๕ ประจําใจเป็นอย่างน้อย ผู้ที่รักษาศีล ๕ ได้ย่อมที่จะได้รับบุญ ดังนี้

๑. ทำให้สามารถรักษานูญเก่าไว้ได้ คือไม่เปิดโอกาสให้กิเลสรุกคืบหน้าเข้ามาได้

๒. ทำให้ได้บุญใหม่ คือ ใจตั้งมั่นพร้อมที่จะรับความคิดที่สูงขึ้นอีกต่อไป

ศีล จะเกิดขึ้นได้เพราะมีความตั้งใจอยู่เป็นทุนเดิมว่า จะไม่ล่วงละเมิด ไม่ใช่เพราะไม่มีโอกาสจึงไม่ล่วงละเมิด ดังนั้นบุญจากการรักษาศีลจะมากหรือน้อยจึงขึ้นอยู่กับความตั้งใจจริงเป็นประการสำคัญ

ศีล นอกจากทำให้ผู้รักษาสมาสามารถควบคุมโทษเอาไว้ไม่ให้กำเริบ ตัดเวร ตัดภัยต่างๆ ได้แล้ว ยังส่งผลดีแก่ผู้รักษาศีลทั้งในปัจจุบันและในอนาคตอีก อานิสงส์ของศีลคือ

๑. สามารถบริโภคใช้สอยทรัพย์ที่เกิดขึ้นได้เต็มอํม โดยไม่ต้องหวาดระแวงอะไร

๒. เกียรติคุณพุ่งขจรไป ว่าเป็นคนไว้ใจได้ มีอนาคตดี

๓. แกล้วกล้าในท่ามกลางประชุมชน

๔. จะเป็นคนไม่หลงลืมสติ มีจังหวังชีวิตดี

๕. เมื่อยังไม่บรรลุนิพพาน ตายแล้วก็ไปเกิดใน โลกสวรรค์ และการปฏิบัติด้วยการรักษาศีล ๕ จะช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น^{๓๔}

ศีล ถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะศีลถือว่าเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานหรือศีลนั้นเป็นหลักพุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ที่จะทำให้มนุษย์นั้นสามารถดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องและดีงามได้ ศีลถือว่าเป็นสิ่งที่ดีเป็นสิ่งที่นำไปในทางที่เป็นกุศล จะเห็นจากตัวอย่างของเรื่องอุริทัตชาดกที่พระองค์ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด และศีลถือเป็นเรื่องที่เด่นที่สุดในพระชาตินี้ แต่จะสังเกตเห็นว่าในเรื่องของทศชาติชาดกนั้นพระ โพธิสัตว์ทรงได้รักษาศีลทุกพระชาติ แต่ในพระชาติของพระอุริทัตนั้นพระองค์ทรงได้รักษาอุโบสถศีลยิ่งใหญ่กว่าพระชาติอื่นๆ จะเห็นว่าแม้พระอุริทัตจะเป็นพญานาคแต่พระองค์ก็ทรงมีจิตใจที่ดีงามรักในการบำเพ็ญภาวนา ไม่มีจิตใจเหี้ยมโหดเหมือนอย่างสัตว์ต่างๆ ไป พระองค์ต้องการที่จะได้ไปเกิดยังบนเทวโลก กล่าวคือต้องการที่จะไปสู่ภูมิที่สูง ไม่ต้องการที่จะไปสู่ภูมิที่ต่ำ พระองค์ก็ทรงหมั่นรักษาศีลภาวนา เพื่อที่จะได้ยกระดับจิตใจของพระองค์ให้สูงขึ้น พระองค์ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ถึงแม้ว่าผู้ใดที่มาทำร้ายพระองค์ก็ตามพระองค์ก็ไม่เคยที่จะคิดทำร้ายตอบบุคคลเหล่านั้น เพราะว่าพระองค์ทรงมีความอดทนมีเมตตาต่อบุคคลเหล่านั้นอยู่ กล่าวคือเพราะพระองค์ทรงได้ฝึกและได้อบรมจิตใจดีแล้ว คือทรงมีศีลกำกับอยู่นั่นเอง

^{๓๔} นายกนก จันทร์ขจร, ความรู้และจริยธรรมเพื่อชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗-๕๘.

จะเห็นว่าพระภริทัตนั้นพระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีเมตตาจิตที่ดี ไม่มีจิตคิดพยาบาทหรือไม่มีจิตที่จะคิดปองร้ายผู้ที่มาทำร้ายพระองค์ พระองค์กลัวว่าศีลจะขาดเพราะพระองค์เชื่อผลของกรรม ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วก็ย่อมที่จะได้รับผลชั่ว การที่พระองค์ไม่มีจิตคิดประทุษร้ายผู้อื่น นั้นถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นกลาง และนอกจากนั้นการที่พระภริทัตไม่คิดร้ายกับผู้อื่นนั้นยังจัดอยู่ในขั้นของมรรคมืองค์ ๘ อีกด้วยซึ่งถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง คือพระองค์ทรงมีความเห็นที่เป็นสัมมาสังกัปปะ มีความดำริที่ประกอบด้วยการไม่คิดร้ายผู้อื่น และการรักษาอุโบสถศีลของพระองค์นั้นก็นับว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูงเช่นกันเพราะพระองค์ทรงมีความเห็นที่เป็นสัมมาทิฐิ คือมีความเห็นชอบ และพระองค์ก็พยายามที่จะหาวิถีทางเพื่อที่จะสั่งสมบารมีให้มากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อที่จะได้เป็นวิถีทางแห่งการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ทั้งปวง

และนอกจากนี้พระภริทัตยังเป็นบุคคลที่ควรนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตต่อไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ การเป็นผู้นำครอบครัวที่ดี คือการทำหน้าที่ของสามีที่ดีของภรรยา นี่ก็เป็นหัวข้อธรรมที่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติตามต่อไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีและมีความสุขต่อไปดังต่อไปนี้

- การเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ คือพระภริทัตถือว่าเป็นบุตรที่ดีของพ่อแม่มีความรักความเคารพ และมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และนอกจากนี้พระภริทัตยังมีความเชื่อฟังบิดามารดาและพระภริทัตเป็นบุตรที่สามารถสร้างชื่อเสียงให้กับวงศ์ตระกูล คือตอนที่ท้าวสักกะได้ถกปัญหาในระหว่างหมู่เทพทั้งหลายก็ไม่เห็นมีใครแก้ปัญหาได้เลย มีแต่ทัตตะพระเทวราชจึงบูชาด้วยของหอม ดอกไม้ทิพย์ และให้ชื่อว่าพระภริทัต ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังที่ปรากฏดังนี้

...ใครๆ ไม่สามารถจะแก้ปัญหานั้นได้ พระโพธิสัตว์เป็นผู้นั่งอยู่บนบัลลังก์อันประเสริฐ
เท่านั้นจึงแก้ได้...พ่อทัตตะ ท่านประกอบด้วยปัญญาอันไพบูลย์เสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่นี้ไปท่านจง
ชื่อว่า ภริทัต...^{๓๕}

- การเป็นลูกกตัญญูของพระภริทัต แม้เกิดในภพนาคก็ได้บำเพ็ญศีลภาวนาและไม่นำความเสื่อมเสียมารสู่วงศ์ตระกูล เมื่อบิดาได้พาตนไปไตรทศบุรี และได้ร่วมฟังท้าวสักกะถกปัญหาระหว่างหมู่เทพไม่มีใครตอบปัญหาได้ แต่ภริทัตตอบได้ พระเทวราชจึงบูชาด้วยของหอม และดอกไม้อันเป็นทิพย์ เมื่อกลับมาภพนาคได้ทูลลาบิดามารดาไปถือศีล ดังที่ปรากฏดังนี้

...ทูลลาพระมารดาและพระบิดา พระแม่พ่อบรมอนฉันจะทำอุโบสถกรรม...^{๓๖}

^{๓๕} พุ.ชา.๔/๓/๔๕.

^{๓๖} พุ.ชา.๔/๓/๔๕.

-นอกจากนี้พระภุชงค์ยังได้ดำเนินชีวิตด้วยสังฆธรรมคือการกระทำความดีตามหลักของพุทธจริยธรรมด้วย จะเห็นว่าถึงแม้ว่าพระภุชงค์จะเป็นพระยานาคพระองค์ที่ทรงได้ตั้งสัจจะว่าตนจะถือศีลยอมแม้กระทั่งสละอวัยวะทุกส่วนของร่างกาย โดยพระองค์ทรงตั้งปณิธานว่า ใครจะเอาร่างของตนไปทำอะไรก็เอาไป ต่อมาพระองค์ก็ถูกอาลัมพายนจับตัวไปดังที่ปรากฏดังนี้

...พระยานาคผู้เป็นชาติสะอาด ไม่โกรธไม่ลืมตาเพราะกลัวแต่ศีลจะขาด...

อาลัมพายนก็ใช้ยาและมนต์จับหางพระมหาสัตว์หัวให้ศรียะห้อยลงเบื้องต้น...

เหยียบย่ำด้วยเท้า...กระดูกเหมือนจะแหลกเป็นจุนออกไป...พาดลงเหมือนพาดผ้า

พระมหาสัตว์แม่สวยทุกขเวทนาถึงปานนี้ก็ไม่มีโกรธเลย...^{๔๐}

- พระภุชงค์ ถือว่าพระองค์ทรงได้กระทำหน้าที่ของสามีที่ดีต่อภรรยา เพราะสามีที่ดีต้องมีความรักและมีความห่วงใยต่อภรรยาของตนและสามารถที่จะปกป้องคุ้มครองภรรยาของตนให้มีความสุขกาย และสุขใจได้ พระภุชงค์ก็ได้กระทำต่อภรรยาของพระองค์เป็นอย่างดีไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ทั้งนี้ว่าพระองค์ทรงได้กระทำหน้าที่ของสามีที่ดีที่สุดแล้ว

จะนั้นจะเห็นว่าในเรื่องของศีลนั้นก็ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ถือได้ว่าเป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติตาม ดังตัวอย่างในเรื่องของพระภุชงค์ที่ปรากฏในทศชาติชาดก ถือว่าเป็นเรื่องที่เด่นที่สุดในพระชาตินี้ และนอกจากนั้นพระภุชงค์ยังได้ดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธจริยธรรมในหัวข้ออื่นๆ อีก เช่น การเป็นบุตรที่ดี มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และนอกจากนั้นยังทำหน้าที่ของสามีที่ดีอีกด้วยนับได้ว่า เป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปควรที่จะนำมาเป็นแบบอย่างในการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เพื่อความสงบและความผาสุกต่อไป

๓. เนกขัมมะ

เนกขัมมะ หมายถึง การปราศจิตออกจากกาม ผู้หวังความสุขโดยหวังที่จะปราศตนออกจากความพอใจ ให้ลู่อ่านจนแก่กิเลสกาม มีราคะ ความกำหนัด มีความโลภ เป็นต้น ทั้งนี้ไม่ปล่อยให้ใจลุ่มหลงอยู่ในวัตถุกามอันเป็นเครื่องช่วยวนจิต ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา โดยคำนึงถึงโทษของกิเลสเหล่านี้ว่า เป็นเหตุแห่งความฟุ้งซ่านของจิต มีความคิดที่

^{๔๐}บุ.ชา๔/๓/๖๕.

พราจากกิเลสเหล่านั้นด้วยการออกจากกาม (บรรพชา) ซึ่งเป็นเหตุให้ได้กายวิเวก พรากตนออกจากกิเลสเหล่านั้นได้ดีที่สุด^{๔๒}

ดังนั้น ผู้ประสงค์จะละตนออกจากกาม เพื่อแสวงหาความสุขพึงได้ทราบถึงประเภทของเนกขัมมะ ดังนี้

๑. อุปชีวิกา บวชด้วยเลียงชีพ หมายความว่า อยู่ครองเรือน ทำมาหากินฝึกเดียง หรือมิฉะนั้นก็ต้องเหน็ดเหนื่อย เห็นว่าการบวชเป็นสะดวกสบาย และเบียดจึงออกบวชเพื่อความเป็นอยู่

๒. อุปกีฬกา บวชเล่น เห็นว่าการบวชเป็นการสนุกสนาน ไม่มีภาระผูกพันอะไรมากมาย นักเห็นเขาบวชก็บวชเล่นสนุกๆ ไปอย่างนั้นเอง ไม่ต้องการอะไรมากไปกว่านั้น

๓. อุปมุยหิกา บวชตามเขาไป คือเห็นคนอื่นเขาบวชก็บวชตามเขาไป ไม่รู้ว่าบวชเพื่ออะไร ไม่เห็นประโยชน์ในการบวช บวชแล้วก็เท่ากับไม่ได้บวช

๔. อุปทูลิกา บวชเพื่อประทุษร้ายศาสนา คือเดิมอาจจะบวชตามประเพณีก็ได้

๕. อุปนิสสรณา บวชเพื่อออกทุกข์ หมายความว่า เห็นว่าโลกนี้ยุ่งเหยิงหมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องไม่เป็นเรื่อง ก่อทุกข์ก่อภัยก่อเวร ล้วนแต่หาทุกข์มาใส่ตัวทั้งนั้นหาความสงบได้ยากเต็มที่ บวชเพื่อออกทุกข์ แม้ยังออกไม่ได้ก็ได้ชื่อว่า บำเพ็ญเพื่อการปลดตนออกจากทุกข์ เป็นการบวชแท้^{๔๓}

เนกขัมมะ ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูงที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเนกขัมมะก็คือการพรากจิตออกจากกาม ผู้หวังความสุขโดยหวังที่จะพรากตนออกจากความพอใจ ไม่ลู่อ่านใจแก่กิเลส กาม มีราคะ ความกำหนัด มีความ โลภ ดังที่ปรากฏในทศชาติชาดกที่เด่นที่สุดก็คือในพระชาติของพระเตมีย์ ซึ่งถือว่าพระองค์ทรงมีพระทัยที่เด็ดเดี่ยวในการที่จะออกบวชเพื่อที่จะบรรลุถึงความสุข ความสงบอย่างแท้จริงได้ นับว่าหลักธรรมที่พระเตมีย์ทรงได้นำมาประพฤติปฏิบัตินั้นนับว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง ไม่ว่าจะเป็นการออกบวช หรือการแสดงธรรม และนอกจากนั้นพระองค์ยังถือได้ว่าเป็นลูกที่ดีเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา เป็นลูกที่มีความกตัญญูดังที่ปรากฏเห็นดังนี้คือ

-การเป็นลูกที่ดี พระเตมีย์เป็น โอรสที่เชื่อฟังบิดามารดาเช่นเดียวกับเด็กคนอื่นๆ และนอกจากนั้นพระองค์ยังถือว่าเป็นบุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา แต่ที่พระองค์แกล้งเป็นใบ้ หูหนวกและเป็นง่อยนั้น ก็มีไว้ว่าพระองค์จะทรงชิงชังพระราชบิดพระราชมารดา แต่เป็นเพราะทรงรัก พระสัพพัญญุตญาณ คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพระหฤทัยน้อมไปในเนกขัมมะ คือการออกบวช และพระองค์ก็ไม่หวังที่จะครอบครองราชย์สมบัติเนื่องจากความ

^{๔๒} ฐนุ แสงศักดิ์, คำบรรยายสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า ๕๓.

^{๔๓} อ.ปญจก.๒๒/๔๔/๒๕๐.

หวาดกลัวนรกในอดีตชาติที่พระองค์ทรงได้พบมา ซึ่งในการกระทำครั้งนี้ของพระเดมิย นั้นถือได้ว่าได้เกิดประโยชน์มากมายแก่พระราชมารดาพระราชบิดา และมหาชนในภายหลัง ก็ทุกคนได้ประกอบแต่ความดีทำให้พ้นจากความทุกข์อยู่อย่างสงบสุข ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

...พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระมารดาทรงกันแสงก็เป็นเหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลายเป็นเจ็ดเสี่ยง ทรงดำริว่า เมื่อเราไม่พูดกับพระชนนี พระชนนีของเราจักมีพระหฤทัยทำลายวายพระชนม์ จึงทรงใคร่จะพูดด้วย แต่ทรงดำริต่อไปว่าถ้าเราจักพูดกับพระมารดา ความพยายามที่เราทำมาสิบหกปีก็จักหาประโยชน์มิได้ เมื่อไม่พูดเราจักเป็นประโยชน์แก่ตนเอง แก่พระชนกพระชนนี และแก่มหาชน ทรงดำริดังนี้ จึงทรงกลั้น โสกาครุเสียดได้ ไม่ตรัสกับพระชนนี...^{๔๔}

- การดำรงชีวิตด้วยสัจธรรม พระเดมิยทรงได้แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่จะนำความสุขมาสู่ตนเองและผู้ที่ผู้อื่นจะเห็นได้ว่าตอนที่พระองค์จะถูกนำไปฝังโดยนายสารตินั้น พระองค์ก็ทรงได้แสดงตนเองว่ามีได้เป็นง่อย ไข้ หรือหูหนวกเลยแต่ที่พระองค์ทรงแกล้งทำก็เพราะพระองค์นั้นมีเหตุผล คือไม่อยากตกนรกคือพระองค์ต้องการที่จะพ้นจากความทุกข์นั่นเอง และจากนั้นพระองค์ก็ทรงได้แสดงธรรมแก่นายสารติฟัง ดังที่ปรากฏดังนี้

...เราไม่ต้องการราชสมบัติ พระประยูรญาติ หรือทรัพย์สมบัติที่เราจะพึงได้ด้วยการประพฤติธรรม...เราจะบวช...คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์...คนหนุ่มท่านผู้แสวงหาคุณธรรม มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญคนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์...ขอถวายพระพรเมื่อคำที่เขากำลังทอช่างทอไปเท่าใด ส่วนที่จะต้องทอก็ยังเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้นใจชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉับนั้น...^{๔๕}

จะเห็นได้ว่าพระเดมิยนั้นนับว่าเป็นเป็นบุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา ถึงแม้ว่าพระองค์จะ做人เป็นง่อย ไข้ และหูหนวก ก็ตามแต่ที่พระองค์ทรงกระทำก็เป็นเพราะต้องการที่จะให้ตนเองพ่อแม่และบุคคลอื่นๆ นั้นได้พบกับหนทางที่จะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ นับว่าความกตัญญูของพระเดมิยนั้นถือว่าเป็นความกตัญญูที่ยิ่งใหญ่มาก เพราะพระองค์ทรงมีพระหฤทัยที่แน่วแน่ในการที่จะออกบวชเพื่อแสวงหาสัจธรรม หรือต้องการที่จะหาทางให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง นับว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง ซึ่งการที่พระองค์ออกบวชนั้นไม่ใช่แต่พระองค์ที่จะพ้นจากความ

^{๔๔} พุ.ชา.๔/๒/๓๓.

^{๔๕} พุ.ชา.๒๐/๑๔/๑๓๐-๑๔๐.

ทุกข์เพียงพระองค์เดียว แต่พระองค์ทรงไปแสวงหาหนทางที่จะนำไปสู่ความสุขความสงบที่แท้จริง แล้วพระองค์ก็ทรงนำหลักธรรมเหล่านั้นมาแสดงให้ฟัง และได้นำมาปฏิบัติตามเพื่อที่จะให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้อย่างถูกต้องและถูกวิธี นับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตัวของพระองค์เอง รวมทั้งพระราชบิดาพระราชมารดา และมหาชนทั่วไป เพื่อที่จะพบกับความสุขความสงบที่แท้จริง และเพื่อที่จะละจากความโลภความโกรธและความหลงทั้งปวงได้ ถือได้ว่าเป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่มีความสำคัญยิ่งที่ควรนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิต เพื่อที่จะเปลื้องจิตออกจากกามและจากกิเลสทั้งปวงได้เป็นอย่างดี

๔. ปัญญา

ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ในสิ่งต่างๆ เช่น ความรู้ถึงเหตุผลแห่งความเสื่อมความเจริญรู้ว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ ความรู้นั้นเป็นความรู้ตามความเป็นจริง และปัญญานั้นเกิดได้หลายประการแต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วเพียง ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือได้รับการถ่ายทอดต่อกันมาโดยอาศัยการฟัง และการอ่านตำราสิ่งที่มีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

๒. จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการคิด แต่จะต้องคิดให้ถูกวิธีและคิดให้เป็น คือ คิดถูกวิธีตามหลักการ คิดเป็นระเบียบ โดยมีขั้นตอนต่อเนื่องเป็นลำดับ คิดให้เป็นระบบอะไรควรคิดก่อน อะไรควรคิดหลัง ผู้ที่รู้จักใช้ความคิดเป็นขั้นตอน คิดมีเหตุผล และคิดเป็นกุศล คือ สิ่งที่คิดนั้นต้องเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวมและสิ่งสร้างสรรค์

๓. ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง การฝึกอบรมที่เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการลงมือกระทำเช่น การปฏิบัติกรรมฐาน ทำให้เกิดปัญญาเป็นการฝึกอบรมจิตใจในระดับต่างๆ จนมีความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงและสามารถตัดกิเลสได้เด็ดขาดเป็นขั้นๆ ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบันพระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ปัญญาเช่นนี้จัดเป็นภวานามยปัญญาที่แท้จริง^{๔๖}

นอกจากนี้ปัญญายังหมายถึง การพัฒนาปัญญา ซึ่งมีความสำคัญสูงสุด เพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด โดยการพัฒนาปัญญาแยกได้เป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจข้อมูลความรู้ การรับรู้และเรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง การรู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ การคิดวินิจฉัยที่ถูกต้อง ความรู้จักแยกแยะวิเคราะห์ เป็นต้น

^{๔๖} คณัฏ ไซโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินตริง เฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

๒. ปัญหาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เช่น ความรู้ความเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย

๑. ปัญหาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเท่าทันความจริงจัง สังขาร คือโลกคือชีวิต ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติจนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้น เป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญหาที่แท้จริง^{๔๗}

เรื่องปัญหาที่โดดเด่นที่สุดในทศชาติชาดกนั้น ก็จะเป็นเรื่องของมโหสถชาดกที่ทรงมีปัญญานเฉลียวฉลาดเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นว่าในเรื่องของมโหสถนั้นพระองค์ทรงมีปัญญาที่เฉลียวฉลาดรักความยุติธรรม มีปัญญาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจตัดสินใจต่างๆ หรือการตอบปัญหาต่างๆ ได้ โดยไม่มีใครมาเทียบกับพระองค์ได้เลย พระมโหสถยังรักในการบริจาคทานด้วย และนอกจากนั้นแล้วพระมโหสถยังได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรมอื่นๆ ดังต่อไปนี้

- การเป็นลูกที่ดีของบิดามารดาพระ มโหสถเป็นบุตรที่เกิดมาแล้วสร้างชื่อเสียงให้กับวงศ์ตระกูล โดยในเมื่อตอนที่พระมโหสถกำเนิดนั้น ได้ถือแท่งโอสถมาด้วย และบิดาของพระมโหสถได้ใช้แท่งยาวิเศษนั้นรักษาอาการปวดศีรษะซึ่งเป็นมาถึง ๗ ปีได้หาย และทำให้เกิดความเชื่อว่าแท่งโอสถนี้เป็นยาวิเศษ และต่อๆมาก็มาได้แท่งยาวิเศษนี้ไปรักษาประชาชนที่เจ็บป่วยต่อๆ ไป ดังที่ปรากฏดังนี้ “...จึงถือโอสถนั้นฝนที่หินบด แล้วเอาโอสถหน้อยหนึ่งวางที่หน้าผาก โรคปวดศีรษะที่เป็นมา ๗ ปี ก็หายไป บรรดาผู้เจ็บป่วยทั้งปวงพากันมาบ้านท่านเศรษฐีชื่อยา...เพียงเอาทิพย์โอสถทางศรีระเท่านั้น ความเจ็บป่วยทั้งปวงก็สงบ...”^{๔๘}

- เป็นบุคคลที่มีความกตัญญูพระ มโหสถเป็นลูกที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่บิดามารดาตั้งแต่เกิด ตอนที่เกิดมารดาของพระมโหสถไม่มีความทุกข์ หรือความเจ็บปวดเลย และเมื่อพระมโหสถเกิดมาก็พูดได้เลย และมีแท่งโอสถติดมือมาด้วย ซึ่งแท่งโอสถนี้ก็ได้รับการบิดามารดาซึ่งเป็น โรคปวดศีรษะมานานหายได้ ซึ่งถือว่าเป็นลูกที่กตัญญูต่อบิดามารดา โดยการสร้างชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล เมื่อชาวบ้านรู้เรื่องก็พากันมาขอยาไปรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งก็ได้ผลทำให้หายป่วยและมีความสุขกันทั่วหน้าและต่างก็พากันสรรเสริญพระมโหสถดังที่ปรากฏดังนี้ “...เมื่อพระมหาสัตว์คลอดจากครรภ์นั้น ความทุกข์มิได้มีแก่มารดาแม้สักหน้อยหนึ่งคลอင့်ง่ายคล้อยน้ำออกจาก

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๔๘} จุ.ชา.๔/๒/๓๓๑.

ชมกรก...แม่จึงให้โอสถนี้แก่เหล่าคนเจ็บป่วยด้วยความเจ็บป่วยอย่างใดอย่างหนึ่ง...โอสถมีอานุภาพมาก...ความเจ็บป่วยทั้งปวงก็สงบ มนุษย์ทั้งหลายได้ความสุขก็สรรเสริญ...”^{๔๕}

-การดำรงชีวิตด้วยสัจจะธรรมหรือการที่กระทำความดีตามหลักของพุทธจริยธรรม ดังที่พระมโหสถได้กระทำแล้วดังนี้ คือพระมโหสถเป็นผู้ที่มุ่งรักษาความเป็นธรรมโดยใช้ความเฉลียวฉลาดซึ่งนำความเจริญเข้ามาสู่ตนเองและครอบครัว รวมทั้งประเทศชาติ เริ่มจากการสร้างศาลา และทำประโยชน์แก่คนจำนวนมากตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อเติบโตใหญ่ก็ใช้ความเฉลียวฉลาด ใช้สติปัญญาในการเลือกคู่ครองของตนและเลือกการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้เป็นอย่างดีและมีความสุขที่ดีได้ และสามารถใช้อุบายในการแก้ปัญหาแก่ประชาชน ทั้งผู้อยู่ใต้ปกครองและผู้ปกครองตน จนพระมโหสถได้ฉายาว่าเป็นมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ซึ่งการใช้ปัญญาด้วยความเฉลียวฉลาดของพระมโหสถทำให้ประสบผลสำเร็จทุกประการ

-หน้าที่ของสามีที่ดี พระมโหสถก็ได้กระทำหน้าที่ของสามีที่ดีแก่ภรรยา ดังนี้ ในตอนที่พระมโหสถจะเลือกภรรยา พระมโหสถได้แอบสังเกตเห็นนางอมราเทวีอยู่ประมาณ ๒-๓ วัน และพระมโหสถก็ได้ทดสอบนางอมราด้วยวิธีต่างๆ จนพระมโหสถเห็นว่านางอมรานั้นเป็นคนที่ฉลาดและเป็นผู้ที่มีความกตัญญูพระองค์ก็ทรงเลือกนางอมรามารับเป็นคู่ครองของตนต่อมา และนอกจากนั้นพระมโหสถยังได้ทำหน้าที่ที่ดีของสามีที่มีต่อภรรยา โดยการไม่นอกใจในภรรยาตน มีความเป็นห่วงเป็นใยต่อภรรยาและสามารถเลี้ยงดูภรรยาด้วยความรัก และยอมที่จะหยิบยื่นสิ่งดีๆ ให้และได้เลี้ยงดูเป็นอย่างดี

จะสังเกตเห็นว่าหลักธรรมที่พระมโหสถทรงได้นำมาประพฤติปฏิบัตินั้นถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง เพราะพระมโหสถเป็นผู้ที่มีสัมมาวาจา คือเป็นผู้ที่มีเจรจาชอบ เพราะพระมโหสถนั้นจะพูดเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์และยังความสุขมาแก่ผู้อื่นอยู่เสมอ นอกจากนั้นพระมโหสถนับว่าเป็นผู้ที่มีสัมมากรรมันตะ คือมีการกระทำชอบ สัมมาอาชีพ คือการเลี้ยงชีพชอบ เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมที่พระมโหสถได้นำมาใช้ในชีวิตของพระองค์นั้น ล้วนแต่เป็นหลักธรรมที่ดี ที่เป็นหลักพุทธจริยธรรมชั้นสูง

ในเรื่องของพระมโหสถนั้นจะเห็นได้ว่านอกจากพระองค์จะมีปัญญาที่เฉลียวฉลาดหลักแหลมแล้ว พระองค์ยังนับได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรจะนำเอามาประพฤติปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะการที่จะเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี คือเป็นสามีที่ดีของภรรยาและนอกจากนั้นพระองค์ยังได้ดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธจริยธรรมคือการกระทำความดีต่างๆ เช่นการประกอบอาชีพที่ดี

^{๔๕} บุ.ชา.๔/๒/๓๓๐-๓๓๑.

เป็นหัวหน้าที่ดีของลูกน้อง เป็นต้น ก็ล้วนแต่เป็นหลักธรรมที่ดี และควรที่จะนำมาปฏิบัติตามในการดำรงชีวิตที่ดีต่อไป

๕. วิริยะ

วิริยะ คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณา หรือหมายถึง ความขยันหมั่นเพียร เป็นคุณธรรมอีกประการหนึ่ง หรือ ความเป็นผู้กล้าหาญบากบั่น หรือความเพียร ว่าถึงผลก็คือกำจัดความเกียจคร้าน อาจน้อมไปได้ทั้งชั่วทั้งดี

วิริยะคือความเพียรพยายาม บุคคลที่มีความเพียรพยายามแล้วข้อมที่จะกระทำสิ่งนั้นๆ ได้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี วิริยะถือว่าเป็นเรื่องหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเรื่องของทศชาติชาดกและนับว่าวิริยะเป็นหลักพุทธจริยธรรมชั้นสูง ในเรื่องของพระมหาชนกที่พระองค์ทรงมีความเพียรพยายามจนสามารถที่ทำให้พระองค์นั้นพบกับความสำเร็จ ในสิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนาได้ทุกประการ เพราะพระองค์ได้กระทำความเพียรดีแล้ว ความเพียรที่ปรากฏในเรื่องของพระมหาชนกนั้นไม่ว่าพระองค์จะมีความเพียรศึกษาเล่าเรียนไม่ว่าจะเป็นเรื่องศิลปศาสตร์และเรื่องของยุตศาสตร์ หรือความเพียรที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่พระองค์ทรงได้กระทำคือเพียรในการว่ายน้ำ ๗ วัน ๗ คืน จนพระองค์กระทำสำเร็จ เพียรในการสมาทานศีลในวันอุโบสถศีลแม้จะว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรก็ตามเมื่อพระองค์ทรงนึกได้ว่าวันนี้เป็นวันอุโบสถศีลก็ทรงสมาทานดังเช่นที่พระองค์ทรงกระทำมา เป็นต้น และนอกจากพระมหาชนกจะได้ทำความเพียรแล้วพระองค์ยังทรงกระทำหน้าที่อื่นๆ อีกมากมายซึ่งหลักธรรมที่พระองค์ทรงได้กระทำนั้นล้วนแต่เป็นไปในสิ่งที่ดีงามและเป็นไปในทางที่ดี ซึ่งหลักธรรมที่พระองค์ได้กระทำมีดังต่อไปนี้

- หน้าที่ของลูกที่ดี พระมหาชนกทรงได้แสดงการเชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้เป็นบิดามารดา เมื่อรู้ความจริงว่าตนเป็นลูกกษัตริย์ก็ได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และตั้งใจที่จะเอาราชสมบัติของพระราชบิดาคืนกลับมาดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้ “...แม้ใครว่าเป็นบุตรหญิงหม้ายพระกุมารก็ไม่กริ้ว... พระกุมารทรงเรียนไตรเพทและศิลปะศาสตร์ทั้งปวงภายในพระชนม์ ๑๖ ปี... เราจักเอาราชสมบัติซึ่งเป็นของพระบิดา...”^{๕๐}

- การดำเนินชีวิตด้วยสัจธรรมความดี พระมหาชนกได้สร้างความเพียรพยายามโดยการว่ายน้ำอยู่ถึง ๗ วัน ทั้งที่ไม่เห็นฝั่งซึ่งนางเมขลาได้ทดสอบพระองค์ก็ได้แสดงให้เห็นว่าการพยายามหรือการสร้างความสำเร็จจะต้องทำให้เกิดความสำเร็จมากกว่าที่จะอยู่นิ่งเฉย และผลเป็นจริงอย่างที่พระองค์พูด เพราะหลังจากเพียรพยายามว่ายน้ำเอาชีวิตรอดมาได้ ก็ได้ครองราชย์สมบัติ ประสพกับ

^{๕๐} คุ.ชา.๔/๒/๕๘.

ความสำเร็จซึ่งสามารถเป็นตัวอย่างไม่ดีเป็นอย่างดี และสามารถที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ดังคำ
ที่ว่า ความพยายามอยู่ที่ไหนความสำเร็จอยู่ที่นั่น ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

...คุณทวดตา เราพิจารณาเห็นวัตรของโลกและอานิสงส์แห่งความพยายาม
เพราะฉะนั้นถึงจะไม่เห็นฝั่ง เราก็คงพยายามว่ายอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร...บุคคล
ผู้กระทำความเพียรอยู่แม้จะตายก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ คือไม่ถูกติเตียนในระหว่างหมู่ญาติ
ทวดตา และพรหมทั้งหลาย อนึ่งบุคคลเมื่อกระทำกิจของบุญอยู่ ย่อมไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง...^{๕๑}

-หน้าที่ของสามีที่ดี พระมหากษัตริย์ที่พระองค์จะเสด็จออกบวชโดยมีพระนางสิวลีและ
ข้าราชการบริพารตามเสด็จไปด้วย ด้วยอำนาจและศรัทธาอันแรงกล้าที่จะบวช พระมหากษัตริย์
นางสิวลีและข้าราชการบริพารจะเป็นอุปสรรคในการบวชของท่าน ทำให้พระองค์มีพระทัยที่ท้อแท้จึง
ตรัสวาจาอันไพเราะและห่วงใยต่อพระนางสิวลีดังต่อไปนี้ “...คุณนางผู้เจริญ ทางสองแพร่งนี้อัน
เราทั้งสองผู้เดินทางสัญจรมาแล้ว เธอจงถือเอาทางหนึ่ง อาตมาก็จักถือเอาอีกทางหนึ่ง เธออย่าเรียก
อาตมาว่าสามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็นมเหสีของอาตมาอีก...”^{๕๒}

จะเห็นว่าสิ่งที่พระองค์ใช้วาจาและคำพูดที่ไพเราะก็สามารถแสดงให้เห็นถึงความห่วงใย
และความรักได้เช่นเดียวกัน คำพูดที่พระมหากษัตริย์สมทังหมคนั้นถือว่าเป็นความเด็ดเดี่ยว และ
มุ่งมั่น ในการที่จะปฏิบัติธรรมเพื่อที่จะบรรลุนิพพาน เพื่อที่จะทำให้มหาชนทั้งหลายพบกับทางที่จะ
เป็นไปแห่งความสุขความสงบที่แท้จริงได้

๖. ขันติ

ขันติ ความอดทน อดทนไม่ทำชั่ว คือ ไม่ลุอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำ แล้วชักใจให้
อยากทำชั่ว อดทนไว้ไม่ทำชั่ว และอดทนทำดี แม้ไม่ชอบใจที่จะทำดี ก็อดทนทำเป็นเครื่องกำจัด
ความไม่อดทนที่ตรงกันข้าม^{๕๓}

ขันติ คือ ความอดทนได้ในเมื่อถูกรบกวนด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา เป็นลักษณะของกาย
และใจ ที่พร้อมจะเผชิญกับเหตุการณ์ที่พึงทำหรือที่จะเกิดขึ้นในทุกรูปแบบ ไม่มีความย่อท้ออแง
เมื่อประสบสิ่งที่ลำบากหรือที่ไม่ต้องการ ในเชิงปฏิบัติท่านแบ่งขันติออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

^{๕๑} พุ.ชา.๒๐/๒๓ /๑๔๑-๑๔๕.

^{๕๒} พุ.ชา.๒๐/ ๒๕/๑๕๔-๑๕๕.

^{๕๓} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, พระ
ราชนิพนธ์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๒.

๑. อุดทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่แสดงอาการย่อท้อแงเมื่อทำหน้าที่การงาน

๒. อุดทนต่อทุกขเวทนา คือในคราวเจ็บไข้ได้ป่วยไม่แสดงอาการทรมนทรมาย รู้จักระงับสติอารมณ์ ไม่ทำใจอ่อนแอจนเกินไป ถ้าอุดทนไม่ได้ ก็ไม่เอาต่อสู้กับโรคได้

๓. อุดทนต่อความเจ็บใจ คือเมื่อถูกต่อว่ากระทบแดกดันหรือเมื่อเขาแสดงอาการดูถูกดูหมิ่น ก็อดทนอดกลั้นอดทนเก็บเอาไว้ในใจได้

ตามหลักของพระพุทธศาสนานอกจากขันติแล้วยังมีหลักธรรมที่เป็นคู่กันและมาด้วยกันเสมอ ได้แก่ โสรัจจะ คือ ความสงบเสงี่ยมเจียมใจเจียมกาย หมายถึงว่า เมื่อสามารถอดทนด้วยขันติได้แล้วก็พยายามสงบใจ ทำใจให้เย็นให้โปร่ง ไม่เก็บเอาความลำบาก ความเจ็บปวด ความเจ็บใจ และความอยากนั้นๆ มาใส่ใจมาคิดอีก เมื่อใจสงบ ใจเย็นได้แล้ว กิริยาทางกายและคำพูดที่แสดงออกก็จะสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

หลักธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้นี้มาด้วยกันเสมอเพราะต้องมีติดต่อกันเรื่อยไป หากมีแต่ขันติทนได้อย่างเดียว แต่ขาด โสรัจจะ ก็ยังไม่สำเร็จอยู่ดี เช่น หน้าแดง ปากสั่น มือสั่น เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่ามีขันติแต่ขาด โสรัจจะ ดังนั้นทั้ง ๒ ข้อนี้นี้จึงไปด้วยกันเหมือนสติกับสัมปชัญญะ แต่ในการอธิบายธรรมทั่วไปมักยกเพียงขันติขึ้นแสดงอย่างเดียว แต่เป็นอันรู้กันว่าแม้ขันติขึ้นอ้างก็หมายรวม โสรัจจะด้วย

บุคคลผู้ที่ได้ฝึกฝนให้มีขันติ โสรัจจะเป็นประจำได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ควบคุมตนเองได้ดีทีเดียว ความคุมได้ทั้งกาย วาจา และใจ จะแสดงท่าทีต่างๆ รวมทั้งหน้าตาเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้นมองดูน่านับถือ มองดูน่าเลื่อมใส เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกขันติและ โสรัจจะว่า เป็นธรรมอันทำให้งาม เพราะการห้ามใจกายมิให้ผลุนผลันพลันเล่น ป้องกันไม่ให้แสดงกิริยามารยาทอันไม่สมควร หรือไม่งดงามอันจะทำให้เสียบุคลิกได้

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าธรรมทั้งสองประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อเป็นหลักฝึกหัดให้บุคคลรู้จักควบคุมตัวเองได้ โดยมีต้องมีใครบังคับ แต่เป็นไปโดยความสมัครใจเพราะฝึกฝนปฏิบัติตามหลักมาดีแล้ว^{๔๔}

๔. อุดทนต่ออำนาจกิเลส คือเมื่อถูกกิเลสต่างๆ ้วยุ เช่น ถูกความอยากได้ อยากดี อยากมี อยากเป็น มาครอบงำ ก็อดทนต่อความอยาก คือระงับความอยากนั้นได้ หรือเมื่อได้ลาภได้ยศ ก็อดทนอดกลั้นไม่แสดงอาการดีใจจนเกินไป เป็นต้น

^{๔๔}พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘), **หลักธรรมสำหรับการพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕.

พระจันทกุมารนั้นถือว่าเป็นผู้ที่มีขันติธรรมเป็นเยี่ยม พระองค์ทรงได้ใช้หลักของขันติในการดำเนินชีวิตของพระองค์เพื่อความเป็นไปเพื่อความผาสุกของตน บิดามารดาและบุคคลอื่นๆ ทั้งหมด นอกจากพระองค์จะมีหลักขันติแล้วพระองค์ยังเป็นผู้ที่รักความยุติธรรมยิ่งนัก พระจันทกุมารยังได้ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความอดทนต่อสิ่งต่างๆ ดังนั้นขันติของพระจันทกุมารที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้นนับว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง ในเรื่องของพระจันทกุมารชาดกนอกจากพระองค์จะได้ใช้หลักขันติธรรมแล้วพระองค์ยังได้ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงามดังต่อไปนี้

- การเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ จันทกุมาร ได้แสดงการตอบแทนบิดามารดาคือการที่จันทกุมารช่วยเป็นหูเป็นตาให้ความยุติธรรมแก่ประชากรชาดกที่อยู่ภายใต้การปกครองของตน ตอนที่ กัณหาหาลพราหมณ์ ซึ่งเป็นคนโลกชอบกินสินบนในการตัดสินคดี ถ้าใครเอาสินบนมาให้ก็จะเป็ฝ่ายชนะ วันหนึ่งผู้แพคดีได้นั่งร้องไห้อยู่ข้างทางพอดีกับจันทกุมารผ่านมาเห็นจึงได้ไต่ถามไต่ความจึงได้มีการไต่สวนคดีขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ซึ่งจันทกุมารก็ได้ตัดสินให้ฝ่ายที่เป็นผู้ถูกเป็นฝ่ายชนะไปส่วนผู้ที่กระทำผิดก็ให้เป็นง่ายแพ้ไปตามความเป็นจริง ซึ่งกับตรงกันข้ามกับการตัดสินครั้งแรก เมื่อเป็นเช่นนั้นประชาชนทั้งหลายต่างก็พากันคือคดีใจกันใหญ่ พากันสรรเสริญจันทกุมาร ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาพระเจ้าเอกราชจึงรับสั่งให้จันทกุมารตัดสินคดีแทนกัณหาหาลพราหมณ์ ซึ่งก็เป็นผลดีแก่ประชาชนเพราะได้รับความยุติธรรมอย่างเสมอหน้าเสมอตาทั่วถึงกัน แต่ก็สร้างความแค้นให้กับกัณหาหาลพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเมื่อได้โอกาสก็ทูลเท็จให้ทำการบูชาญ โดยให้ฆ่ามเหสีโอรส ช้างแก้ว ม้าแก้ว และเศรษฐี อย่างละสี่ จันทกุมารได้อ้อนวอนพระราชบิดาโดยให้ขคิดว่าการบูชาญของรักแล้วทำให้ได้ราชสมบัติจริง ทำไมกัณหาหาลพราหมณ์จึงไม่ทำก่อน และชี้ให้เห็นว่าการบูชาญเป็นการนำไปสู่นรก การที่พระจันทกุมารพูดขอร้องพระราชบิดาก็เพื่อเป็นการช่วยเหลือพระบิดามีให้ทำบาป และช่วยชีวิตผู้บริสุทธิ์จำนวนมาก ดังที่ปรากฏดังนี้

...ถ้าชนทั้งหลายบูชาญด้วยบุตรทั้งหลาย จูติจากโลกนี้ไปสู่เทวโลกดังได้ขึ้นมาชำระกัณหาหาลพราหมณ์ผู้นี้แลจงบูชาญด้วยบุตรทั้งหลายของตนถ้ากัณหาหาลพราหมณ์รู้อย่างนี้เหตุไรไม่ฆ่าบุตรทั้งหลาย ไม่ฆ่าบุตรทั้งหลาย ไม่ฆ่าคนที่เป็ญาคูทุกคนและตนเองเล่า...^{๕๕}

- การเป็นลูกที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา จันทกุมารได้แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา คือเมื่อตนถูกจับมาเพื่อทำการบูชาญแทนที่จะโอรสบิดา แต่กลับพูดขอร้องพระราชบิดาแต่เมื่อไม่มีผลพระองค์ก็ทรงที่จะยินยอมที่จะบูชาญ เพื่อหวังให้บิดาไปสู่ปรโลกที่สมบูรณ์ตามที่พระบิดาคิดดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

^{๕๕} พ.ชา.๒๐/๓๐/๒๓๘.

...พระมารดาขอมข่อยยับเพราะทรงเลี้ยงลูกจันทกุมารมาด้วยความลำบากมากลูกขอ
กราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดาจงทรงได้ปรโลกอันสมบูรณ์เถิด...^{๕๖}

- การดำเนินชีวิตด้วยสังขธรรม พระจันทกุมารได้แสดงความเฉลียวฉลาดโดยการพูดให้
พระราชบิดาใจอ่อน โดยให้ภรรยาและบุตรกล่าวขอภัยจากพระบิดา โดยการอ้างว่าปกติแล้วคน
ทั่วไปเมื่อไม่มีบุตรยอมพากันขอบุตรด้วยการวิงวอน แต่ทำไมพระบิดาจึงคิดแต่จะเอาบุตรบูชายัญ
ดังที่ปรากฏดังนี้

...หญิงทั้งหลายปรารถนาบุตร แม้จะเป็นคนยากจน...^{๕๗}

จะเห็นได้ว่าพระจันทกุมารนั้นเป็นผู้ที่มีความอดทนอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าพระองค์จะถูกพระ
บิดาประหารเพื่อที่จะทำการบูชายัญแต่พระองค์ก็ไม่มีหวั่นไหว แต่พระองค์ทรงพูดเพื่อที่จะให้พระ
บิดาใจอ่อนการที่พระจันทกุมารทรงเกลี้ยกล่อมพระบิดาเช่นนั้นมิใช่ว่า พระองค์กลัวตายแต่ที่
พระองค์ทรงกระทำเช่นนั้นเพราะว่าพระองค์ไม่ทรงอยากให้พระบิดานั้น ได้กระทำความชั่วอันเป็น
ทางที่จะนำไปสู่อบายภูมิ การที่พระจันทกุมารทรงกระทำเช่นนั้นนับว่าพระองค์ทรงได้กระทำตาม
หลักพุทธจริยธรรมชั้นสูง

๗. สัจจะ

สัจจะ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริง จะมีสิ่งอื่นรับรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม ก็มีอยู่และ
เป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั่นเอง สิ่งที่มีอยู่จริงหรือความเป็นจริงในพระพุทธศาสนา ก็คือสัจจะธรรม
นั่นเอง ที่เรียกสิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงนั้นว่า “สัจจะ” ซึ่งแปลว่าความจริง^{๕๘}

สัจจะ หมายถึง สภาพความเป็นจริง หรือสิ่งที่เป็นจริงนั้น คือ รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน
กลิ่นที่ได้สูดดม รสที่ได้ลิ้ม โผฏฐัพพะที่ถูกต้อง ธรรมคือเครื่องที่นี้ ก็ย่อมมีอยู่เป็นจริง คือธรรมที่
เป็นอยู่จริงตามธรรมดา^{๕๙}

สัจจะ หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ละข้อคือความจริงทั้งหมด ลักษณะ
พระพุทธศาสนาจะต้องได้พบความจริง ได้เห็นจริง ให้ได้จริง โดยทำใจเป็นกลางไม่คัดค้านหรือ

^{๕๖} พุ.ชา.๒๐/๓๓/๒๔๖.

^{๕๗} พุ.ชา.๒๐/๓๖/๒๗๒.

^{๕๘} สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕๑.

^{๕๙} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), ลักษณะของพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕๑.

ยอมรับ แต่ให้พิจารณาเหตุผลให้เข้าใจถูกต้องจึงจะเป็นความจริง ให้เห็นจริง เข้าใจจริง แม้ในข้อใดข้อหนึ่งก็จะพบลักษณะของพระพุทธศาสนาคือความจริง^{๖๐}

สัจจะ หมายถึง ความตั้งใจที่จะกระทำอย่างจริงจังในเรื่องที่คั่งงาม เรื่องที่เป็นความดี ความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ เราก็มองความตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้น ตั้งใจมั่นคงเข้มแข็งขึ้น ปลูกกำลังใจให้เกิดขึ้น ไม่ใช่ทำเพียงสักแต่ทำพอผ่านพ้นไป หรือว่าทำเพราะคนอื่นบังคับให้เราทำ เราจะต้องทำความตั้งใจของเราเอง บอกกับตัวเองว่าจะทำสิ่งนี้ๆ แล้วก็ทำเรื่อยๆ ไป^{๖๑}

ฉะนั้นคนเราจะต้องมีสัจจะให้กับตัวเอง ไม่ว่าจะเป็สัจจะทางกาย สัจจะทางวาจา และสัจจะทางใจ สัจจะทางกายหรือที่เรียกว่า กายสัจจะ คือการกระทำทางกายที่แท้จริง ไม่ทำอย่างมีมายาเช่นการทำงานตั้งใจจะให้เสร็จเมื่อยังไม่สำเร็จก็ไม่เลิก เรียกว่าเป็นความจริงทางกาย สัจจะทางวาจาหรือที่เรียกว่าวจีสัจจะ หมายถึง การพูดความจริง หรือการกล่าวคำสัตย์จริงไม่เหลวไหล เป็นคำพูดที่เป็นสุภาษิต เป็นคำพูดที่อ่อนหวาน ไม่กล่าวคำหยาบ แต่เป็นคำพูดที่มีสาระ ก่อให้เกิดประโยชน์พูดอย่างไรก็ต้องทำอย่างนั้น และสุดท้ายคือ มโนสัจจะ คือการที่เรามีสัจจะในทางด้านจิตใจ ต้องเป็นผู้ที่มีความซื่อตรง ไว้วางใจได้มีความรักดีต่อผู้ที่ตนนับถือ หรือบุคคลที่มีคุณแก่ตนเป็นต้น

จะเห็นได้ในเรื่องของวิรุทธชาดก ในคราวที่พระองค์ทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่นั้น พระองค์ทรงได้รักษาสัจจะธรรมได้ครบทุกประการ ไม่ว่าจะเป็สัจจะทางกายทางวาจาและทางใจได้เป็นอย่างดี สัจจะถือว่าเป็นความดีที่ควรจะนำมาปฏิบัติเพื่อที่จะได้ช่วยฝึกฝนตนเองให้มีสัจจะทั้งต่อตนเองและทั้งต่อผู้อื่นด้วย ดังปรากฏเห็นในเรื่องของวิรุทธชาดกที่พระองค์ทรงได้ยึดในหลักของสัจจะใช้ในการดำเนินชีวิตของพระองค์ได้เป็นอย่างดีและสัจจะในเรื่องของวิรุทธชาดกนี้ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมชั้นสูง และนอกจากนั้นพระองค์ยังได้กระทำกิจที่คั่งงามดังต่อไปนี้คือ

- การดำเนินชีวิตด้วยสัจจธรรม วิรุทธบัณฑิต ได้แสดงสัจจะอันเป็นคำพูดที่จริงให้แก่ปุณณกยัถย์ ซึ่งรับอาสาพาวิรุทธบัณฑิตไปยังเมืองบาดาล ให้นางวิมลลาได้กินดวงใจของพระวิรุทธบัณฑิต เพื่อแลกเปลี่ยนกับนางอิรินทติบุตรสาวของนางวิมลลา ปุณณกยัถย์ได้มาทำเล่นสากกับพระราชากรัฐ ผลปรากฏว่าพระราชแพ้ปุณณกยัถย์ก็เลยขอวิรุทธบัณฑิต แต่พระราชไม่ให้ อ้างว่าให้ขอยังคนอื่น เมื่อตกลงกันไม่ได้ก็ให้วิรุทธเป็นผู้ตัดสิน เพราะเป็นผู้อยู่ในธรรม พระวิรุทธตกลงไปกับปุณณก

^{๖๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), อิศระแห่งชีวิตและการอยู่เหนืออำนาจของจิตใจ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑.

^{๖๑} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐.

ยักษ์โดยให้เหตุผลกับพระราชว่าเมื่อพระองค์ตกเป็นทาส ดังนั้นตนป็นทาสของพระราชาที่ต้องเป็นทาสของปณณกยักษ์ก่อนเดินทางได้เวลา ๓ วันก็ได้ทำการอบรมสั่งสอนบุตรและญาติในระหว่างนั้นก็ให้การต้อนรับอย่างดีแก่ปณณกยักษ์ เมื่อถึงวันเดินทางก็ได้แสดงธรรมให้แก่ปณณกยักษ์ด้วยและได้ไปแสดงธรรมให้พระนางวิมลากับท้าวพระญานาค เมื่อนาคทั้งสองเข้าใจในสังฆธรรมแล้วก็ให้นำวิฑูรบัณฑิตขึ้นมาส่งยังเมืองมนุษย์ ต่างก็สร้างความดีใจให้แก่ทุกคนรวมทั้งพระราชด้วยดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

“...ก็วิฑูรบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม สามารถแสดงประโยชน์และมีโทษประโยชน์แจ้งชัด มีปัญญาเครื่องพิจารณา คงจะเปลื้องตนได้โดยพลัน...วิฑูรบัณฑิตเป็นอำมาตย์ประเสริฐสุดของชาวกรุงกुरुรัฐ...”^{๖๒}

- หน้าที่ของพ่อที่ดี วิฑูรบัณฑิตก็ได้กระทำหน้าที่ของพ่อที่ดีแก่ลูกดังนี้คือ ได้แสดงความรักของตนต่อบุตรธิดาก่อนที่จะไปกับปณณกยักษ์ดังที่ปรากฏดังนี้

“...พระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรมได้จุ่มพิตบุตรธิดาผู้มาแล้วนั้นที่กระหม่อม...ได้กล่าวสั่งสอน...สวมกอดบุตรผู้ใหญ่...บุตรพินหนึ่ง ธิดาพินหนึ่ง...ต่างประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ...”^{๖๓}

๘. อธิษฐาน

อธิษฐาน คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งใจมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล หรือ หมายถึง ตั้งทับ คือ หลักธรรมที่ตั้งไว้ในใจตั้งใจจริง หรือ ความตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือความตั้งใจปรารถนา ขอความตั้งใจจริง คือ ปรารถนาสิ่งใดแล้วก็ตั้งสิ่งนั้นไว้ในใจ ซึ่งหลักอธิษฐานธรรมมีดังนี้คือ

๑. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ คือมีความรู้เท่าทันรู้ชัดรู้แท้ถึงซึ่งสถานะของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

๒. สัจจะ ความจริงใจคือ ประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง อันหมายถึงจริงใจต่อการประพฤติสุจริต รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ตามที่ตนได้พิจารณาเห็นแล้วว่าถูกต้องควรด้วยกำลังปัญญาของตน

๓. จาคะ สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริง คือ รู้สละข้อเสียดละความเหลวไหล ที่เคยประพฤตินานับรู้จักสละความคิดอคามิสจนสละกิเลสที่เป็นเหตุให้เสียสัจจะ

๔. อุปสมะ สงบใจสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ คือ รู้จักทำใจให้สงบ รู้จักหักห้ามใจไม่วุ่นวายไปตามอำนาจกิเลส^{๖๔}

^{๖๒} พ.ช.๒๐/๑๐๑/๕๘๔.

^{๖๓} พ.ช.๒๐/๖๗/๓๕๐.

^{๖๔} ม.อ.๑๔/๖๘๒/๔๓๓.

หากบุคคลใดได้ปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ อย่างนี้อย่างมั่นคงยืนนานเพราะตั้งอยู่ในฐานะอันมั่นคง โดยรู้จักใช้ปัญญาในการประกอบกิจการ รู้จักรักษาสัจจะ รู้จักสละสลัดข้อบกพร่องเหลวไหลของตน และรู้จักฝึกจิตใจของตนให้มีความสุขอยู่เสมอ

หลักอริยฐานถือว่าเป็นหลักธรรมที่โดดเด่นในทศชาติชาดก ในพระชาติของพระเนมิราช ซึ่งพระองค์ได้นำมาใช้ในการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระองค์ อริยฐานธรรมที่พระเนมิราชได้บำเพ็ญนั้น ถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมชั้นสูง พระเนมิราชเป็นผู้ที่ใฝ่ในธรรมรักษาศีลและอุโบสถกรรม นอกจากนั้นพระองค์ยังได้นำหลักธรรมมาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลอันดีงาม การที่พระองค์ทรงรักษาศีลเจริญภาวนา ก็เพราะว่าพระองค์ทรงอยากจะหนีออกให้พ้นจากความทุกข์ ระองค์จึงได้นำหลักอริยฐานมาบำเพ็ญ เพื่อที่จะออกจากกองทุกข์ทั้งปวง และนอกจากนั้นพระองค์ยังทรงได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักของธรรมอื่นๆ ดังต่อไปนี้

- หน้าที่ของลูกที่ดี พระเนมิราชได้เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดาและได้นำคำสั่งสอนของบิดามารดาประพฤติปฏิบัติ ดังที่ปรากฏในตอนที่พระเจ้ามณฑะราชจะออกบรรพชา ได้สั่งให้พระโอรสองค์ใหญ่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ และเมื่อมีเกศาหงอกเมื่อไรก็ให้ออกบรรพชาตามอย่างพระบิดา โยคิดว่าตนเองเป็นองค์บรรพชิต ซึ่งพระโอรสได้เชื่อฟังพระบิดาและปฏิบัติตามคำสั่งนั้นซึ่งต่อมาถึงรุ่นพระบิดาของพระเนมิราช ก็กระทำตามจนกระทั่งถึงคราวของพระเนมิราช ซึ่งพระองค์ก็ได้กระทำตามบรรพบุรุษ พระเนมิราชเมื่อภูยามาลากราบทูลความที่พระเกศาหงอกเกิดขึ้นจึงทรงให้ถอนพระเกศาหงอกด้วยพระแหวนทองคำวางในพระหัตถ์ทอดพระเนตรเห็นพระเกศาหงอกแล้วสลัดใจ ก็เลยยกบ้านสวนแก่ภูยามาลา และมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรส พระองค์จึงทรงผนวชเพื่อหวังจักได้เกิดในพรหมโลก ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

“...ผมหงอกที่งอกขึ้นบนเศียรของพ่อ เหล่านี้เกิดแล้ว ก็จะนำความหนุมไปเสียเป็นเทวดาปรากฏแล้ว สมัยนี้จึงเป็นคราวที่พ่อจะบวช...”^{๖๕}

-การมีความกตัญญู พระเนมิราชได้แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาคือการรักษาวงศ์ตระกูล ซึ่งเป็นวงศ์บรรพชิต เมื่อครองราชย์สมบัติก็ทรงปกครองโดยธรรม สั่งสอนประชาชนและราชการให้ประพฤติตนตั้งอยู่ในศีลในธรรม และเมื่อผมหงอกก็สละราชสมบัติ และออกบวชตามบรรพบุรุษ ดังที่ปรากฏดังนี้

...พระเจ้าวิเทหัฐผู้สงเคราะห์ชาวมิถิลาผู้เป็นประมุข...บุคคลย่อมบังเกิดได้ในชาติดีสกุล เพราะพรหมจรรย์อย่างเลว บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นเทวดาเพราะพรหมจรรย์ปานกลาง บุคคลย่อมบริสุทธิเพราะพรหมจรรย์อย่างสูงสุด...หม่อมฉันจัก

^{๖๕}บุ.ชา.๔/๒/๕๕๕.

นอบน้อมนรชนผู้ปฏิบัติตรง จะมีชาติก็ตาม ไม่มีชาติก็ตาม ตลอดกาลเป็นนิตย์...
 วรรณะทั้งปวงผู้ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมตกรกเบื้องต่ำ วรรณะทั้งปวงย่อมหมดจดเพราะ
 ประพฤติธรรมอันสูงสุด...^{๖๖}

- การดำเนินชีวิตด้วยหลักของสังฆธรรม พระเนมิราชเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตในสังฆธรรม โดย
 เมื่อพระเจ้าเนมิราชได้อยู่ในศีลในธรรม ภาวนาอยู่เป็นนิตย์ รับสั่งให้ตั้งศาลาทานขึ้นถึงห้าแห่ง คือที่
 ประตูพระนครสี่แห่งและที่กลางเมืองอีกหนึ่งแห่ง ให้ทานแก่บรรดาผู้ยากจน และขัดสนทั้งหลาย
 ตัวเองก็พยายามสั่งสอนประชาชนพลเมืองให้ประพฤติอยู่ในความดี ให้ยินดีแต่ในสิ่งที่เป็นไปโดย
 ทางอันชอบธรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อทำความดีต้องได้ไปสวรรค์หากทำชั่วต้องไปตกรก
 และก็ประสบผลสำเร็จแก่พระเนมิราช คือ ท้าวสักกเทวราชได้ให้มาตุลีเทพบุตรนำทิพยรถมารับ
 พระเนมิราชไปเยี่ยมชมนรกและสวรรค์ เมื่อพระองค์กลับมาก็แสดงธรรมให้แก่ประชาชนฟัง และก็
 ได้มอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส ส่วนตัวของพระองค์เองก็ทรงออกบวชตามบรรพบุรุษ พระ
 เนมิราชชี้ให้เห็นว่า การที่เราจะได้อะไรควรทำโดยตัวเอง ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้

...ขอมุณษย์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในธรรม เกิดความดำริเหมือนพระเจ้าเนมิราชผู้
 เป็นบัณฑิต มีพระประสงค์ด้วยกุศล เป็นพระราชผู้ปราบอริราชศัตรู ทรงให้ทานแก่
 ชาววิเทหรัฐทั้งปวง...สิ่งใดที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้ สิ่งนั้นเปรียบเหมือนยวดยานขี่เขา
 มา หม่อมฉันจักกลับไปทำบุญกุศลให้มากในหมู่มนุษย์ด้วยการบริจาค...^{๖๗}

- หน้าที่ของพ่อที่ดี ก็เห็นว่าพระเนมิราชนั้น ได้มอบพระราชสมบัติต่อพระราชโอรสโดย
 ตระกุนนี้กำหนดว่าเมื่อใดที่เส้นพระเกศาหงอก พระมหากษัตริย์จะต้องมอบราชสมบัติให้แก่พระ
 ราชโอรสต่อไป ดังที่ปรากฏดังนี้

...บัดนี้เป็นกาลที่จะผนวช จึงพระราชทานบ้านช่วยแก่เจ้าพนักงานภูษามาลา
 แล้วตรัสเรียกพระเชษฐโอรสมา มีพระดำรัสว่า พ่อจงรับครองราชย์สมบัติ พ่อจักบวช
 พระราชโอรสทูลถามว่าถึงเหตุที่จะทรงผนวช เมื่อจะตรัสบอกเหตุแก่พระราชโอรส
 จึงตรัสคานี้ว่าผมหงอกที่งอกศีรษะของพ่อนี้ นำความหนุ่มไปเสีย เป็นเหตุทูล
 ปรากฏ คราวนี้จึงเป็นคราวที่พ่อจะบวช...^{๖๘}

^{๖๖} จุ.ชา.๒๐/๒๓ /๑๘๓.

^{๖๗} จุ.ชา.๒๐/๒๘ /๑๘๓.

^{๖๘} จุ.ชา.๔/๒/๒๔๐.

๕. เมตตา

เมตตา ได้แก่ ความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ เป็นสุข หมายถึงความมีไมตรี มีความรัก มีความหวังดีปรารถนาดี มีความเห็นอกเห็นใจเข้าใจดีต่อกัน มีลักษณะต้องการจะส่งเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า เป็นอาการของจิตที่ปราศจากความพยาบาท ความโกรธเคือง มีแต่เจตนาที่บริสุทธิ์ที่จะให้เขามีความสุข ความสบายเบื้องต้นปราศจากรักหรือปรารถนาดีเป็นการส่วนตัวหรือเฉพาะบุคคล แต่มีเสมอทั่วหน้ากัน^{๖๕}

เมตตา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขหรือเรียกว่า ไมตรีจิตหรือ มิตรจิต ก็คือจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา คนที่มีมิตรจิต เรียกว่ามิตร ตรงข้ามกับศัตรูหรือไพรี ซึ่งมีจิตที่พยาบาทมุ่งร้าย เมตตาจึงตรงข้ามกับ โทสะพยาบาท เมตตาเป็นเครื่องอุปถัมภ์ ฉะนั้นเมื่อมีเมตตาต่อกันย่อมคิดจะเกื้อกูลกันให้มีความสุข คิดจะประพาศุติผลดีผลดีต่อกันบ้าง ก็ให้อภัยกัน ไม่ถือโทษ กรณณา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่น สัตว์อื่นปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิดแก่ผู้อื่น ก็พลอยหวั่นใจสงสาร เป็นเหตุให้คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน^{๖๖}

เมตตา เป็นความรักอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความรัก ที่บริสุทธิ์คือไม่เจือด้วยความกำหนัด เป็นความรักที่ประกอบด้วยไมตรีจิตคิดอยากจะให้ อยากจะเห็นเขาได้ดีมีความสุขความเกษมสำราญ เช่นความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ธิดา ความรักของเพื่อนที่มีต่อเพื่อน ความรักของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อประชาราษฎร์ และความรักของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อสัตว์โลก อย่างนี้เป็นเมตตา ซึ่งผิดกับความรักอีกอย่างหนึ่ง คือความรักระหว่างเพศหรือความรักของหนุ่มสาวความรักอย่างนี้เป็นความรักไม่บริสุทธิ์ เป็นกิเลส เพราะเจือด้วยกามราคะเป็นอกุศล ทำตนของคนอื่นให้เดือดร้อน ไม่ใช่เมตตา ความรักที่เป็นเมตตา หรือตัวเมตตานั่นเป็นความปรารถนาดีแก่ผู้อื่นจริงๆ เป็นกุศล เพราะทำให้จิตใจเยือกเย็น ผู้เมตตาหรือเจริญเมตตาเสมอย่อมได้อานิสงส์ถึง ๑๑ ประการคือ ๑ หลับอยู่ก็สบาย ๒ ตื่นอยู่ก็สบาย ๓ ไม่ฝันเห็นสิ่งลามก ๔ เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕ เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖ เทวดารักษา ๗ พ้น จากไฟ จากยาพิษ และ ศัสตราทั้งหลายได้ ๘ จิตมั่นคง ๙ ใบหน้าผ่องใส ๑๐ ตายมีสติ ๑๑ แม้ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษก็เข้าถึงพรหมโลกได้

^{๖๕} พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕), *หลักธรรมสำหรับการพัฒนาสังคม*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖.

^{๖๖} กรมการศาสนา, *ศีลธรรมและวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๘.

ทางที่จะแสดงเมตตาต่อกันมี ๓ ทาง คือ ๑ ทางกาย ได้แก่ ช่วยทำประโยชน์สุข ปลดปล่อยทุกข์ผู้อื่นด้วยกาย เช่น ช่วยทำกิจของเขาให้สำเร็จประโยชน์สุข แก่เขาเป็นต้น ๒ ทางวาจา ได้แก่ ช่วยแนะนำตักเตือนห้ามปราม ให้เขาเว้นชั่วและทำดีเป็นต้น ๓ ทางใจ ได้แก่ ตั้งจิตคิดไม่เบียดเบียนเขาปรารถนาความไม่มีเวรไม่มีภัย แก่เขาหวังความสุขสวัสดิ์แก่เขา ตั้งใจช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่เขาเป็นต้น

เมื่อคนเรามีเมตตาต่อกันอย่างนี้ ความอาฆาตพยาบาทกันย่อมไม่มี ความปองร้ายหมายผลาญกันย่อมไม่มี ความทุกข์ความเดือดร้อนหรือภัยอันตรายที่เกิดจากคนก็เป็นอันไม่มีไปด้วย จะมีแต่ความสุขความสดชื่นรื่นเริงตลอดไป เพราะเหตุนี้แหละจึงได้ชื่อว่า เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก^{๑๑}

เพราะถ้าหากมนุษยชาติทั่วโลกมีความจงรักภักดี มีความรักใคร่สนิทสนม เหมือนกับที่ตัวเองมีความรักใคร่ตนเองแล้ว มนุษย์ทุกถ้วนหน้า มนุษย์ทั้งหลายก็จะไม่มีการเบียดเบียนเอาใจเอาเปรียบซึ่งกันและกัน และจะไม่มีการรบราฆ่าฟันกัน ประหัตประหารซึ่งกันและกัน และจะไม่มีการแบ่งแยก ชาติตระกูลผิวพรรณ เพศ วัย เหมือนกับที่ทุกคนมีความรักตนเอง ไม่รังเกียจตนเองอันใด ก็จะไม่มีรังเกียจคนอื่นอันนั้น ต้องการให้ตนเองเป็นอย่างไร มีความสุขความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างไร ก็จะให้คนอื่นได้รับความสุข ความเจริญรุ่งเรือง พร้อมด้วยความปลอดภัย อย่างตนเองที่ได้รับทุกชนิดเช่นเดียวกัน^{๑๒}

สุวรรณสาม นั้นได้นำหลักของเมตตามาใช้ในการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระองค์ หลักเมตตานั้นถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในการนำมาประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของบุคคล เพราะตามหลักของพุทธจริยธรรมนั้นเมตตานับว่าเป็นหลักธรรมขั้นต้น ซึ่งหลักเมตตาที่สุวรรณสามได้นำมาประพฤติปฏิบัติ นั้น ไม่ว่าจะเป็นความเมตตาที่มีต่อบิณฑามารดา ต่อบุคคลอื่นๆ และต่อสัตว์ทั้งหลาย สุวรรณสาม เป็นผู้ที่ตั้งตนอยู่ในศีลเจริญภาวนา และนอกจากนั้น สุวรรณสามยังได้ประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ดีดังต่อไปนี้

- หน้าที่ของลูกที่ดี สุวรรณสามเมื่อเกิดมามีเมตตาจิตซึ่งเกิดจากการอบรมสั่งสอนของผู้เป็นบิดามารดา ซึ่งเป็นคนดี ในตอนที่สุวรรณสามยังเป็นเด็ก ผู้เป็นบิดามารดาได้ให้สุวรรณสามอยู่ในศาลา ในช่วงที่ท่านทั้งสองออกไปหาผลไม้ สุวรรณสามก็เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้ “...พระบิดามารดาปกปักรักษาบุตรนั้น จนมีอายุได้สิบหกปี ให้นั่งอยู่ในบรรณศาลา...”^{๑๓}

^{๑๑} สวัสดิ์ พินิจจันทร์, คติธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๑๒} พระครูปลัดจาลอง ธาราไทย, หนังสือสังฆกรรม, (ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๔๓.

^{๑๓} บุ.ชา.๔/๒/๑๗๖-๑๗๗.

- การมีความกตัญญูต่อบิดมารดา สุวรรณสามเป็นลูกที่มีความกตัญญูต่อบิดมารดามาก ได้เลี้ยงดูบิดามารดาซึ่งตาบอด โดยการตักน้ำ หาผลไม้มาเป็นอาหาร กวาดอาศรม นวดมือเท้าให้บิดมารดา และเมื่อสุวรรณสามจะสิ้นใจก็ได้ฝากให้พระเจ้าปิลักษณ์ช่วยเลี้ยงดูบิดามารดาของตนแทนตนเอง และความกตัญญูของสุวรรณสามได้ปรากฏตอนที่บิดามารดาพบศพและร่ำรำพัน ดังที่ปรากฏดังนี้

...ข้าพระองค์เลี้ยงท่านทั้งสองในป่าใหญ่... ตักน้ำ...อาหาร...ข้าพระองค์เคยหมั่นบีบนิ้วมือเท้าของท่านทั้งสองนั้น...ข้าพระบาทขอถวายบังคมแด่พระองค์ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้ตามีดของข้าพระองค์ในป่าใหญ่ด้วยเถิด...ใครเล่าจักจับไม้กวาดกวาดอาศรมของเราทั้งสอง...ใครเล่าจักจัดน้ำร้อนมาให้ทั้งสองอาบ ใครเล่าจักให้เราบริโภคมูลมันและผลไม้ในป่า...^{๓๔}

- การดำเนินชีวิตด้วยสังฆธรรมคือการทำความดี สุวรรณสามได้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในธรรมมาโดยตลอดตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อเติบโตขึ้นมาก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรม โดยการเลี้ยงดูบิดามารดาซึ่งตาบอด และวันหนึ่งถูกยิงด้วยธนูเสียชีวิต ยังความเสียใจแก่บิดามารดาและผลจากการที่สุวรรณสามประพฤติปฏิบัติธรรมอันดีงาม รวมทั้งคำอธิษฐานของบิดามารดา สุวรรณสามก็ได้ฟื้นคืนมาชี้ให้เห็นว่าบุคคลใดที่ประพฤติปฏิบัติธรรมก็จะได้พบกับสิ่งที่ดี ดังที่ปรากฏต่อไปนี้

...มารดาผู้สะอึกสะอื้นด้วยความโศกถึงบุตร...ได้กล่าวถึงกิจริยาว่าลูกสามะนี้เป็นผู้มีปรกติประพฤติธรรมมาแต่ในกาลก่อน...กล่าวคำสัตย์...ผู้เลี้ยงมารดาบิดา...อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญ...เป็นที่รักอย่างยิ่งปานชีวิตของเรา...บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะได้ทำแล้วมีอยู่แก่เรา และบิดาของเธอ...ขอให้พิษของลูกสามะหายไป...บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาและมนุษย์ย่อมสรรเสริญ ผู้เลี้ยงมารดาและบิดานั้น...นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญ...บุคคลนั้นละ โลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์...ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี...^{๓๕}

๑๐. อุเบกขา

อุเบกขา คือ ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หมายถึงความวางใจเป็นกลาง เสมอกันในทุกบุคคลเมื่อเขาประสบความวิบัติ เป็นอาการของจิตที่ไม่คิดเยาะเย้ยถากถาง ไม่

^{๓๔} พุ.ชา.๔/๒/๑๘๐.

^{๓๕} พุ.ชา.๒๐/๒๐ /๑๖๗.

คิดสมน้ำหน้า หรือสาปแช่งถ่มถ่มส่ง เมื่อผู้อื่นโดยเฉพาะผู้ที่ไม่ชอบกันถึงความวิบัติหรือประสบเคราะห์กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

เพราะฉะนั้นถ้าหากว่ามนุษย์ทั้งหลายมีความเข้าใจลึกซึ้งในหลักพุทธจริยธรรมข้อนี้ และนำมาประพฤติปฏิบัติตามได้ ก็จะได้พบซึ่งความสงบสุขที่แท้จริงตลอดกาล ทั้งปัจจุบันชาติและในชาติต่อไปด้วย หลักธรรมข้อนี้ถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมชั้นสูงสุด เป็นหลักธรรมที่พรหมทั้งหลายจะต้องอาศัยธรรมข้อนี้เป็นอยู่ คือ การวางเฉยทั้งหลาย ซึ่งจะนำมาซึ่งความสงบสันติสุขกันทั่วหน้า ได้แก่ การวางเฉยกาย วาจาและใจ ไม้รับรู้ ไม้รับทราบต่อเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นมาของสัตว์โลกทั้งหลาย เพราะได้พิจารณาแล้วมองเห็นว่าการบังเกิดขึ้นของสัตว์โลกทั้งหลายนั้นไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่ดีก็ตาม หรือเป็นไปในทางที่ชั่วก็ตามทุกกรณี และมนุษย์ส่วนมากคิดว่าตัวเองดีกว่าคนอื่น เก่งกว่าคนอื่น และคิดว่าตนเองมีความสามารถเหนือกว่าคนอื่น มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าคนอื่น มีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าคนอื่น เป็นต้น

ถ้าหากว่ามนุษย์ทุกคนมีหลักธรรมข้อนี้อยู่ในใจแล้ว ก็ย่อมที่จะเกิดสติปัญญาทำให้มองเห็นต่อเหตุการณ์เหล่านี้ได้ เมื่อรู้แจ้งเห็นจริงทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ก็จะมากระทำกาย วาจา และใจของตนเองให้อยู่ในอุเบกขา คือความสงบสันติสุข เป็นอุเบกขาอยู่เฉยๆ โดยไม่ทำกาย วาจา ใจ ของตนเองให้ดิ้นรนเป็นทุกข์ไปกับสิ่งเหล่านี้ ก็ถือว่าถึงซึ่งความสงบสันติสุขได้

อุเบกขา เป็นหลักพุทธจริยธรรมที่พระนารทได้นำมาประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระองค์ พระนารทนั้นพระองค์เป็นพรหมผู้ที่มีจิตอุเบกขา และหลักของอุเบกขาที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น นับว่าเป็นหลักธรรมที่โดดเด่น ในพระชาติของพระนารท ซึ่งพระองค์ได้บำเพ็ญเพียรด้วยหลักของอุเบกขา หลักอุเบกขาที่พระนารทได้กระทำ อย่างเช่น พระองค์เหาะลงมาสั่งสอนพระเจ้าอังคิราษซึ่งเป็นผู้ที่เคยกระทำความดีมาก่อน แต่มาวันหนึ่งกลับมามีคิดกระทำความชั่ว อันเป็นเหตุที่จะทำให้ถึงแก่ความทุกข์ทั้งหลาย การที่พระนารททรงทำเช่นนี้ ทำให้ปรากฏเห็นว่าพระนารทนั้น ได้บำเพ็ญเพียรด้วยหลักอุเบกขา คือการวางเฉยทั้งหลาย จากกาย วาจาและใจ พระนารทไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ แต่พระนารทกลับคิดช่วยคือได้สั่งสอนพระเจ้าอังคิราษให้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องได้ เป็นต้น นับว่าพระนารทได้บำเพ็ญบารมีด้วยหลักพุทธจริยธรรมชั้นสูงแล้ว และนอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอื่นๆ ดังนี้

- การดำเนินชีวิตด้วยสัจธรรมความดี พระนารท เป็นมหาพรหมที่เหาะลงมาสั่งสอนพระเจ้าอังคิราษผู้ทรงมีความเห็นผิด ยัง โลกมนุษย์ ซึ่งพระเจ้าอังคิราษเคยตั้งมั่นในทศพิชราชธรรมปฏิบัติมานาน วันหนึ่งคุณาชีวิต ได้เพ็ญทูลว่าเทวโลกไม่มี คนเราเกิดมาในโลกนี้เท่าเทียมกันหมดผลแห่งบุญและบาปนั้นไม่มี คนเราควรหาความสุขใส่ตนเท่านั้น เพราะเมื่อตายไปก็จะเป็นเจ้าถ่านกลับไปเป็นธาตุดั้งเดิม การทำบุญไม่เกิดผล คุณาชีวิตยังบอกอีกว่าตนเองนั้น ระลึกชาติได้ว่าเคยทำ

บาปไว้มาก แต่กลับมาสุขสบายในชาตินี้ พระเจ้าอังคิราชก็ทรงเชื่อ ถึงแม้ว่าพระราชธิดาของพระองค์เป็นผู้ที่ยึดมั่นในหลักธรรมเป็นนิต เป็นผู้ที่ชอบทำบุญด้วยบริจาคทาน ได้เข้ามาทักท้วงพระเจ้าอังคิราช แต่ถึงอย่างไรพระเจ้าอังคิราชก็ไม่ทรงเชื่อฟัง พระนารถเลยเหาะมาให้ดู และแจ้งความสงสัยแก่พระเจ้าอังคิราชก็เลยเชื่อว่าเทวโลกมีจริง เทวดามีจริง สัจธรรมมีจริง

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกที่พระโพนสีด้ว ได้ใช้ในการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระองค์ เพื่อที่จะให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง และนอกจากนั้นยังมีหลักธรรมอื่นที่พระองค์ทรงได้นำมาประพฤติปฏิบัติในกิจวัตรของพระองค์ ซึ่งถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ดีที่ควรนำมาปฏิบัติตาม เพื่อทำให้เกิดความสุขและความสงบต่อไป

สรุปจะเห็นได้ว่า การที่เป็นผู้นำสังคมนั้นต้องเป็นผู้ดูแลและพัฒนาสามารถที่จะปกครองประชาชนของตนเองให้อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังที่ปรากฏเห็นจากเรื่องทศชาติชาดกที่พระมหากษัตริย์ทรงมีน้ำพระทัยที่เปี่ยมล้นไปด้วยความเมตตากรุณาอีกทั้งทรงตั้งตนไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม และนอกจากนั้นพระองค์ยังทรงบำเพ็ญกรณียกิจนานัปการ เพื่อเป็นประโยชน์สุขของประชาชนจึงทำให้ประชาชนมีความศัทธา ก็ด้วยพระองค์นั้นทรงเปี่ยมด้วยคุณธรรมอันดี ไม่ว่าจะในเรื่องของการบริจาคทาน ซึ่งทานคือการให้สิ่งของ ให้กำลังกายช่วยทำกิจการต่างๆ ให้วาทกรรมรู้ซึ่ง จำแนกเป็น ๒ ประการ คือ วัตถุทาน และธรรมทาน ซึ่งวัตถุทานก็คือ การให้พัสดุสิ่งของ ส่วนธรรมทานก็คือการให้ธรรม คือการชี้แจงแสดงโอวาท หรือคำสั่งสอนแนะนำต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำของประชาชน ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเอื้อเพื่อแบ่งปันสิ่งของให้ผู้อยู่ได้ปกครอง ดังที่ปรากฏเห็นจากเรื่องของ พระเวสสันดร พระเนมิราช และพระมหอสถ ซึ่งในเรื่องของชาดกนั้นก็ปรากฏเห็นทั้ง ๓ เรื่องนี้ได้กล่าวถึงการให้ทาน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

เนมิราช เป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรม เจริญภาวนาอยู่เป็นนิตย์จึงได้รับสั่งให้ตั้งศาลาขึ้นถึงห้าแห่งที่ประตูเมืองสี่แห่ง และที่กลางเมืองอีกหนึ่งแห่ง เพื่อที่จะให้ทานแก่บรรดาผู้ที่ยากจนและผู้ที่ยัดสนทั้งหลายและนอกจากนั้นยังได้สั่งสอนประชาชนให้ประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีให้ยินดีแต่ในสิ่งที่อันอาจโดยธรรม และในวันปกตินั้นพระเนมิราชจะออกว่าราชการและยังได้สั่งสอนให้ข้าราชการทั้งหลายตลอดจนประชาชนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ดังที่ปรากฏเห็นดังต่อไปนี้

...นำอัครราชย์จริงหนอ เมื่อใดพระเนมิราชเข้าสู่เป็นบัณฑิต เป็นพระราชผู้
ปราบอริราชศัตรู มีพระประสงค์ด้วยกุศล ทรงให้ทานแก่ชาววิเทหรัฐทั้งปวง เสด็จ

อุบัติขึ้นแล้วเมื่อนั้นบุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมบังเกิดขึ้นในโลก เมื่อพระเจ้าเนมิราชทรงให้ทานอยู่เกิดพระดำริขึ้นว่า ทานหรือพรหมจรรย์อย่างไหนมีผลมากหนอ...^{๓๖}

และนอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าการบริจาคทานหรือการให้ทานแก่ไพร่ฟ้าประชาชนนั้นถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมอย่างหนึ่งของพระราชา และเป็นหนึ่งในทศพิธราชธรรมของพระราชา

พระเวสสันดร ถือว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่มุ่งในการบริจาคทาน และในการบริจาคทานของพระองค์นั้นมีผลต่อประชาชน คือ การทานช้างให้แก่ผู้อื่นนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างสัมพันธไมตรีกับเมืองใกล้เคียง อีกทั้งทรงมีเมตตามีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่นุญษ์โลกร่วมกันที่เขา กำลังได้รับความเดือดร้อน ส่วนผลที่ดีต่อพระองค์นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ดีกล่าวคือ ทรงถือได้ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีตามที่ตนเองได้ตั้งไว้อย่างแน่วแน่แล้ว เพื่อผลภายภาคหน้า ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้คือ

...ข้าพเจ้าได้ให้พระยาเสวตกุญชรชราจารอันประเสริฐสุด มิงางอนงามดังงอนไถมีกำลังแก้วกล้าสามารถ รู้เขตชัยภูมิแห่งสงครามทั้งปวง อันลาดด้วยผ้ากำพลเหลืองเป็นช้างชับมันอาจย่ำศัตรูได้ มิงางาม พร้อมทั้งพิศดาลวิชนี เป็นช้างเผือกขาว ผ่องดังเขาไกรลาส พร้องทั้งเสวตฉัตรและเครื่องบุลาด ทั้งหม้อช้างและควาญช้าง เป็นยามอันเลิศเป็นราชาพาหะ เราได้ให้แก่พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ชาวสิพีพากันโกรธเคืองข้าพเจ้า ทั้งพระราชบิดาก็ทรงกริ้ว ขับไล่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปเขาวงกต สหายทั้งหลายขอท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสอันเป็นที่อยู่ในป่าเถิด...^{๓๗}

ฉะนั้นการเป็นผู้นำที่ดีนอกจากจะมีความเฉลียวฉลาด รอบรู้แล้วยังจะต้องเป็นผู้ที่มีความเมตตา กรุณา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่สังคมตลอดจนประเทศชาตินั้นๆ ด้วย ทั้งนี้เพื่อที่จะเป็นการเชื่อมสัมพันธไมตรีที่ดีให้มีความแน่นแฟ้น และยังถือได้ว่าเป็นการสร้างความสำเร็จความสามัคคีสามัคคีที่ดี

มโหสถ นั้นเป็นผู้ที่ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามมาตลอด ทั้งมีปัญญาที่เฉลียวฉลาดแล้วยังมีความเป็นธรรมมีความโอบอ้อมอารีแก่ผู้ที่อยู่ได้บังคับบัญชาของตน มโหสถนั้นถือได้ว่าเป็นบุคคลที่ดำเนินตนเองตามทางของหลักทศพิธราชธรรมได้เป็นอย่างดี มีความรักความเมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ และนอกจากนั้นยังได้รักในการบริจาคทานอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการ

^{๓๖} จุ.ชา.๒๐/๒๒ /๑๖๘.

^{๓๗} จุ.ชา.๒๐/๔๓-๘๐ /๓๔๐-๔๐๓.

ช่วยชีวิตของประชาชนทั่วไปด้วยการแจกยาพิเศษเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นหายจากโรคร้ายทั้งปวง นอกจากจะมีปัญหาหลักแหลมแล้ว มโหสถยังรู้จักคิดที่จะสร้างศาลาตั้งแต่เยาว์วัยเพื่อที่จะให้เป็นที่พักนำของคนต่างๆ ที่ได้สรรจรไป มาไม่ว่าจะเป็นสมณพราหมณ์ เด็ก หญิงมีครรภ์ เป็นต้น นับว่าท่าน ได้ดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธจริยธรรมเป็นอย่างดีเยี่ยมดังที่ปรากฏดังนี้

...วันหนึ่งเมื่อเขาเหล่านั้นกำลังเล่นกันอยู่ มหาเมฆตั้งขึ้น พระมหาสัตว์ผู้มีกำลังดุจช้างสาร เห็นเมฆตั้งขึ้นก็วิ่งเข้าสู่ศาลาหนึ่งหลัง พวกทารกนอกวิ่งตามไปที่หลังพระมหาสัตว์เหยียบเท้ากันและกัน พลัดล้มถึงเข้าแตก เป็นต้น พระโพธิสัตว์จึงคิดว่าการทำศาลาที่เล่นในสถานที่นี้ เราทั้งหลายจักไม่ลำบากอย่างนี้ จึงแจ้งแก่ทารกเหล่านั้นว่าพวกเราจักลำบากด้วยลม ฝน และแดด พวกเรจักสร้างศาลาหลังหนึ่งในที่นี้ ให้พอเป็นที่นั่ง ยืน และนอนได้...^{๗๘}

อย่างไรก็ตามการบริจาคทานนั้นถือว่า ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งผู้ให้และผู้รับ คือผู้ให้ก็จะได้รับผลตอบแทนในภพหน้า ส่วนผู้รับก็จะได้รับความเมตตา กรุณา จุนเจือ ย่อมเป็นที่ประทับใจตลอดไป ด้วยการดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธจริยธรรมถือว่ามีความเป็นมนุษยธรรมที่ดีและนอกจากนี้ การรักษาศิลปะที่เป็นผู้นำนอกจากจะมีความเก่งกล้าสามารถ เฉลียวฉลาด แล้วก็ต้องยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม การรักษาศิลปะถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่ผู้นำจะต้องกระทำ ทั้งนี้เพราะการปกครองคนส่วนมากจะต้องมีความสุจริต ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม มีการสำรวมกาย วาจา และใจอยู่เสมอ เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน และยังเป็นทีเคารพนับถือของประชาชน เพื่อมิให้ใครมาดูหมิ่นดูแคลนได้ ในทศชาติชาดกนั้นผู้นำที่ยึดมั่นในการรักษาศิลปะนั้น มีดังนี้คือ

พระมหานารท การรักษาศิลปะในพระมหานารท นั้น พระองค์ทรงได้สั่งสอนพระเจ้าอังคิราษ แห่งเมืองมิถิลา ให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ดำเนินตามหลักของทศพิธราชธรรม นับตั้งแต่บัดนั้น เป็นต้นมาประชาชนก็อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้ “...คุณธรรม ๔ ประการนี้คือ ๑. ธรรมะ ๑. ทมะ ๑. จาคะ ๑. อาตมาภาพได้ทำไว้แล้วในภพก่อน เพราะคุณธรรมที่อาตมาภาพเสพมาดีแล้วนั้นแล อาตมาภาพจึงไปไหนๆ ได้ตามความปรารถนาเร็วทันใจ...”^{๗๙}

วิรุฬหก เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดี ได้สั่งสอนธรรมแก่ปุณณกัษย์ จนกระทั่งปุณณกัษย์สำนึกผิด กลับใจ มาตั้งมั่นอยู่ในความดีคือได้รักษาศิลปะและได้ปฏิบัติธรรม ดังที่ปรากฏต่อไปนี้

^{๗๘} บุ.ชา.๔/๒/๓๓๒.

^{๗๙} บุ.ชา.๒๐/๔๔/๒๖๗.

“...คุณรามาพ ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้ว ๑ จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม ๑
อย่าได้ประทุษร้ายในหมู่มิตรในกาลไหนๆ ๑ อย่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงอัสติ ๑...”^{๘๐}

จะเห็นว่าการปกครองประชากรายก ด้วยหลักของทศพิธราชธรรมของผู้นำบ้านเมืองก็ทำให้
ประชาชนนั้นเกิดความผาสุก เมื่อประชาชนเกิดความผาสุกบ้านเมืองก็มีความเจริญรุ่งเรือง เพราะ
ผู้นำสังคมทรงดำรงตนเองอยู่ในสัมมาทิฐิ และนอกจากนั้นผลจากการรักษาศิลปปฏิบัติธรรม นั้น
เป็นผลในภายภาคหน้า ที่ทุกคนเชื่อว่าเป็นจริงจึงพยายามสร้างควมดีไว้ให้มากๆ ในภพนี้จะได้มี
อานิสงส์ในภพหน้า เพราะต่างก็เชื่อในเรื่องของบุญและในเรื่องของกรรม ที่กล่าวว่า ทำดีได้ดี ทำชั่ว
ได้ชั่ว สัตว์โลกทั้งหลายย่อมที่จะเป็นไปตามกรรม ไม่มีใครที่จะฝ่าฝืนชะตากรรมได้ และผู้นำที่ดียัง
จะต้องมีขันติ

ขันติ คือ ความอดทน คือไม่ทำชั่ว การเป็นผู้นำที่ดีนั้นต้องมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของ
ตนเองไม่ว่างานจะหนักหรือเบาแค่ไหน อีกทั้งต้องมีความเสียสละมากด้วย เนื่องจากการทำงาน
หรือการดำรงชีวิตประจำวันนั้น อาจมีปัญหา มีเรื่องที่ยุ่งข้องหมองใจเพราะการเป็นผู้นำต้องได้พบ
กับบุคคลหลายประเภท ดังนั้นผู้นำที่ดีต้องมีขันติธรรม ดังที่ปรากฏเห็นในเรื่องของทศชาติชาดก
นั้นผู้นำที่มีขันติธรรมนั้นมีดังนี้

พระเตมีย์ นั้นจะสังเกตเห็นว่าในตอนแรกที่พระราชบิดาทดลองว่าพระเตมีย์เป็นง่อย หู
หนวก และได้เป็นคนใบ้หรือเปล่านั้น พระเตมีย์ก็ได้อดทนต่อการอยู่ในห้องที่สกปรกบ้าง ปล่อย
ข้างว้างจะเข้าไปเหยียบบ้างและยังได้ปล่อยขุไปรดบ้าง แม้จะกลัวซักเพียงใดก็ตามพระเตมีย์ก็ไม่ได้
แสดงอาการอย่างไรเลย เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าภัยในนรกนั้นน่ากลัวกว่า ดังที่ปรากฏดังนี้

...แต่นั้น ณะอมตย์กราบทูลพระราชว่า ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดาทารก
หกขวยยอมกลัวข้างตกมัน พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยข้างตกมัน...ให้
พระโพธิสัตว์ซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือประทับนั่ง ณ พระลานหลวง แล้ว
ปล่อยข้างข้างนั้นบันลือเสียง โกลนจนาท...ฝ่ายมหาสัตว์เห็นข้างตกมันนั้นมา ทรงคิดว่า
เราตายเสียที่ข้างตกมัน ตัวคูราย ยังประเสริฐกว่าไหม้ในนรกอันร้ายกาจ...”^{๘๑}

พระมหาชนก ได้แสดงถึงความอดทนในคราวตอนที่เรืออัปปาง พระมหาชนกได้แหวกว่าย
อยู่กลางทะเลเป็นเวลาถึง ๗ วัน แม้ว่าจะลอยคออยู่กลางทะเลแต่ท่านก็ได้สมาทานศีลในวันอุโบสถ
ดังที่ปรากฏดังนี้

^{๘๐} พุ.ชา.๒๐/๗๒/๓๐๑.

^{๘๑} พุ.ชา.๔/๒/๒๗.

...ใครนี่เมื่อมองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังกระทำความเพียรว่ายอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทรท่านรู้อ่านาจอประโยชน์อะไรจึงพยายามว่ายอยู่อย่างนี้นัก ดูกรเทวดา เราพิจารณาเห็นวัตรของโลก และอานิสงส์แห่งความพยายาม เพราะฉะนั้นถึงจะไม่เห็นฝั่งเราก็ต้องพยายามว่ายอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร...^{๘๒}

สุวรรณสาม แสดงให้เห็นถึงความอดทน ในตอนที่กบิลยักษียังถูกศรถูกร่างของสุวรรณสาม แม้ว่าจะจมกองเลือด ได้รับความบาดเจ็บสาหัส แต่ท่านก็ยังมีความอดทนพุดคุยกับกบิลยักษย์ และก่อนที่สุวรรณสามจะสิ้นลมยังได้ฝากบิดามารดากับกบิลยักษย์ดังที่ปรากฏดังนี้

...ใครหนอยิ่งเราผู้มัวประมาทกำลังแบกหม้อน้ำ ด้วยลูกศรกษัตริย์ พร้าหมณ์แพศย์ คนไหนยิงเราแล้วแอบอยู่ เนื้อของเราก็กินไม่ได้ ประโยชน์ด้วยหนังก็ไม่มี เมื่อเห็นอย่างนี้ คนที่ยังนี้เข้าใจว่าเราเป็นผู้อันจะพึงยิง ด้วยเหตุอะไรหนอ ท่านเป็นใครหรือเป็นบุตรใคร เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร ดูกรสหยา...เราถามแล้วขอท่านจงบอกเถิด ท่านยิงเราแล้วแอบอยู่ทำไมเล่า...^{๘๓}

พระภริทัต ได้มีความอดทนต่อการกระทำของพร้าหมณ์ทุกอย่าง ในการเป็นเครื่องมือหาเงินของเขา โดยไม่แสดงอำนาจของตนเองให้ปรากฏ ดังที่ปรากฏดังนี้ "...ท่านจงจับเอานาคใหญ่ นั้น จงส่งแก้วมณีน้ำมาให้เรา นาคใหญ่นั้นมีรัศมีดั่งสีเมลงค่อมทอง ศรีษะแดง ตัวปรากฏดั่งกองปุยนุ่น นอนอยู่บนจอมปลวกนั้น ท่านจงจับเอาเถิดพร้าหมณ์..."^{๘๔}

พระจันทกุมาร ได้แสดงถึงความมีขันติในตอนที่กัณฑาลพร้าหมณ์จะนำไปฆ่าเพื่อที่จะทำการบูชาชัย พระจันทกุมารก็ไม่ได้แสดงอาการที่สะทกสะท้านแต่อย่างใด พระองค์ได้แต่วางใจดังที่ปรากฏดังต่อไปนี้ "...เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลายคือ พระจันทกุมาร พระสุริยกุมาร พระภัททเสนกุมาร พระสุรกุมาร และพระวาม โคตตกุมาร ว่าขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กันเพื่อประโยชน์แก่การบูชาชัย..."^{๘๕}

ขันติหรือความอดทน เป็นคุณสมบัติของผู้นำที่ดี เพราะเป็นการฝึกความลำบากความอดทน ถ้าผู้นำขาดคุณธรรมข้อนี้ ก็ไม่สามารถที่จะปกครองบ้านเมืองให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขได้ ฉะนั้น

^{๘๒} พุ.ชา.๒๐/๖๒/๑๔๑.

^{๘๓} พุ.ชา.๒๐/๗๔ /๑๕๗.

^{๘๔} พุ.ชา.๒๐/๗๕/๒๑๗.

^{๘๕} พุ.ชา.๒๐/๘๔ /๒๓๒.

ผู้นำที่ดีต้องมีความอดทนและมีสติตั้งอยู่เสมอเพื่อที่จะทำให้ได้ผลตามปรารถนาทุกประการและผู้นำที่ดีนั้นต้องปกครองประชาชนด้วยหลักของพุทธจริยธรรม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการให้ทาน การรักษาศีล และการมีขันติธรรม หรือหลักธรรมทั้งสามหัวข้อที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ยังจัดอยู่ในหลักของทศพิธราชธรรมนั่นเอง ซึ่งถ้าผู้นำสังคมที่ดีได้นำหลักธรรมดังกล่าวมานั้นมาปรับใช้ในการปกครองประชาชน ก็ย่อมจะทำให้บ้านเมืองนั้นๆเกิดความผาสุก บ้านเมืองจะมีความเจริญรุ่งเรือง เพราะผู้นำทรงดำรงตนอยู่ในสัมมาทิฐิ ซึ่งนับว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ดี เหมาะที่จะนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นการที่จะทำให้นุชนั้นมีจิตใจที่สงบได้นั้น ก็ควรที่จะนำหลักของพุทธจริยธรรม หรือหลักธรรมต่างๆ นั้น นำมาเพื่อที่จะประพฤติปฏิบัติและในการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไป เพื่อที่จะช่วยขัดเกลากิเลสให้ลดน้อยลง ถึงแม้ว่าจะขัดเกลากิเลสได้เพียงน้อยนิดก็ตามแต่ ก็ยังดีกว่าที่ไม่ขัดเกลาแต่อย่างใดเลย เพราะหลักของพุทธจริยธรรมนั้นต่างก็มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การที่กล่าวว่าเป็นสิ่งจำเป็นนั้นเพราะว่าหลักพุทธจริยธรรมนั้นสามารถที่จะพัฒนามนุชนั้น ให้มีจิตใจที่สูงขึ้นคิดหรือกระทำแต่ความดี และหลักพุทธจริยธรรมยังเป็นฐานในการประพฤติปฏิบัติเพื่อที่จะทำมนุชนั้น ได้พบกับความสุข ความเจริญก้าวหน้าได้และถ้าบุคคลนั้นๆ ได้ปฏิบัติตามหลักพุทธจริยธรรมจริง ก็ย่อมที่จะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้เช่นกัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์การนำหลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจะได้นำหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์จริงในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ดีต่อไป

๔.๑ หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกและการนำมาประยุกต์ใช้ต่อตนเอง

สังคมมนุษย์เราทุกวันนี้ ต่างมีการแข่งขันแย่งชิงกันเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งวัตถุ ต่างก็มีจิตใจที่ร้อนรนกระวนกระวายเพราะความยาก อยู่กันอย่างสับสนวุ่นวาย ไม่มีความสุขสงบสุขในสังคม มีการประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ผิดหรือทางที่เป็นไปในทางที่ชั่วที่เรียกว่ากรรมชั่ว ดังนั้นจึงเห็นว่าควรที่จะนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีต่อไปได้

จะสังเกตเห็นจากเรื่องของทศชาติชาดก ว่าพระโพธิสัตว์นั้นได้บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะให้บรรลุถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณ ดังนั้นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงได้บำเพ็ญเพียรบารมีในคราวที่เป็นพระโพธิสัตว์นั้น ถือว่าเป็นหลักธรรมที่ดีเพียงด้านเดียวจะไม่ปรากฏเห็นว่าพระองค์นั้นทรงได้กระทำหรือประพฤติกกรรมชั่วแต่อย่างใดเลย หลักธรรมที่พระองค์ทรงบำเพ็ญและได้ใช้ในการดำเนินชีวิตของพระองค์นั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่ประเสริฐ และถ้าเปรียบกับหลักของพุทธจริยธรรมแล้วถือว่าหลักธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงได้ปฏิบัตินั้นถือว่า เป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่ดีงามอันเป็นแบบอย่างให้เราสามารถที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีต่อไปได้ หลักพุทธจริยธรรมที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์จริงให้ตนเองมีดังนี้ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา ดังนี้

๔.๑.๑ ทาน

คือ การให้ หรือเจตนาที่จะบริจาคตนและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและมีปัญญา กำกับอยู่ หรือทาน คือการแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่บุคคลอื่น คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของที่ตนมีอยู่ เป็นสมบัติของตนโดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่น ที่ได้รับพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับการสงเคราะห์ เมื่อเขาได้รับแล้วจะนำไปทำประโยชน์ได้ นับเป็นการแบ่งปันให้แก่ผู้ควรให้

โดยมิได้หวังสิ่งตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น คือ ให้เพื่อสงเคราะห์กันเท่านั้น การแบ่งปันสิ่งของเช่นนี้ เรียกว่า ทาน

การนำหลักของทานมาปรับใช้นั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ดี และมีความสำคัญต่อการนำไปปรับใช้กับชีวิตประจำวันของคุณ เพราะการให้ทานนั้นถือว่ามีผลสำคัญ คือ เป็นการฝึกให้ลดความตระหนี่ ทำให้เป็นผู้ที่มีความเสียสละเป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลอื่นๆ เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว บุคคลที่ได้นำหลักของทานหรือการให้นั้นมาปรับใช้กับชีวิตของคุณแล้ว ก็ย่อมที่จะสามารถดำรงตนอยู่กับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี และสามารถที่จะเข้ากับบุคคลอื่นได้ดี เพราะบุคคลคนที่ให้ทานนับว่าเป็นบุคคลที่ประเสริฐเหมือนจากตัวอย่างเรื่องของพระเจ้าเวสสันดรที่พระองค์ทรงรักการให้ทานเป็นอย่างยิ่ง ถ้าบุคคลใดสามารถนำหลักของทานนั้นมาประยุกต์ใช้กับการดำรงชีพของคุณ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือบุคคลอื่นที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก แต่การที่เราจะกระทำสิ่งใดลงไปนั้นเราจะต้องนำหลักของปัญญามาปรับใช้ในการกระทำสิ่งนั้นๆ เสมอ แม้แต่การให้ทานเราก็ควรที่จะนำหลักของปัญญามาพิจารณาใคร่ครวญด้วยว่า เมื่อเราช่วยเหลือเขาแล้วเขาจะได้รับความสุขหรือได้รับความทุกข์ หรือเมื่อช่วยเหลือแล้วเขาได้รับประโยชน์มากน้อยเพียงใด และเมื่อให้ทานแล้วจะทำให้ตัวเองเดือนร้อนภายหลังหรือไม่ เป็นต้น การให้ทานนั้นเราต้องใคร่ครวญทุกเมื่อ ไม่ใช่ว่าสักแต่ให้ไปเพื่อให้พ้นๆ ไปเท่านั้น การให้ทานที่ดีนั้นควรจะให้ทานตามกำลังของคุณ เพราะจะนำซึ่งความสุขมาให้ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับทั้งสองฝ่าย จะสังเกตเห็นว่าสังคมยุคปัจจุบันนี้ เศรษฐกิจตกต่ำผู้คนขาดรายได้เพราะตกงานกันมาก แต่เราก็สามารถที่จะกระทำความดีด้วยการให้ทานอย่างอื่นได้ เพราะการให้ทานนั้นไม่เจาะจงเฉพาะการให้ทานด้วยทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่การให้ทานที่ดีนั้นก็ควรให้ทานตามกำลังของคุณ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ดี คือการทำทานด้วยกำลังตน หรือการบริจาคตน อย่างเช่นเราจะข้ามถนนเห็นคนตาบอดจะข้ามเช่นกัน เราก็ควรที่จะช่วยจูงคนตาบอดนั้นข้ามไปด้วย เป็นต้น สิ่งใดเราพอที่จะยื่นมือเข้าไปช่วยได้ก็ควรช่วยเหลือเพื่อที่จะให้เขาพ้นจากความทุกข์ได้บ้างถึงแม้ว่าเราจะช่วยได้ไม่หมดทุกอย่างก็ตามแต่ก็ได้ชื่อว่าได้ช่วยชดถนอยก็ยังดีกว่าที่ไม่ช่วยอะไรเลย แม้ว่าจะเป็นความช่วยเหลือที่ให้ทานด้วยการบริจาคตนหรือการให้ทานทางทรัพย์สินก็นับว่าเป็นการให้ทาน การให้ทานในยุคปัจจุบันนี้ จะสังเกตเห็นว่า จะมีการให้ทานแบบตั้งใจที่จะกระทำจริง และการให้ทานโดยบังเอิญ การให้ทานแบบตั้งใจที่จะกระทำจริงนั้น ได้แก่ การที่ตั้งใจที่จะกระทำเอง เช่น การใส่บาตร การทำบุญต่างๆ ส่วนการให้ทานโดยบังเอิญ เช่น การได้รับการช่วยเหลือต่างๆ การได้รับของผ้าป่า เป็นต้น นับว่าในยุคปัจจุบันนี้จะสังเกตเห็นได้ง่ายมาก และการให้ทานที่ประเสริฐนั้นย่อมที่จะไม่หวังผลตอบแทนแต่อย่างใด บุคคลนั้นย่อมที่จะประสบกับความสุขความสงบในชีวิตและสามารถที่จะดำรงตนให้อยู่ในครอบครัว และสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะการให้ทานด้วยวัตถุ เช่น เสื้อผ้า ทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น หรือให้ทานด้วยการบริจาคตน

ถือว่าบุคคลนั้นได้นำหลักของพุทธจริยธรรมมาประพฤติปฏิบัติแล้ว ก็ยอมที่จะทำให้สามารถดำรงตนเองได้อย่างสงบสุขที่แท้จริงได้

คุณค่าและประโยชน์ของท่าน จะเห็นว่าถ้าหากบุคคลได้นำหลักของท่านมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตก็ยอมที่จะทำให้ บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจที่โอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น เป็นบุคคลที่ไม่มีความตระหนี่ มีความเสียสละแก่ผู้อื่นและส่วนรวม เพราะท่านจัดความเห็นแก่ตัว เมื่อบุคคลกระทำตามหลักของท่านก็ยอมที่จะเกิดผลคือสามารถละความยึดมั่นถือมั่นได้ โดยเป็นผู้ที่กระทำสิ่งใดหรือได้ทานสิ่งใดไปแล้วก็ไม่มีจิตที่ติดจะหวังสิ่งตอบแทนแต่สิ่งใดตอบกลับมา ในเมื่อผู้ที่ให้ท่านมีจิตที่บริสุทธิ์เช่นนั้นแล้วก็ยอมที่จะทำให้จิตนั้นพลอยยินดีกับท่านนั้นแล้วก็ยอมที่จะพบกับความสุขอย่างแท้จริงได้ที่เรียกว่าความสุขทางใจ

๔.๑.๒ ศิล

คือ การสำรวมกายและวาจาให้เรียบร้อย ปราศจากอกุศลกรรมและโทษที่น่าตำหนิ หมายถึงความตั้งใจเว้นจากความประพฤติก้าวทางกายและวาจา

การที่เรามีศีลถือว่าเราเป็นไปหรือเดินไปตามทางที่ดีทางที่เป็นกุศล การที่เรานำหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดำเนินนับว่า เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของศีล เพราะศีลนั้น เป็นเหมือนทางที่จะนำเราไปในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ การที่เราได้นำหลักของศีลมาปรับใช้นั้นก็ยอมที่จะทำให้เราได้พบแต่ความสุขและความเจริญ เพราะการที่เรานำหลักของศีลมาปรับใช้แล้ว ก็ยอมที่จะทำให้บุคคลนั้นเป็นบุคคลที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นบุคคลที่ ปราศจากจากอบายมุขทั้งปวง คือ เป็นคนที่ไม่เล่นการพนัน ไม่เสพสิ่งเสพติดของมึนเมา ไม่เจ้าชู้ ไม่ลักทรัพย์ ประกอบแต่อาชีพสุจริต เป็นต้น เพราะในสังคมยุคปัจจุบันนี้ส่วนมากจะไม่ค่อยได้นำหลักของศีลมาดำเนินชีวิต จึงมีกระทำที่ผิดๆ เช่นมีการปล้นฆ่าชิงทรัพย์กันเกิดขึ้นมาก มีการเสพของมึนเมา มีการประพฤติผิดประเวณีมากมาย มีการประกอบอาชีพที่ผิด มีการเล่นการพนัน ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าคนในยุคปัจจุบันนี้กระทำการสิ่งใดก็จะมีการเล่นกันเกิดขึ้น เช่น การพนันบอลที่สังเกตเห็นกันมาก มีทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ทั้งผู้หญิง ผู้ชาย ที่ได้ติดการพนันบอล เมื่อมีการพนันก็ต้องมีฝ่ายหนึ่งได้ฝ่ายหนึ่งเสีย เมื่อผู้ที่เสียการพนันก็ยอมที่จะนำความเดือดร้อนมาให้แก่ตนเอง เช่น ไม่มีเงินจ่าย เมื่อไม่มีเงินจ่ายฝ่ายตรงข้าม เขาก็ตามอาฆาตพยาบาท ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาที่น่ากลัวที่สุด เมื่อไม่มีทางออกก็เกิดการคิดสั้นทำร้ายตัวเองบ้างถึงกับยอมทำร้ายชีวิตของตนเองด้วยวิธีต่างๆจนเป็นเหตุทำให้ฆ่าตัวตาย ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนนับว่าเป็นสิ่งที่เกิดมาจากการที่บุคคลไม่ได้นำหลักของศีลมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตน แต่ถ้าหากว่าบุคคลนั้นได้นำหลักของศีลมาปรับใช้โดยการพิจารณาใคร่ครวญว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่จะทำให้ตนนั้นได้รับความสุขหรือได้รับความทุกข์ เมื่อกระทำลงไปแล้วมีประโยชน์มากน้อย

เพียงใด เพราะสิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นอบายมุขทั้งปวง อบายมุขนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปในทางแห่งความเสื่อม ถ้าบุคคลสามารถนำหลักของศีลมาพิจารณาใคร่ครวญแล้วก็ย่อมที่จะพบทางที่จะทำให้พ้นจากทางแห่งความเสื่อมและนำมาประพฤติปฏิบัติในการดำรงชีพของตนแล้ว ศีลย่อมที่จะช่วยขัดเกลาจิตของตนให้มีกิเลสเบาบางลง เพราะศีลจะช่วยทำให้บุคคลนั้นเป็นบุคคลที่มีจิตละเอียดอ่อนมากขึ้น อย่างน้อยที่สุดก็สามารถรู้แยกแยะว่าสิ่งไหนที่เป็นฝ่ายกุศลและสิ่งไหนที่เป็นฝ่ายอกุศล การที่บุคคลนั้นได้นำหลักของศีลมาพิจารณาด้วยปัญญาแล้วนั่นเอง บุคคลนั้นก็ย่อมที่จะพบแต่ความสุขความเจริญไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงานตลอดทั้งพบความเจริญในชีวิตคือมีชีวิตที่ดีงามและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข เพราะการนำหลักของศีลมาปรับใช้ตามหลักของพุทธจริยธรรมขั้นต้นที่ปรากฏในทศชาติชาดก

คุณค่าและประโยชน์ของศีล คือ สามารถที่จะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีกาย วาจาและใจ ที่ละเอียดอ่อน เป็นผู้ที่มีความเป็นปกติกระทำแต่ความดีละเว้นความชั่ว เป็นผู้ที่มีจิตที่เมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีศีลก็ย่อมที่จะจัดความอาฆาตพยาบาท ทำให้เป็นผู้มีการสำรวมกายวาจาและใจ ได้อย่างเป็นปกติสุข เพราะศีลถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของบุคคลทุกคนและศีลยังสามารถทำให้บุคคลมีจิตเป็นกุศลและเป็นคนดีโดยพื้นฐาน

๔.๑.๓ เนกขัมมะ

ถือว่าเป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลผู้ที่ปฏิบัติ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ ซึ่งไม่รู้อำนาจของกาม กิเลสตัณหาต่างๆ มีความโลภ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนควรนำไปปฏิบัติต่อการดำรงชีวิตที่ดี เพื่อที่จะปฏิบัติให้ออกจากอำนาจของกิเลสกามและวัตถุกามอันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งปวง

บุคคลที่พึงปรารถนาจะออกจากกามอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวงนั้น ก็จะต้องพยายามหลีกเลี่ยงจากความวุ่นวายในด้านต่างๆ หรือปัญหาต่างๆ ซึ่งจะเห็นว่าปัญหาในยุคปัจจุบันส่วนมากนี้ จะเกิดจากความอยากทางกิเลสตัณหา เป็นเหตุก่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ผิด เช่น การประกอบอาชีพที่ทุจริต มีพฤติผิดประเวณี มีการดูถูกเหยียดหยามกัน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ถือว่าเป็นปัญหาของสังคมในยุคปัจจุบัน ถือว่าเป็นกิเลส บุคคลยังมีความหมกมุ่นในกิเลสเป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ก็จะทำให้ตนนั้นไม่มีความสุขความสงบ และผู้ที่มุ่งปรารถนาจะออกจากความยุ่งเหยิงพิวพันที่มีอยู่ในใจนั้นก็ต้องนำหลักของเนกขัมมะมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเพื่อที่จะทำให้ตนเองนั้นสามารถที่จะดำรงชีวิตที่ดีและสามารถที่จะพบกับความสุขที่แท้จริงได้คือความสุขทางใจ ซึ่งก็นับว่าเป็นทางที่จะทำให้พ้นจากความทุกข์ได้นั่นเองโดยการออกจากกิเลสกามและทำจิตของตนนั้นให้มีความตั้งมั่น อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เช่น การทำสมาธิ ประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรม เมื่อ กาย วาจา และใจของบุคคลนั้นมีความสุขสงบแล้วก็ย่อมที่จะ

ทำให้จิตนั้นสงบจากกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลาย แล้วบุคคลที่ได้นำหลักของเนกขัมมะ มาปรับใช้ก็ย่อมที่จะพบกับความสุขได้ เพราะเนกขัมมะนั้นย่อมที่จะช่วยให้บุคคลที่ได้นำหลัก ของเนกขัมมะมาประพฤติปฏิบัติตามนั้นสามารถที่จะพบกับความสุขแท้จริงได้ เนื่องจากปัญหา สังคมทุกวันนี้ มีแต่การแก่งแย่ง มีแต่ความอยากโน้นอยากนี้ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ก็เกิดจากกิเลสของ มนุษย์ทั้งนั้น เมื่อเกิดความอยากก็ย่อมเกิดการประกอบอาชีพที่ผิดๆ เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งทรัพย์สิน เงินทองหรือการที่อยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน ปัญหาเหล่านี้ก็ย่อมที่จะเพิ่มความทุกข์เข้ามา รุมเร้าจิตของตนให้ร้อนรน เพราะฉะนั้นเมื่อเป็นเช่นนี้ก็ควรอย่างยิ่งที่บุคคลควรที่จะนำหลักเนกขัม มะมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง เพื่อที่จะช่วยให้ตนได้พ้นจากความทุกข์ที่มารุมเร้าจิต ของตนได้บ้าง เช่น การหลีกเลี่ยงจากปัญหาสังคม ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ความวุ่นวายทาง การเมือง ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาสำคัญในยุคปัจจุบันนี้ เป็นต้น ก็ควรหันหน้ามาฝึกสมาธิให้มากขึ้น เมื่อจิตสงบปัญญาเกิด เมื่อปัญญาเกิดก็ย่อมที่จะพิจารณาใคร่ครวญไตรตรองด้วยความเป็นจริง ถึง เหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ที่มารุมเร้าจิตของตนได้ เมื่อมองเห็นถึงสาเหตุแล้วก็ย่อมที่จะสามารถ มองเห็นหนทางที่จะทำให้ลดความทุกข์นั้นได้ แม้ว่าบางทีอาจจะไม่สามารถทำให้ความทุกข์นั้น หหมดไปได้ แต่อย่างน้อยหลักเนกขัมมะนี้ก็ย่อมที่จะช่วยให้ลดความทุกข์ได้บ้าง ไม่มากก็น้อยดีกว่า เราไม่ได้นำหลักของเนกขัมมะซึ่งถือว่าเป็นหลักของพุทธจริยธรรมมาปรับใช้เลย ถ้าบุคคลได้นำ หลักของเนกขัมมะมาปรับใช้เพื่อที่จะออกจากความยุ่งเหยิงพัวพันที่มีอยู่ในจิตของตนก็ย่อมที่จะพ้น จากความทุกข์ และก็ย่อมที่จะพบกับความสุขที่แท้จริงได้

คุณค่าและประโยชน์เนกขัมมะในการดำรงชีวิต คือ บุคคลย่อมที่จะไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจ กามคุณ ๕ สามารถที่จะออกมาจากกิเลสตัณหาต่างๆ ได้ ซึ่งได้แก่ ความโลภ เป็นต้น เมื่อบุคคลทำ จิตของตนให้ออกมาจากกามคุณต่างๆ ได้ก็ย่อมที่จะทำให้จิตของตนนั้นมีความสงบและสามารถที่ จะพบความสุขแท้จริงได้

๔.๑.๔ ปัญญา

คือ การรอบรู้ในสิ่งต่างๆ นั้น บุคคลที่มีปัญญาย่อมที่จะรู้ว่าสิ่งไหนดีที่เป็น ไปแห่งความ เจริญและรู้ว่าสิ่งไหนไม่ดีเป็นไปในทางที่เป็นกรรมชั่วหรือเป็นไปในทางที่เสื่อม

บุคคลที่นำหลักของปัญญามาปรับใช้ก็จะสามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข ไม่ว่าจะ มีความสุขในทางหน้าที่การงานต่างๆ และนอกจากนั้นบุคคลที่มีปัญญาก็สามารถที่จะอยู่ร่วมกับ บุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี คิดอะไรทำอะไรก็มีระบบมีแบบแผน มีเหตุมีผล สามารถที่จะ ประคับประคองตนให้ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงามถูกต้องและเป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งส่วนตัวและ ส่วนรวมด้วย และนอกจากนั้นแล้วบุคคลที่นำหลักของปัญญามาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตน

แล้วนั้น เมื่อเจอปัญหาหรืออุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ผู้มีปัญญาก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างแน่นอน

ฉะนั้น บุคคลที่มุ่งปรารถนาที่จะให้ตนเองนั้นพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายได้และประสบแต่ความสุขความเจริญสามารถที่จะดำรงตนให้อยู่อย่างมีความสุขได้นั้น ก็จะต้องนำหลักปัญญามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของตนนับว่าเป็นสิ่งที่ดีงามและหลักของปัญญานี้ถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ดีและมีความสำคัญยิ่งต่อการนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน เพราะหลักของปัญญานี้ถือว่าเป็นไปในทางที่เป็นกุศลกรรมทั้งหลาย การที่จะนำหลักปัญญามาปรับใช้นั้นบุคคลต้องรู้จักพิจารณาใคร่ครวญความจริงด้วยตนเอง รู้จักแยกแยะว่าสิ่งไหนเป็นโทษสิ่งไหนเป็นประโยชน์ เมื่อกระทำลงไปแล้วจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและบุคคลอื่นหรือไม่ เพราะผู้ที่มีปัญญาย่อมที่จะรู้ชั่ว รู้ผิด บุคคลที่มีปัญญาก็ย่อมคิดแต่จะกระทำในสิ่งที่ดีงาม เป็นไปในทางที่เป็นกุศล ละจากกรรมชั่วทั้งหลาย กระทำแต่สิ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งตนและผู้อื่น และละจากสิ่งที่เป็นโทษทั้งหลายได้เช่นกัน ในเมื่อบุคคลกระทำได้อย่างนี้ก็ย่อมที่จะทำให้ชีวิตของตนนั้นประสบกับความสำเร็จในชีวิตได้อีกขั้นหนึ่ง ก็ย่อมที่จะมีชีวิตที่ดีและมีความสุขกายสุขใจได้ในที่สุด เพราะบุคคลนั้นได้นำหลักของปัญญามาปรับใช้

คุณค่าและประโยชน์ของปัญญา คือ บุคคลสามารถจะรู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด กระทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และผู้อื่นที่อยู่รอบข้าง ย่อมที่จะไม่นำความเดือดร้อนมาสู่ตนและบุคคลอื่นอย่างแน่นอน เป็นผู้ที่มีความฉลาดในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเรียน การงาน เป็นต้น หรือจะกระทำการสิ่งใดก็ย่อมที่จะสำเร็จไปด้วยดี เพราะบุคคลมีปัญญาแล้วนับว่าเป็นทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จและความสุข

๔.๑.๕ วิริยะ

คือ ความเพียร การนำหลักของวิริยะมาประยุกต์ใช้กับตนเองเห็นว่าเป็นเรื่องที่จะต้องทำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน เพราะถ้าหากว่าบุคคลมีความเพียรแล้วก็จะประสบกับความสุขความเจริญ กระทำการใดๆ ก็ย่อมที่จะสำเร็จลุล่วงไปได้ถ้าหากว่าบุคคลนั้นมีความพยายามเต็มที่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการประกอบกิจการงานต่างๆ ก็ย่อมที่จะประสบกับผลสำเร็จอย่างแน่นอน แต่ตรงกันข้ามถ้าหากว่าเราไม่มีความเพียรเราก็ไม่สามารถที่จะกระทำกิจนั้นได้สำเร็จได้ แต่ถ้าหากว่าบุคคลนั้นมีความเพียรก็สามารถที่จะทำกิจนั้นให้สำเร็จได้ ดังตัวอย่างในเรื่องของ พระมหาชนกที่พระองค์ทรงมีความเพียรพยายามว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรตั้ง ๗ วัน ๗ คืน เพื่อที่จะให้มาถึงยังฝั่ง พระองค์ก็ทรงว่ายน้ำมาเรื่อยๆ โดยไม่หยุด การที่พระองค์ว่ายน้ำและไม่หยุดว่ายน้ำนั้น เพราะพระองค์ต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าหากว่าพระองค์หยุดว่ายน้ำพระองค์ก็คงจะสิ้นพระชนม์อยู่กลางมหาสมุทรแล้ว แต่พระองค์รอดชีวิตและขึ้นมายังฝั่งได้ ก็เพราะพระองค์ทรงมีวิริยะหรือมีความ

เพียรพยายามนั่นเอง ดังนั้นการที่เราจะกระทำกิจใดๆ ให้สำเร็จลุล่วงได้เราก็ควรที่จะมีความเพียรพยายามต่อกิจนั้นๆ ที่ทำอยู่ แต่ถ้าเราไม่มีความเพียรกิจนั้นก็จะไม่ประสบความสำเร็จ แต่ถ้าเรากระทำไปเรื่อยๆ มันก็จะต้องมีสักวันที่จะสำเร็จอย่างแน่นอน เหมือนตัวอย่างของพระมหาชนกที่กล่าวแล้วข้างต้น การกระทำความเพียรนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญเพราะบุคคลคิดจะทำการใดก็แล้วแต่ก็ต้องมีความเพียรพยายาม เช่น นักเรียนนักศึกษา ก็ต้องมีความเพียรในการศึกษาค้นคว้าตำราของตน พ่อค้า ช่างนาทั้งหลายก็จะต้องมีความเพียรในการประกอบอาชีพของตน เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความอยู่รอด การเพียรพยายามในการประกอบอาชีพต่างๆ นั้นเมื่อจะทำกิจการใดก็ต้องมีการวางแผนล่วงหน้าด้วยการพิจารณาใคร่ครวญด้วยว่าเมื่อกระทำลงไปแล้ว จะนำมาซึ่งความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มิใช่จะใช้แต่ความเพียรอย่างเดียวบางทีอาจจะทำให้กิจนั้นไม่บรรลุเป้าหมายก็ได้ ดังนั้นถ้าบุคคลนำหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเรื่องของพระมหาชนกมาปรับใช้กับตนเองแล้วก็จะยอมที่จะประสบความสำเร็จ ซึ่งความสำเร็จนั้นก็นำซึ่งความสุขความเจริญมาให้ต่อไป

คุณค่าและประโยชน์ของวิริยะ หรือความเพียร เป็นบ่อเกิดของความสำเร็จและบ่อเกิดของประโยชน์ที่พึงได้รับ เพราะความเพียรเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับ ทิฏฐธรรมมิกกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่พึงได้ในปัจจุบัน คือ เป็นผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรต่อการทำหน้าที่ต่างๆ การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้รู้จักคบเพื่อนที่ดีที่เป็นกัลยาณมิตร และสามารถเลี้ยงชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม ย่อมเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

๔.๑.๖ ขันติ

คือ ความอดทนคือความมีน้ำอดน้ำทน หนักเอาเบาสู้ง ไม่เกียจคร้านการทำงาน ไม่ผัดเพี้ยน วันเวลาทนต่อความลำบากตรากตรำชื่อว่า ขันติ คนที่มีความอดทนยอมตั้งตัวได้คนหมั่นขยันเอาธุระทำให้เหมาะเจาะยอมมหาทรัพย์ได้ การอดทนอดกลั้น การที่เรามีขันติมีความอดทนอดกลั้นนั้นนับว่าเป็นหลักธรรมที่มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิต เพื่อความเป็นไปแห่งความสำเร็จ ในหน้าที่การงานต่างๆ เพราะ ถ้าหากว่าเรามีขันติแล้วทำอะไรก็ยอมที่จะประสบความสำเร็จลุล่วงด้วยดี เพราะการที่มีขันตินั้นยอมที่จะอดทนต่อความทุกข์ยากต่อความลำบากหรือต่อปัญหาต่างๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ทำให้เกิดข้าวยากมากแพง บุคคลที่ได้นำหลักของขันติมาใช้ยอมที่จะมีความอดทนต่อภาวะเศรษฐกิจในขณะนี้ เพราะบุคคลนั้นถือว่าเขาเป็นบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ฉะนั้นการที่เราจะทำการงานอย่างใดหรือแม้แต่เรียนหนังสือก็ตามเราก็จะต้องมีความอดทนอดกลั้น ต่อปัญหาต่างๆ ได้ การที่นำหลักขันติมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันนั้น ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนต้องมี แต่ถ้าหากบุคคลปราศจากขันติแล้วก็ยอมที่จะประสบความล้มเหลวในชีวิตได้เช่นกัน ไม่ว่าจะพบเจออุปสรรคแค่ไหนบุคคลที่มีขันติก็ยอมที่จะผ่านพ้นเหตุการณ์เหล่านั้นมาได้ด้วยดี เพราะบุคคลนั้นได้มีความอดทนอดกลั้น ทำกิจใดก็ยอมที่จะสำเร็จ และผู้ที่มีขันติอยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ถึงลำบาก

เพียงใจผู้มีขันติก็สามารถที่จะดำเนินของตนให้มีชีวิตที่ดีได้ เป็นบุคคลที่เข้ากับบุคคลอื่น ได้เป็นอย่างดี ไปอยู่ที่ไหนก็ปราศจากการทะเลาะวิวาท เพราะบุคคลนั้นได้นำหลักของขันติหรือความอดทนมาปรับใช้นั่นเอง ฉะนั้นผู้ที่ปรารถนาจะดำรงตนให้อยู่อย่างมีความสุขได้ก็จะต้องนำหลักของขันติมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป ก็ย่อมที่จะพบกับความสุขความสำเร็จได้เช่นกัน

คุณค่าและประโยชน์ของขันติที่ได้นำมาปรับใช้ บุคคลที่ได้นำหลักขันติธรรมมาปรับใช้ ย่อมที่จะได้รับความสำเร็จตามเป้าหมายของตน และสามารถที่จะควบคุมจิตใจของตนเองไม่ให้กิเลสต่างๆ เข้ามาครอบงำได้ คืออารมณ์อันไม่น่าปรารถนา คือ โลก โกรธ หลง เป็นต้น นับว่าเป็นกิเลสอย่างหยาบ ความอดทนนี้ถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมสำคัญที่ทำให้บุคคลประสบความสำเร็จได้ทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงานต่างๆ บุคคลย่อมที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตของตนอย่างแน่นอน

๔.๑.๗ สัจจะ

คือ ความตั้งใจที่จะกระทำอย่างจริงจังในเรื่องที่ดั่งงาม อะไรที่เป็นความดี ความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ เราก็มีความตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้น ตั้งใจมั่นคงเข้มแข็งขึ้น ปลูกกำลังใจให้เกิดขึ้น ไม่ใช่ทำเพียงสักแต่จะทำพอมานผ่านไป หรือว่าทำเพราะคนอื่นบังคับให้เราทำ เราจะต้องทำความตั้งใจของเราเอง บอกกับตัวเองว่าจะทำสิ่งนี้ๆ แล้วก็ทำเรื่อยๆ ไป

การนำหลักของสัจจะ หรือหลักของความจริงมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันถือว่าหลักสัจจะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน เพราะถ้าหากว่าเรานำหลักสัจจะมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว บุคคลที่มีสัจจะนั้นแม้จะทำกิจใดก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จ เพราะเขาได้ตั้งใจที่จะกระทำอย่างจริงจัง และบุคคลที่มีสัจจะนั้นก็ต้องมีสัจจะทั้งต่อตนเองและต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจ ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงามสิ่งที่เป็นเพื่อประโยชน์ จะสังเกตเห็นว่าการรักษาสัจจะในยุคปัจจุบันจะไม่ค่อยมีเท่าไรนัก ไม่ว่าจะเป็นสัจจะทางวาจา ซึ่งถือว่าสัจจะข้อนี้มีความสำคัญมากถ้าหากบุคคลใดสามารถรักษาสัจจะทางวาจาได้ ก็ย่อมที่จะสามารถรักษาสัจจะทางกายและใจได้ เพราะถ้าหากพูดจริงคิดจริงแล้วก็ย่อมที่จะกระทำได้จริง ถ้าหากว่าบุคคลในยุคปัจจุบันนี้นำหลักสัจจะมาใช้ นี้จะไม่ เมื่อบุคคลใดได้นำหลักของสัจจะมาปรับใช้แล้วก็ย่อมที่จะ มีจิตใจที่คิดไปในทางที่ดีงาม และในเมื่อใจคิดดีแล้วการกระทำก็ย่อมที่จะดีตามมา ฉะนั้นบุคคลที่ปรารถนาจะให้ตนสามารถดำรงชีพได้อย่างมีความสุขและความสำเร็จได้นั้นก็ควรที่จะนำหลักธรรมข้อนี้มาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันของตน เพื่อความผาสุกต่อไป

คุณค่าและประโยชน์ของสัจจะในการดำรงชีวิตของตน คือ เป็นบุคคลที่น่าเคารพและน่าเชื่อถือ เป็นที่รักของคนอื่นที่อยู่รอบข้างกระทำการใดก็มักจะได้รับความสำเร็จเหลือจากบุคคลอื่น

เพราะเป็นผู้ที่มีความจริงใจและเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบในคำพูดของตนตลอดจนหน้าที่การงาน บุคคลที่มีสัจจะทั้งต่อตนเองและผู้อื่นนั้น ก็ย่อมที่จะสามารถดำรงชีวิตของตนได้อย่างสงบสุข

๔.๑.๘ อธิษฐาน

เป็นหลักธรรมที่ทำให้บุคคลมีความมุ่งมั่น ในอันที่ตนปรารถนา เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับการใช้หลักของปัญญา สัจจะการเสียดสละการสงบจิตสงบใจของตน หลักธรรมข้อนี้เหมาะที่จะนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต และถ้าหากบุคคลใดได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ก็สามารถที่จะมีความมั่นคงยั่งยืนนาน เพราะบุคคลนั้นได้ขึ้นชื่อว่าได้ตั้งอยู่ในความมั่นคงแล้ว โดยรู้จักใช้ปัญญาในการประกอบกิจการ รู้จักรักษาสัจจะ และสละข้อที่บกพร่องหรือความเหลวไหลของตน แล้วก็รู้จักฝึกจิตใจของตนให้มีความสงบอยู่เสมอด้วย ฉะนั้นบุคคลใดที่มุ่งหวังถึงความเจริญในตนเองแล้ว ก็ควรที่จะนำหลักของอธิษฐานมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตน คือ จะกระทำการใดๆ ก็จะต้องมีอุดมคติของตน มีความจริงใจ มีการใช้สติปัญญาวิชาการที่ตนมีอยู่อย่างเต็มความสามารถ ก็สามารถที่จะดำเนินกิจการนั้นๆ ได้สำเร็จ นอกจากนั้นแล้วก็ต้องมีการตั้งจิตใจอธิษฐานมีกำลังใจ แล้วก็ย่อมที่จะสามารถกระทำกิจการนั้นๆ ได้สำเร็จลุล่วงก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานในชีวิตและก็ย่อมที่จะพบกับความสุขความเจริญต่อไป เพราะบุคคลนั้นได้นำหลักของอธิษฐานมาปรับใช้

คุณค่าและประโยชน์ของอธิษฐานในการดำรงชีวิตของตนเอง คือ ย่อมที่มีความเจริญในตนเอง เมื่อกระทำการใดก็มีอุดมคติ มีความตั้งมั่นตั้งใจที่จะกระทำกรนั้นๆ ให้สำเร็จ เป็นผู้ที่มีสติปัญญาในการดำเนินกิจการต่างๆ เมื่อมีการตั้งจิตอธิษฐานมีกำลังใจ ก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตของตนได้เป็นอย่างดี

๔.๑.๙ เมตตา

การปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข คือ การมีไมตรีจิตที่ดี มีความรัก มีความหวังดีมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ตลอดทั้งสัตว์ทั้งหลาย ผู้ที่มีเมตตาต่อผู้มีจิตที่ปรารถนาให้เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ถ้าหากว่าได้นำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเองแล้ว ก็ย่อมที่จะทำให้สามารถอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น ในสังคมได้เป็นอย่างดี

เพราะผู้ที่มีเมตตาต่อเป็นที่รักของผู้อื่น บุคคลที่มีเมตตาเป็นผู้ที่มีจิตใจที่ดี คือ มีจิตที่ปรารถนาอยากให้ผู้อื่นมีแต่ความสุข ปราศจากความทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้นถ้าหากว่าบุคคลใดได้นำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในชีวิต ก็ย่อมที่จะพบกับความสงบ เพราะหลักของเมตตานี้ทำให้มีจิตใจเยือกเย็น และผู้ที่สามารถนำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนแล้ว ย่อมได้านิสงส์ ถึง ๑๑ ประการ ชีวิตก็ย่อมที่จะประสบความสุขความเจริญต่อไป เพราะบุคคลได้นำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในชีวิตของตนแล้ว ซึ่งการนำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในการดำเนิน

ชีวิตประจำวันของตุนั้นสามารถที่จะกระทำได้อันนี้ เช่น การมีเมตตาต่อสัตว์โดยการช่วยเหลือสัตว์นั้นให้พ้นจากความทุกข์ด้วยการไม่ทำร้ายหรือรังแกสัตว์อื่นหรือเมื่อเห็นสัตว์บาดเจ็บก็ควรที่จะช่วยเหลือด้วยการรักษาพยาบาลให้หรือการให้อาหารแก่สัตว์นั้น และเราควรมีเมตตาต่อบุคคลอื่นๆ ที่อยู่รอบข้างโดยการไม่ทำร้ายร่างกายบุคคลอื่นเป็นต้น เมื่อบุคคลได้นำหลักของพุทธจริยธรรมข้อนี้มาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตของตุนั้นย่อมที่จะทำให้ตุนั้นพบกับความสุขสงบได้

คุณค่าและประโยชน์ของเมตตา คือ ทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตที่ปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข ไม่มีจิตที่คิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น มีแต่จิตที่จะช่วยเหลือบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง มีจิตที่อ่อนโยน อ่อนน้อม เอื้ออารี เป็นผู้ที่ไม่มีความโกรธ มีแต่ความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อบุคคลกระเช่นนี้ก็ย่อมที่จะได้รับประโยชน์ตามที่กล่าวมานี้

๔.๑.๑๐ อุเบกขา

คือ ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หมายถึงความวางใจเป็นกลางเสมอทั้งในทุณฺษะและสุณฺณะเมื่อเขาประสบความวิบัติ เป็นอาการของจิตที่ไม่คิดเยาะเย้ยถากถาง ไม่คิดสมน้ำหน้า หรือสาปแช่งถ่มถ่มส่ง เมื่อผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ที่ไม่ชอบกันถึงความวิบัติหรือประสบเคราะห์กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกรณีที่ดีเองดีใจหรือได้รับความสุข ก็ไม่ดีใจและหลงระเริงกับความสุคนั้นมากเกินไป เพราะการที่เราดีใจมากเกินไปก็ทำให้เกิดความประมาทได้และเสียใจมากเกินไปก็ทำให้เกิดความทุกข์ เป็นต้น

ฉะนั้น การนำหลักอุเบกขามาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ถือว่าเป็นหลักธรรมที่จำเป็นในการนำมาปรับใช้กับชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล เพราะการที่นำเอาหลักอุเบกขามาปรับใช้ก็จะแสดงถึงคุณลักษณะของบุคคลนั้นว่าเป็นบุคคลที่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ ไม่หลงลืมสติไปกับความดีใจหรือเสียใจมากเกินไป เมื่อเรามีสติควบคุมอยู่ก็สามารถที่จะไม่ทำให้เกิดความหลงหรือความประมาทแต่อย่างใด ก็จะพบแต่ความสุขความเจริญเพราะบุคคลได้นำหลักของอุเบกขามาปรับใช้ในชีวิตตน

การนำหลักธรรมอุเบกขามาใช้ในการดำเนินชีวิตถือว่ามีความสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะในปัจจุบันมนุษย์มีความประมาทและพลอเลอไร้ความยับยั้งชั่งใจในการดำเนินชีวิต มีเหตุการณ์หลายๆอย่างที่เกิดขึ้นแล้วทำให้มนุษย์ได้รับผลกระทบมากทางด้านจิตใจและร่างกาย โดยเฉพาะเรื่องของจิตใจ บางเหตุการณ์เกิดขึ้นแล้วทำให้เสียใจ บางเหตุการณ์เกิดขึ้นทำให้ดีใจ ตื่นเต้น เสรีโสกร ร้องไห้ คร่ำครวญเป็นต้น ดังนั้นมนุษย์จะอยู่ได้ด้วยความมั่นคงและไม่ถูกอารมณ์เหล่านี้มากกระทบจิตใจมากนัก ก็จะต้องรู้จักทำจิตใจของตนเองให้มั่นคง มีสติ ปัญญารับรู้สิ่งต่างๆ ด้วยความหนักแน่นมั่นคง จนเกิดเป็นอุเบกขา คือความวางเฉย

การวางแผนในที่นี้ไม่เกิดความเข้าใจผิดและไม่เข้าใจ สำหรับการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเองโดยทั่วไป ก็จะเข้าใจว่าอยู่เฉยๆ ไม่รู้หรือรู้หนาว ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับใคร ไม่ต้องไปยุ่งกับใครเป็นต้น ความจริงแล้ว การวางแผน ในที่นี้ก็คือ ให้มนุษย์รู้จักทำใจให้เป็นกลางๆ ปกติ รับรู้สิ่งต่างๆ ตามสภาวะความจริง เช่น เมื่อได้งานทำหลายคนพากันดีใจนั้นเป็นเรื่องธรรมดา แต่ก็ดีใจพอประมาณ มิใช่ดีใจจนต้องไปกินเหล้าเลี้ยงฉลอง เที่ยวฉลอง หรือนำข่าวไปอวดอ้างจนใหญ่โต สิ่งที่ดีควรทำก็คือ นำความดีใจนั้นมาเป็นพลังในการทำงานในวันข้างหน้า ว่า เมื่อได้งานทำแล้วจะต้องเตรียมตัวอย่างไร ต้องเรียนรู้อะไรบ้าง และควรศึกษาหาความรู้อะไรเพิ่มเติมในการนำไปใช้ในการทำงานได้บ้าง สิ่งเหล่านี้ต่างหากที่ควรกระทำ และถือว่าเป็นการวางแผนแบบผู้มีปัญญา

เพราะฉะนั้นในทางตรงกันข้ามเหตุการณ์หรือตัวอย่างที่เราเห็นกันอยู่ปัจจุบันจะตรงกันข้าม ไม่ว่าจะดองาน หรือ ได้งานก็เสียใจ และดีใจ สุดท้ายก็เมาและเกิดความเสียหาย ไร้สติ งานไม่มีประสิทธิภาพ เมื่อเหตุการณ์อื่นเข้ามาโดยไม่คาดคิด ก็เศร้าใจจนไม่รู้จะทำอย่างไร เพราะไม่ได้ฝึกจิตใจของตนเองให้มีความวางแผน และมีจิตใจที่มั่นคงรู้ว่าสภาวะของธรรมชาติต่างๆ ว่าทุกสิ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้นไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้นก็ต้องรู้เท่าทันและวางแผนโดยอย่าไปยึดติดกับสภาวะนั้นๆ ให้มากไปเมื่อนั้นบุคคลก็มีความสุขและไม่เศร้า โศกเสียใจมากกับสิ่งต่างๆ ที่มากระทบอีกต่อไป

คุณค่าและประโยชน์ของอุเบกขาในการดำรงชีวิตของตนเอง คือ ทำให้เป็นผู้ที่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ ไม่หลงลืมสติไปกับความดีใจหรือเสียใจมากเกินไป หรือมีใจที่เป็นกลางไม่ลำเอียงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เมื่อเรามีสติควบคุมอยู่ก็สามารถที่จะไม่ทำให้เกิดความหลงหรือความประมาทแต่อย่างใด ก็จะพบแต่ความสุขความเจริญ

๔.๒ การนำหลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกมาประยุกต์ใช้กับครอบครัว

หลักพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดกและการนำไปประยุกต์ในครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวของตานั้น มีความรักใคร่สามัคคีปองดอง เพื่อจะนำมาซึ่งความสุขและความเจริญยิ่งขึ้นไปในครอบครัวตน ซึ่งหลักพุทธจริยธรรมที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ก็มีดังนี้ คือ

๔.๒.๑ สីล

นั่นถือว่าเป็นบรรทัดฐานที่ดีงามในการดำเนินชีวิต เพราะบุคคลใดหรือครอบครัวใดได้ดำเนินชีวิตตามหลักของศีลแล้วก็ย่อมที่จะอยู่กันอย่างสงบ และมีความสุขในที่สุด มีความสามัคคีปองดองกันในครอบครัว เพราะถ้าครอบครัวนั้นได้ดำเนินชีวิตตามหลักของศีลที่ถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมขั้นต้นในการดำรงชีวิต ครอบครัวนั้นย่อมประสพกับความสุข ความเจริญ เพราะการรักษาศีล ๕ ได้ ก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดี

การนำหลักของศีลมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันในครอบครัว การที่อยู่ร่วมกันในครอบครัวไม่ว่าจะอยู่ในฐานะของสามีภรรยา บุตรธิดา พ่อแม่สามารถที่จะนำหลักของธรรมในเรื่องศีลมาใช้ได้ อาทิเช่น ศีลข้อแรกคือ การไม่เบียดเบียน หรือทำร้ายบุคคลอื่นด้วยความโลภ โกรธ หรือหลงก็ตาม เช่นสามีและภรรยา ในยามที่โกรธ หรือทะเลาะไม่เข้าใจกัน ก็ไม่ต้องตบตี หรือประทุษร้ายร่างกายกัน เพราะมีศีลข้อแรกพึงระวังสำรวมอยู่ในใจทั้งคู่ ส่วนบุตร ธิดา เช่นในสังคมไทยปัจจุบัน จะเจอข่าวกันบ่อยๆ ว่าวัยรุ่นทะเลาะกัน ทำร้ายร่างกายกัน ต่างสถาบันบ้าง หรือแม้แต่วัยรุ่นผู้หญิงก็ตบตีกันเพราะความรักวัยรุ่นหนุ่มสาว ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่ทำให้ผู้เป็นบิดามารดา ต้องคอยเป็นห่วง และเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่ดีเหล่านี้ขึ้นบิดามารดา ก็เสียใจและกลายมาเป็นปัญหาของครอบครัว ว่าเกิดจากครอบครัวที่ไม่แนะนำสั่งสอน และตักเตือนบุตรหลานของตนเอง อย่างไรก็ตาม เรื่องต่างๆ เหล่านี้จะไม่เกิดขึ้น ถ้าบุคคลในครอบครัวทุกคน มีศีลเป็นเบื้องต้นของการดำเนินชีวิต

หนึ่งในสังคมปัจจุบันนี้ที่เป็นปัญหามากที่สุดเห็นจะเป็นเรื่องของศีลข้อ ๓ ว่าด้วยการประพฤติผิดในกาม อันไม่สำรวมในเรื่องของสามี ภรรยาหรือคู่ครองของตนเอง ปัญหานี้ส่งผลกระทบต่อครอบครัว สามี ภรรยาอกใจซึ่งกันและกัน หรือสามี นอกใจภรรยา ก็ทำให้ครอบครัวนั้นแตกแยก เกิดปัญหาครอบครัวที่ไม่อบอุ่น เกิดการทะเลาะ ไม่เข้าใจกันระหว่างสามี ภรรยา เป็นปัญหาส่งมาถึงลูกด้วย ดังนั้นปัญหาของการผิดศีลข้อ ๓ นี้จึงเป็นปัญหาที่มีผลกระทบกับทุกคนในครอบครัว ถ้าบุคคลในครอบครัวระวังสำรวมในศีลข้อนี้ ก็จะไม่ทำให้เกิดความแตกร้างฉันทันได้ ครอบครัวก็สงบสุข และมีแต่ความเจริญ เป็นครอบครัวที่พร้อมจะเป็นบุคลากรที่ดีของสังคมต่อไป สมดังที่ว่า ครอบครัวเป็นพื้นฐานของสังคม เมื่อครอบครัวดี สังคมก็ดีและเจริญด้วย

ส่วนในข้ออื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ถ้าบุคคลในครอบครัวมีศีลครบถ้วนทั้ง ๕ ข้อ ก็ล้วนแต่จะส่งผลให้เกิดแต่ความสงบสุข กันระหว่างบุคคลในครอบครัว และอย่างที่กล่าวแล้วว่าเมื่อครอบครัวใดมีหลักของศีลมาเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตร่วมกันในครอบครัว ครอบครัวนั้นก็จะมีแต่ความสงบสุขต่อไป และแต่มีความรักและปรองดองกัน เข้าใจกันในทุกๆ ด้าน

คุณค่าและประโยชน์ในการนำหลักของศีลมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือสมาชิกในครอบครัวมีความรักใคร่สามัคคีซึ่งกันและกัน สามีภรรยามีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่คิดนอกใจกันและกัน ประกอบอาชีพสุจริต เมื่อสามีภรรยามีความรักมีความซื่อสัตย์ต่อกันและกันก็ย่อมที่จะทำให้ครอบครัวนั้นประสบกับความความสุข

๔.๒.๒ เนกขัมมะ

ถือว่าเป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลผู้ประพฤติ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ ทำให้รู้ถึงอำนาจของกาม กิเลสตัณหา มีความโลภเป็นต้น ซึ่งทุกคนควรที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อให้ถึงอำนาจของกิเลส กามและวัตถุกามอันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งปวง

การนำหลักของเนกขัมมะไปประยุกต์ใช้ในครอบครัว บุคคลในครอบครัวนั้นต้องพยายาม หลีกออกจากความวุ่นวายในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหา ที่สามีหรือภรรยา นั้นไปมีเมียหรือสามีอื่นนอกจากสามีภรรยาของตนเอง การดูถูกเหยียดหยาม ไม่รู้จักให้เกียรติผู้อื่นเป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ถือว่าเป็นกิเลส เป็นเหตุให้เกิดปัญหาในครอบครัวและตลอดทั้งสังคมด้วย ฉะนั้นสามีภรรยาต้องรู้จักให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่พูดเหยียดหยามกันและกัน และลูกๆ หรือทุกคนในครอบครัวก็ต้องรู้จักรักษาน้ำใจของกันและกัน มีความสามัคคีปองดองกัน และทุกคนในครอบครัวก็ต้องหมั่นรักษาศีล และการที่เรา นำหลักของเนกขัมมะมาประยุกต์ใช้ในการครอบครัวที่ดีนั้น ต้องสามารถที่จะออกจากกิเลส กาม และทำจิตใจให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมมีการทำสมาธิ ประพฤติตามหลักเบญจศีล ซึ่งถือว่าเป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่ดี เมื่อกาย วาจาและใจเป็นปกติสงบจากกิเลสอันเป็นเหตุหรือเป็นปัญหาของครอบครัวแล้วบุคคลในครอบครัวก็จะประสบกับความสงบสุขเพราะการนำหลักของเนกขัมมะมาประยุกต์ใช้ในครอบครัวนั่นเอง

คุณค่าและประโยชน์ของเนกขัมมะในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ ทำให้ครอบครัวนั้นมีความสงบสุข เป็นครอบครัวที่อบอุ่น มีความรักความสามัคคีกัน เมื่อคนในครอบครัวมีความสามัคคีปองดองกันก็ย่อมที่จะทำให้ครอบครัวนั้นประสบกับความสุขความสำเร็จต่อไป

๔.๒.๓ ปัญญา

หมายถึง ความรอบรู้ในสิ่งต่างๆ เช่น ความรู้ถึงเหตุผลแห่งความเสื่อมความเจริญรู้ว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ ความรู้ นั้นเป็นความรู้ตามความเป็นจริง และการนำหลักของปัญญามาประยุกต์ใช้ในครอบครัวได้ดังนี้

ปัญญาคือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่โดดเด่นเรื่องหนึ่งในทศชาติชาดก และปัญญายังมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะทำให้มนุษย์นั้นสามารถที่จะมีชีวิตที่ดีงามและสงบสุขได้ เพราะถ้าบุคคลใดมีปัญหาที่ย่อมที่จะเลือกกระทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ไม่กระทำสิ่งที่เป็นความชั่วทั้งปวง และการนำหลักของปัญญานั้นมาประยุกต์ใช้กับครอบครัวถือว่าเป็นสิ่งที่ดีและจะทำให้ครอบครัวนั้นๆ มีความสงบสุขได้อย่างแน่นอน เพราะบุคคลที่ประกอบด้วยปัญญาก็ย่อมที่จะรู้ดี รู้ชั่ว รู้ว่าสิ่งไหนเป็นประโยชน์สิ่งไหนเป็นโทษ และผู้ที่ปัญญาก็สามารถที่จะสร้างฐานะครอบครัวของตนเองได้อย่างดี นอกจากนั้นผู้ที่ปัญญาก็ย่อมที่จะสามารถรักษาทรัพย์สมบัติที่บรรพบุรุษให้มาหรือทรัพย์ที่ตนหามาได้นั้น ให้คงอยู่หรือให้เจริญเพิ่มพูนขึ้น และสามารถที่จะทำ

ให้ครอบครัวของตคนนั้นมีความสุขรุ่งเรือง และมีความสุขในที่สุดได้ เพราะบุคคลที่มีปัญญาย่อมที่จะไม่นำความวุ่นวายหรือความชั่วแต่อย่างไรเข้ามาสู่ครอบครัวของตนเองอย่างแน่นอน ถ้าหากว่าครอบครัวของตคนนั้นมีปัญหาบุคคลที่มีปัญญาก็ย่อมที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้ เมื่อครอบครัวใดกระทำได้อย่างนี้แล้วก็ย่อมที่จะทำให้ครอบครัวนั้นๆ ประสบแต่ความสุขความเจริญต่อไป

คุณค่าและประโยชน์ของปัญญาในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ ทำให้ครอบครัวนั้นเป็นครอบครัวที่มีความสุข บุคคลในครอบครัวย่อมไม่นำความเดือนร้อนทั้งปวงมาสู่ครอบครัวตน กระทำการใดก็ย่อมที่จะมีการวางแผนอย่างฉลาด รอบครอบ เมื่อประสบกับปัญหาใดก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้โดยดี ก็ย่อมที่จะทำให้ครอบครัวของตนประสบกับความสำเร็จและความเจริญยิ่งๆไป

๔.๒.๔ วิริยะ

คือ ความเพียร การนำหลักของวิริยะมาปรับใช้กับครอบครัวนั้นนับว่าเป็นหลักธรรมที่จำเป็นต่อครอบครัวเป็นอย่างมาก เพราะถ้าหากครอบครัวไหนได้นำหลักของวิริยะหรือความเพียรมาปรับใช้แล้ว ก็สามารถที่จะสร้างฐานะทางครอบครัวของตนเองให้ดีขึ้น และมีความมั่นคง เพราะการที่บุคคลในครอบครัวนอกจากจะเป็นผู้ที่มีศีล มีปัญญา ฯลฯ แล้วก็ยังจะต้องมีความเพียรด้วย เพราะการมีความเพียรนั้น ก็ย่อมที่จะกระทำหน้าที่การงานของตนเองได้สำเร็จในเมื่อสำเร็จในหน้าที่การงานแล้วก็ย่อมที่จะทำให้ครอบครัวของตคนนั้นประสบกับความสำเร็จด้วย ซึ่งความสำเร็จในการงานแล้ว ก็ย่อมที่จะนำความมั่นคงทางฐานะมาด้วย การดำเนินชีวิตในครอบครัวที่คินั้น ทุกคนในครอบครัวจะต้องร่วมมือกันประกอบกิจต่างๆ ให้สำเร็จ โดยมีความเพียรกำกับอยู่ แต่ถ้าไม่มีความเพียรก็ย่อมที่จะกระทำกิจนั้นๆ ไม่สำเร็จ ฉะนั้นบุคคลที่ปรารถนาจะให้ครอบครัวของตคนนั้นประสบกับความสุขความสำเร็จและมีความสุขมีความมั่นคงทางฐานะ ก็ควรจะนำหลักของพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกที่ว่าด้วยเรื่องของความเพียรหรือวิริยะมาปรับใช้ กับครอบครัวของตน ก็ย่อมที่จะประสบกับความสำเร็จได้ด้วยดี

คุณค่าและประโยชน์ของวิริยะในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ ครอบครัวนั้นย่อมที่จะประสบกับความสำเร็จในชีวิตครอบครัวของตน กระทำการสิ่งใดก็ย่อมประสบกับความสำเร็จ เช่น มีฐานะที่มั่นคง อันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวนั้นประสบกับความสุขความเจริญ

๔.๒.๕ ขันติ

เป็นความอดทนเป็นการบังคับจิตใจของตนเอง ไม่ให้ลุถึงอำนาจของความต้องการของอารมณ์ที่เป็นฝ่ายที่เป็นอกุศลทั้งปวง ความอดทนนั้นเป็นคุณสมบัติและเป็นพุทธจริยธรรมที่สำคัญ เพราะจะทำให้บุคคลนั้นๆ ประสบกับความสำเร็จ

ความอดทนนั้นเหมาะสำหรับที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในครอบครัวได้เป็นอย่างดี เพราะการที่อยู่กับครอบครัวนั้นอาจจะมีบางครั้งที่สามีภรรยาไม่เข้าใจกันก็เกิดการทะเลาะวิวาทกันเกิดขึ้น แต่ถ้าหากว่ามีคนใดคนหนึ่งที่สามารถนำหลักขันธ์ธรรมมาปรับใช้แล้ว ความทะเลาะวิวาทนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น หรือถ้าหากจะให้ดี บุคคลในครอบครัวก็ต่างที่จะนำหลักของขันธ์หรือความอดทนนี้มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อที่จะนำมาซึ่งความสงบสุขทำให้ครอบครัวนั้นมีความรักความอบอุ่น และนอกจากนี้แล้วการที่มีครอบครัวนั้นนอกจากจะมีความอดทนต่อความไม่เข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างสามีภรรยาของตนแล้ว ยังจะต้องมีความอดทนในเรื่องอื่นๆ อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นอดทนต่ออาชีพหรือหน้าที่การงานของตนถึงแม้จะลำบากเท่าไรก็ควรที่จะมีความอดทน เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความสุขในครอบครัว และบุคคลที่มีความอดทนนั้นย่อมที่จะกระทำการงานหรือกระทำกิจต่างๆ ได้สำเร็จ เพราะเขาสามารถที่จะอดทนต่อความยากลำบาก และอดทนต่อปัญหาต่างๆ ได้และครอบครัวที่ได้นำหลักของขันธ์มาปรับใช้ในครอบครัวตนแล้ว ก็ย่อมที่จะสามารถยกระดับทางฐานะของครอบครัวตนให้สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

คุณค่าและประโยชน์ของขันธ์ในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ ทำให้ครอบครัวอยู่กันอย่างสงบสุข มีความสำเร็จในชีวิตครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงานต่างๆ อันจะนำความสำเร็จมาแก่ครอบครัวตน สามีภรรยาต่างมีความอดทนต่อกันและกันอันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวมีความรักความสามัคคีซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ นำความสุขและความเจริญมาให้แก่ครอบครัว

๔.๒.๖ สัจจะ

ความจริง การที่จะทำให้ครอบครัวอยู่กันอย่างสงบสุขได้นั้น บุคคลในครอบครัวก็ควรที่จะนำหลักของสัจจะมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อครอบครัวจะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ คือ บุคคลในครอบครัวจะต้องเป็นที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์ความจริงใจต่อตนเองและคนอื่นที่อยู่ในครอบครัวของตนด้วย เช่น สามีและภรรยาที่ดีและปรารถนาที่จะมีความสุขนั้น ก็จะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน ไม่นอกใจซึ่งกันและกัน จะต้องเป็นผู้ที่กล่าวความสัตย์จริงไม่พูดเท็จ หลอกลวงซึ่งกันและกันเพื่อที่จะให้เกิดความเสียหายและเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในครอบครัว หรือจะทำกิจใดก็ต้องทำด้วยความจริงใจ และนอกจากนั้นบุคคลในครอบครัวถ้าจะให้ดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธจริยธรรมให้ถูกต้องและดีควรที่จะได้ศึกษาให้เข้าใจในความจริงอันสูงสุด เช่น เข้าใจในหลักธรรมที่ว่าด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค เพราะหลักธรรมทั้ง ๔ นี้เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ ถ้าหากว่าบุคคลในครอบครัวสามารถที่จะนำหลักของพุทธจริยธรรมนี้มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตในครอบครัวของตนได้ ก็ย่อมที่จะพบกับความสุขความเจริญในครอบครัวได้

คุณค่าและประโยชน์ของสัจจะ ในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ คนในครอบครัวมีความไว้วางใจกัน สามภรรยาต่างก็มีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน เมื่อสามภรรยามีความไว้วางใจกันย่อมจะทำให้ครอบครัวได้พบกับความสุขตามมา

๔.๒.๓ เมตตา

เป็นความรักอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความรัก ที่บริสุทธิ์คือไม่เจือด้วยความกำหนด เป็นความรักที่ประกอบด้วยไมตรีจิตคิดอยากจะให้ อยากจะเห็นเขาได้ดีมีความสุขความเกษมสำราญ เช่นความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ธิดา ฉะนั้นการนำหลักของเมตตา มาปรับใช้ในครอบครัวนั้นจึงเป็นสิ่งที่ทุกครอบครัวทุกสังคมต้องมี เพราะหลักของเมตตานั้นเป็นความรักที่ปราศจากความกำหนด เป็นจิตที่จะปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความสำเร็จ การที่บิดามารดามีความรักต่อบุตรนั้นถือว่าเป็นเมตตาจิตที่ดีที่ปรารถนาจะให้บุตรของตนนั้นได้พบกับความสุข ความสำเร็จในหน้าที่การงานที่ดี และนอกจากนั้นบิดามารดายังมีจิตที่ปรารถนาให้บุตรของตนนั้นประสบความสำเร็จในชีวิตทุกประการ แต่ความรักที่บิดามารดามีให้แก่บุตรนั้นก็ต้องประกอบไปด้วยหลักธรรมที่ดีและสามารถที่จะอบรมสั่งสอนลูกในทางที่ดีด้วยนับว่าเป็นความรักที่บริสุทธิ์ไม่เจือด้วยกำหนด ถ้าครอบครัวใดได้นำหลักธรรมนี้มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันก็จะพบกับความสุขในชีวิตได้

นอกจากหลักธรรมที่กล่าวมาข้างต้น ที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันในครอบครัว เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความอบอุ่นความรักใคร่อันจะนำซึ่งความสุขและความเจริญมายังครัวเรือนคนได้นั้น ยังจะต้องนำเอาแบบอย่างของพระโพธิสัตว์ครั้งที่พระองค์ทรงเสวยพระชาติทั้ง ๑๐ เรื่องในทศชาติชาดกมาปฏิบัติ คือ การที่นำเอาแบบอย่างของการเป็นลูกที่ดีมีความกตัญญูต่อบิดามารดา การเป็นสามีที่ดีของภรรยา และการเป็นพ่อที่ดีของลูก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบของครอบครัวที่ดี การที่จะทำให้อครอบครัวมีความสุขความเจริญได้นั้น เราก็ควรที่จะนำเอาองค์ประกอบเหล่านี้มาปฏิบัติใช้ในครอบครัว เพราะถือว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่งดงามที่ผู้ครองเรือนควรที่จะนำมาปรับใช้กับครอบครัวของตน และล้วนแต่มีความสำคัญต่อทุกคนและทุกครอบครัวก็ว่าได้

คุณค่าและประโยชน์ของเมตตาในการดำรงชีวิตในครอบครัว คือ ทำให้คนในครอบครัวมีความสุขสงบสุข เพราะต่างคนต่างก็มีความรักความปรารถนาดีให้แก่กัน สามภรรยามีความรักที่ปราศจากความกำหนด พ่อแม่มีความรักให้แก่ลูกโดยเป็นความรักที่บริสุทธิ์ ที่มีแต่ความปรารถนาดีต่อกันและกัน คนในครอบครัวย่อมเป็นผู้ที่มีจิตที่ปราศจากการพยาบาทต่อกัน ก็ย่อมที่จะทำให้อครอบครัวพบแต่ความผาสุกต่อไป

ฉะนั้นการที่จะทำให้ครอบครัวของคุณประสบกับความสุขและความเจริญได้นั้น ก็จะต้องนำเอาหลักธรรมต่างๆ ที่ปรากฏในทศชาติไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ทรงได้บำเพ็ญและหลักการที่พระองค์ทรงได้นำมาใช้ในชีวิตประจำวันของพระองค์ก็นับว่าแต่เป็นหลักพุทธจริยธรรมที่เป็นไปในทางที่เป็นกุศลทั้งปวง การที่นำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น บุคคลในครอบครัวก็ต้องนำมาปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็นบุตรก็ควรที่จะมีความกตัญญูต่อบิดามารดาเลี้ยงดูท่าน ยามถึงกาลอันควร เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน และยกย่องเชิดชูท่าน และการเป็นบุตรที่ดีนั้นในยามที่บิดามารดาให้เรียนหนังสือก็ควรที่จะตั้งใจศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มที่ การเป็นสามีที่ดีของภรรยานั้นก็ควรที่จะรักในภรรยาของตนเพียงคนเดียวไม่คิดมีหญิงอื่นนอกจากภรรยาตน มีความเป็นห่วงเป็นใยในภรรยาของตน มอบแต่สิ่งที่ดีให้หรือให้ของขวัญตามโอกาส และนอกจากนั้นการเป็นสามีที่ดีควรเลี้ยงดูภรรยาของตนให้ได้รับความสะดวกสบายต่างๆ ด้วย และภรรยาที่ดีก็ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์ต่อสามีเช่นกัน และนอกจากนั้นแล้วควรนำเอาหลักของการเป็นบิดาที่ดีที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาปรับใช้เช่นเดียวกัน คือ การเป็นบิดาที่ดีของบุตรนั้นก็ควรที่จะมีความรักมีความห่วงใย สั่งสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม ถูกต้องและเหมาะสม ให้การศึกษาแก่ลูก และควรที่จะมอบทรัพย์ให้กับลูกเมื่อถึงคราวอันควร การที่เรานำหลักธรรมหรือองค์ประกอบเหล่านี้มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคุณ ก็ย่อมที่จะประสบแต่ความสุขความเจริญในครอบครัวของคุณฝ่ายเดียว

๔.๓ การนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาประยุกต์ใช้กับสังคม

หลักพุทธจริยธรรมที่ควรนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อที่จะให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้น มีดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ทาน

คือการแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่บุคคลอื่น คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของที่ตนมีอยู่เป็นสมบัติของตน โดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่น ที่ได้รับพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับการสงเคราะห์ เมื่อเขาได้รับแล้วจะนำไปทำประโยชน์ได้ และการให้ทานนั้นก็มิได้หวังสิ่งตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น

การนำหลักของทานมาปรับใช้ในสังคมนั้นถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะการให้ทานนั้นถือ ว่าเป็นการทำให้บุคคลนั้นๆ ได้รู้จักการให้ และรู้จักการช่วยเหลือบุคคลอื่นๆ ที่เขาได้ออกว่าตน ที่อาศัยอยู่ในสังคมเดียวกัน ในยามที่เขาลำบากขาดเหลืออะไรตนเองพอช่วยเหลือได้ก็ควรที่จะช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือทรัพย์หรือช่วยเหลือกำลังก็นับว่าเป็นการให้ เช่นกัน ถ้าบุคคลในสังคมนั้น ได้กระทำความดีที่กล่าวข้างต้นแล้วก็นับว่าได้นำหลักของทานมาปรับใช้ในการดำรงตน

ในสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะการช่วยเหลือบุคคลอื่นที่เขากำลังตกทุกข์อยู่นั้นนับว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นไปในทางที่เป็นกุศลกรรม เพราะมีเจตนาที่ดี สังคมนั้นก็ย่อมที่จะมีความสามัคคีปองคองซึ่งกัน และกัน เพราะมีการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อแก่กันและกันในยามเดือดร้อนสังคมนั้นก็นับว่าเป็นสังคมที่มีแต่ความสุขความเจริญ

คุณค่าและประโยชน์ของท่านในการดำรงชีวิตในสังคม ย่อมที่จะทำให้บุคคลในสังคมเป็นผู้ที่มีจิตที่ปรารถนาต่อกัน มีความเมตตาซึ่งกันและกัน ต่างก็ช่วยเหลือจุนเจือกันและกัน ในเมื่อเกิดความเดือดร้อน บุคคลในสังคมไม่มีความตระหนี่กระทำการสิ่งใดย่อมที่จะไม่หวังผลตอบแทน การกระทำเช่นนี้ย่อมทำให้สังคมนั้นเป็นสังคมที่ดีและพบกับความสงบสุขต่อไป

๔.๓.๒ ศิล

เป็นพุทธจริยธรรมที่ดี ที่จะทำให้บุคคลนั้นอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุขได้ และการนำหลักของศิลนั้นมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคม นับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะถ้าหากในสังคมนั้นๆ มีการรักษาศิลดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติตามหลักของศิลดีแล้ว สังคมนั้นก็ย่อมที่จะสงบสุข เพราะถ้าหากบุคคลได้นำเอาหลักของศิลมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต สังคมนั้นก็นับว่าเป็นสังคมที่ปราศจาก การเสพสิ่งมีเงินเมา การเล่นการพนัน การลักเล็กขโมยน้อย การเข้าสู่สำส่อน เป็นต้น เมื่อไม่มีสิ่งเหล่านี้ ก็ย่อมที่จะไม่ก่อการทะเลาะวิวาท ไม่มีการลักเล็กขโมยน้อยกันเกิดขึ้น สังคมนั้นก็ย่อมที่จะสงบไปอีกในระดับหนึ่ง แต่ถ้าหากว่าบุคคลในสังคมนั้นสามารถที่จะรักษาศิล ไม่ว่าจะ เป็นศิล ๕ ซึ่งถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่มนุษย์นั้นควรที่จะสามารถนำมาปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดี บุคคลในสังคมนั้นก็ย่อมที่จะอยู่กันอย่างมีความสุขมีความสามัคคีปองคองซึ่งกัน และกัน สังคมนั้นก็นับว่าเป็นสังคมที่เจริญก้าวหน้าเพราะการนำหลักของศิลนั้นมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคม

คุณค่าและประโยชน์ของศิลในการดำรงชีวิต คือ ทำให้สังคมเกิดความสงบ ปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่มีการปล้น การฆ่า การชิงทรัพย์ แต่อย่างไร ผู้คนที่อาศัยอยู่ในสังคมนั้นก็ไม่ต้องเกิดการหวาดระแวงหรือเกิดความกลัวแต่อย่างไร เมื่อบุคคลในสังคมมีศิล ก็ย่อมที่จะกระทำแต่ความดีละเว้นความชั่ว สังคมนั้นๆ ก็นับว่าเป็นสังคมที่มีการพัฒนาไปในทางที่ดีและย่อมที่จะพบกับความสงบสุข

๔.๓.๓ เนกขัมมะ

เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลผู้ประพฤติ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ เพื่อที่จะได้รู้เท่าทันอำนาจของกาม กิเลสตัณหา ซึ่งมีความโลภเป็นต้น ซึ่งทุกคนควรจะนำไป ปฏิบัติเพื่อให้รู้พ้นจากอำนาจของกิเลสกามวัตถุกามอันเป็นแห่งให้เกิดความทุกข์ และการนำหลักของพุทธจริยธรรมข้อนี้ มาปรับใช้ในสังคมที่ดีได้นั้น บุคคลในสังคมจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงออกจากกามความวุ่นวายในด้าน

ต่างๆ หรือปัญหาสังคมส่วนมากในปัจจุบันจะเกิดจากกิเลสตัณหาทั้งหลาย มีการประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่เป็นอกุศล เช่น การเลียงชีพในทางที่ผิด อันเป็นเหตุให้เกิดการถือ โกงกัน เป็นส่วนมาก หรืออาจจะมีพฤติกรรมเจ้าชู้ มีการดูถูกเหยียดหยามซึ่งกันและกัน การไม่รู้จักให้เกียรติผู้อื่น การนินทาให้ร้ายกัน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความวุ่นวาย ถือว่าเป็นกิเลส เป็นเหตุให้เกิดปัญหาในสังคม ดังนั้นเมื่อบุคคลในสังคมได้นำเอาหลักของเนกขัมมะมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยการออกจากกิเลสตามและทำจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมจริยธรรมที่ดีมีการทำสมาธิ ประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของศีล เป็นต้น เมื่อกายวาจาและใจ มีความเป็นปกติสงบจากกิเลสทั้งปวงอันเป็นเหตุปัญหาของสังคมได้แล้ว บุคคลในสังคมก็มีความสุขเพราะการนำหลักเนกขัมมะมาปรับใช้

คุณค่าและประโยชน์ของเนกขัมมะในการดำรงชีวิตในสังคม คือ ทำให้สังคมมีความสุขปราศจากกิเลสทั้งหลาย เช่นปราศจากการถือ โกง สังคมนั้นปราศจากพฤติกรรมการเจ้าชู้ การดูถูกเหยียดหยามกันและกัน และทำให้บุคคลในสังคมมีจิตที่ตั้งมั่นในคุณธรรมอันดี มีจิตที่สงบ และบุคคลในสังคมก็ย่อมอยู่อย่างสงบด้วย

๔.๓.๔ ปัญหา

คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่างๆ รู้ถึงเหตุแห่งความเสื่อมความเจริญว่าอะไรเป็นคุณอะไรเป็นโทษ เป็นความรู้ตามความเป็นจริงเห็นถูกก็ว่าเป็นถูกเห็นผิดก็ว่าเป็นผิด เห็นตามความเป็นจริงหรือมีความเห็นที่เป็นสัมมาทิฐิ ดังนั้นปัญญานับว่าเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญในการนำมาปรับใช้สังคมนั้น เพราะปัญญานั้นนับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีคุณค่าแก่บุคคลในสังคมทุกระดับหรือทุกบุคคล ในทุกระดับทุกสังคมที่ควรจะนำมาปรับใช้ในการดำรงอยู่ในสังคม เพื่อความสุขความเจริญต่อไป ไม่ว่าจะเป็นการพูด หรือการทำอะไรก็จะต้องรู้จักใช้สติปัญญาพิจารณาว่า สิ่งนั้นๆ เป็นไปเพื่อความเสื่อมหรือเป็นไปเพื่อความเจริญ จะมีคุณหรือมีโทษต่อตนเองต่อบุคคลที่อยู่รอบข้างตลอดทั้งสังคม ถ้าบุคคลในสังคมนั้นได้นำหลักของปัญญามาปรับใช้ในการดำรงตนอยู่ในสังคมแล้ว ปัญญานั้นก็จะสามารถที่จะช่วยปกป้องรักษาปกครองสังคมนั้น และนอกจากนั้นปัญญายังถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมที่ดีที่เป็นไปแก่การบรรลุถึงความสุขได้ ปราศจากโทษและภัยหรือเหตุร้ายต่างๆ ได้ เพราะปัญญานั้นเอง

คุณค่าและประโยชน์ของปัญญา คือ ทำให้สังคมนั้นมีความเจริญรุ่งเรือง เป็นสังคมที่ดีมีระบบแบบแผนเป็นอย่างดี กระทำการได้ก็ย่อมประสบความสำเร็จ เพราะผู้ที่มีปัญญาย่อมที่จะกระทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เสมอ ย่อมไม่นำความเดือดร้อนมาแก่สังคมของตนเอง สังคมนั้นก็ย่อมที่จะประสบแต่ความสุขสงบต่อไป

๔.๓.๕ วิริยะ

ความเพียร การนำหลักของพุทธจริยธรรมที่ว่าด้วยความเพียรนั้นมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน หลักของวิริยะถือว่าเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับทิวฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่พึงจะได้ในปัจจุบัน มีความขยันหมั่นเพียรต่อการทำงานหรือมีความเพียรต่อหน้าที่ของตน รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักคบเพื่อนที่เป็นกัลยาณมิตร และรู้จักการเลี้ยงชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม

ฉะนั้นการนำหลักของวิริยะมาปรับใช้ในสังคมนั้นบุคคลทุกคนต้องมีความขยันหมั่นเพียร โดยไม่อ้างว่า ร้อนนักหนาวนัก ยังเข้าอยู่ สายแล้ว บ่ายแล้ว เย็นแล้ว เป็นต้น แล้วไม่ยอมทำงานกัน หรือการนำหลักของวิริยะมาปรับใช้นั้นนอกจากจะมีความขยันในการทำงานแล้ว งานที่ตนขยัน กระทำนั้นก็ต้องเป็นการขยันทำงานที่สุจริตด้วย รู้จักหน้าที่ของตนกระทำหน้าที่ที่ตนได้รับ มอบหมายให้ทำก็ควรทำความเพียร เมื่อบุคคลในสังคมมีความขยันในหน้าที่ของตนแล้วก็ย่อม ที่จะไม่โยนภาระของตนให้กับบุคคลอื่น เมื่อมีความเพียรพยายามในกิจหรือหน้าที่ของตนแล้ว ก็จะ นำมาซึ่งความสำเร็จ อันเป็นสิ่งที่จะทำให้สังคมนั้นเจริญรุ่งเรืองต่อไป จากนั้นต้องรู้จักรักษาทรัพย์ที่ ตนแสวงหามาได้ นอกจากนี้บุคคลที่นำหลักธรรมข้อนี้มาปรับใช้นอกจากจะมีความขยันต่อหน้าที่ แล้วยังจะต้องรู้จักคบมิตรที่ดีด้วย และรู้จักประกอบสัมมาอาชีพ เมื่อบุคคลในสังคมนั้นได้นำ หลักธรรมเหล่านี้ไปปรับใช้แล้วก็ย่อมที่จะก่อให้เกิดความสุขในสังคมได้

คุณค่าและประโยชน์ของวิริยะในการดำรงชีวิตในสังคม คือ ทำให้สังคมนั้นมีศักยภาพไม่ ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจต่างๆ ก็ย่อมที่จะมีความเจริญรุ่งเรือง ทำให้สังคมนั้นปราศจากคน ยากจน ไม่มีคนขอทานทุกคนในสังคมอยู่ดีกินดี มีความกระตือรือร้นในการประกอบอาชีพการงาน ของตน เมื่อบุคคลในสังคม มีความเพียรดังกล่าวก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้น ประสบกับความสุข ความเจริญรุ่งเรืองต่อไป

๔.๓.๖ ขันติ

คือความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ต่อความยากลำบาก หรือหน้าที่การงานหรืออุปสรรค ต่างๆ ดังนั้น บุคคลที่อยู่ในสังคมก็ย่อมที่จะมีความอดทนอดกลั้นต่อปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการ อยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นบางครั้งอาจจะมีการขัดแย้งกันบ้างในบางเรื่อง เพราะการอยู่กับคนหมู่มากนั้นย่อมที่จะมีความขัดแย้งกันเป็นธรรมดา ฉะนั้นขันติหรือความอดทน นั้นจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญในการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะถ้าหากว่ามีความอดทนแล้ว ก็ย่อมที่จะกระทำสิ่งต่างๆ สำเร็จลุล่วงได้ และสามารถที่จะ อดทนต่อคำพูดของคน เช่นการนินทา การพุดตู่ถูกเหยียดหยามซึ่งกันและกัน เป็นต้น ถ้าหากว่าเรา สารดที่จะมีความอดทนต่อสิ่งเหล่านี้ได้ปัญหาต่างๆ ที่ทำให้เดือดร้อน ก็จะไม่ตามมา แต่ถ้าหากว่า

เราไม่สามารถที่จะอดทนต่อคำพูดของคนได้ ปัญหาต่างๆ ก็จะตามมามากมาย เช่น การทะเลาะวิวาทซึ่งอาจจะนำมาแก่การทำร้ายร่างกายกัน เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้นับว่าเป็นสิ่งที่กระทำให้สังคมนั้นวุ่นวาย แต่ถ้าหากว่าเราสามารถที่จะอดทนต่อคำพูดของคนได้ก็นับว่าเราได้นำหลักของขันติมาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมได้ และสังคมที่เราอาศัยอยู่ก็ย่อมที่จะมีความสุขอย่างแน่นอน

คุณค่าและประโยชน์ของขันติในการดำรงชีวิตในสังคม คือ ทำให้บุคคลในสังคมมีความอดทน ต่อหน้าที่การงาน ต่ออุปสรรคต่างๆ รวมทั้งทำให้บุคคลในสังคมมีความอดทนต่อกิเลสต่างๆ ที่เข้ามากระทบ ไม่ว่าจะเป็น ความอยากทางวัตถุ การนิทา การสรรเสริญต่างๆ เป็นต้น เมื่อบุคคลในสังคมได้เอาชนะใจตนเองด้วยการมีความอดทนในการข่มใจของตนเองได้แล้วก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้นๆ ได้พบกับความสุข

๔.๓.๗) สัจจะ

ความจริง การนำหลักของสัจจะมาประยุกต์ใช้กับบุคคลในสังคมจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยความซื่อสัตย์ความจริงใจต่อตนเองและต่อผู้อื่น ไม่กล่าวคำเท็จเพื่อที่จะหลอกลวงผู้อื่นให้เกิดความเสียหายแต่อย่างใด ถึงแม้ว่าจะทำกิจใดๆ ก็ต้องประกอบด้วยความจริงใจไม่หลอกลวงผู้อื่น สัจจะถือเป็นเรื่องที่สำคัญมากต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมหมู่มากเพราะถ้าหากว่าบุคคลในสังคมสามารถที่จะรักษาสัจจะทั้งทางกายวาจาและทางใจได้ ก็นับว่าสังคมนั้นเป็นสังคมที่มีความสงบอีกระดับหนึ่ง และถ้าจะให้ดีนั้นต้องได้ศึกษาให้เข้าใจในความจริงอันสูงสุด เช่น เข้าใจในทุกข์สมุทัย นิโรธและมรรค หลักธรรมเหล่านี้บุคคลที่หวังความเจริญ ควรที่จะนำไปปรับใช้ในการดำรงชีวิต ในเมื่อสังคมนั้นปราศจากคนโกหกหลอกลวงแล้ว สังคมนั้นก็ย่อมที่จะอยู่ด้วยความสงบสุขได้ เพราะบุคคลในสังคมนั้นกล่าวแต่คำสัตย์จริงสังคมก็จะไม่วุ่นวาย และถ้าหากว่าได้นำหลักของสัจจะ ไปปรับใช้ก็ย่อมที่จะทำให้บุคคลในสังคมนั้นๆ พบแต่ความสุขความสงบต่อไป

คุณค่าและประโยชน์ของสัจจะในการดำรงชีวิตในสังคม คือ ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข เพราะปราศจาก การหลอกลวงกันและกัน ทำให้เป็นสังคมที่มีความเจริญ ผู้คนในสังคมต่างก็มีความไว้วางใจกันและกัน อันเป็นเหตุทำให้บุคคลในสังคมนั้นมีความเข้าใจกันและมีความรักความสามัคคีกันเกิดขึ้น กระทำการใดก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จเพราะการที่บุคคลในสังคมนั้นมีสัจจะเมื่อพูดหรือเมื่อกระทำการสิ่งใดก็ย่อมที่จะมีคนเชื่อถือ ผู้คนผ่านไปก็ย่อมที่จะอยากค้าอยากสมาคมด้วย อันเป็นเหตุทำให้กิจนั้นๆ สำเร็จได้โดยง่าย สังคมก็ย่อมเป็นสังคมที่เจริญไปในทางที่ดีด้วย

๔.๓.๘ เมตตา

เมตตา ได้แก่ ความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นผู้เป็นสุข หมายถึงความมีไมตรี มีความรัก มีความหวังดีปรารถนาดี มีความเห็นอกเห็นใจเข้าใจดีต่อกัน มีลักษณะต้องการจะส่งเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า เป็นอาการของจิตที่ปราศจากความพยาบาท ความโกรธเคือง มีแต่เจตนาที่บริสุทธิ์ที่จะให้เขามีความสุข ความสบายเบื้องต้นปราศจากรักหรือปรารถนาดีเป็นการส่วนตัวหรือเฉพาะบุคคล และการที่จะนำหลักของเมตตาไปปรับใช้กับการดำรงตนอยู่ในสังคม นั่นถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นและถือว่าคนในสังคมทุกคนควรที่จะนำหลักของเมตตาไปใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อความผาสุกกันอย่างทั่ว หน้า เพราะการที่กล่าวเช่นนั้น ก็เพราะว่า การที่จะอยู่ในสังคมอย่างสงบสุขได้นั้นทุกคนก็ต่างที่จะมีความปรารถนาดีแก่กันและกัน มีความเห็นอกเห็นใจกันและกัน มีจิตที่ปราศจาก ความโกรธ ความพยาบาท หรือความอิจฉาริษยากัน โดยเฉพาะสังคมยุคปัจจุบันนี้ มนุษย์มีการทำร้ายร่างกายมีการ

ฆ่าตกรรมกันเกิดขึ้นมากมาย มนุษย์มีจิตเหี้ยมโหด ขึ้นทุกวันการที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์ส่วนมากมีแต่ความอาฆาตพยาบาทซึ่งกันและกัน มนุษย์ขาดหลักเมตตา ซึ่งปัญหาเหล่านี้นับว่าเป็นต้นเหตุที่จะทำให้บุคคลในสังคมนั้นๆ อยู่กันอย่างวุ่นวาย

ดังนั้นจะเห็นว่าหลักของเมตตานี้ นับว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในสังคมหมู่่มากได้เป็นอย่างดี เพราะถ้าหากว่ามนุษย์ได้นำหลักของเมตตาไปปรับใช้ก็จะทำให้มนุษย์มีจิตที่อ่อนโยนขึ้น เพราะการอยู่ในสังคมอยู่ในกลุ่มคนหมู่มากนั้นย่อมที่จะมีความสับสนวุ่นวายมีความริษยากันเป็นธรรมดา แต่ถ้าหากว่าเรานำหลักของเมตตาไปปรับใช้ คือ แทนที่จะมีความโกรธเคืองกับก็จะกลับกลายเป็นว่า มีแต่ความรักความปรารถนาดี ที่จะให้ผู้อื่นนั้นมีความสุขทำให้สังคมนั้นๆ มีความสงบทุกคนที่อยู่ในสังคมนั้นก็สามารถที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความสุข

คุณค่าและประโยชน์ของเมตตาในการดำรงชีวิตในสังคม คือ ทำให้บุคคลในสังคมนั้นมีความรักความเมตตา มีความปรารถนาดีต่อกัน ไม่มีการทำร้ายกันและกันทำให้บุคคลในสังคมมีจิตที่อ่อนโยนปราศจากการอาฆาตพยาบาท สังคมนั้นก็เป็นสังคมที่ไม่มีโจรผู้ร้าย เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมนั้นก็ย่อมที่จะพบความสงบสุข

๔.๓.๙ อุเบกขา

ความวางเฉยไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หรือหมายถึงความวางใจเป็นกลางเสมอ กัน ไม่คิดเยาะเย้ยถากถาง ไม่คิดสมน้ำหน้าผู้อื่นหรือสาปแช่งผู้อื่น ดังนั้นการที่เราจะอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคม ด้วยความสงบนั้น ก็ต้องนำหลักของอุเบกขามาปรับใช้ในการดำรงชีวิตในสังคม เพื่อที่จะให้สังคมนั้นประสบแต่ความสุขและความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ บุคคลในสังคมนั้นก็ต้องนำหลักของอุเบกขามาปรับใช้ เพราะการที่เราอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น เราต้องรู้จักความ

วางใจเป็นกลางและเสมอกัน ไม่ลำเอียงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และในเมื่อเพื่อนบ้านเกิดความวิบัติก็ไม่
 มีจิตที่คิดเยาะเย้ยถากถาง หรือไม่คิดที่จะสมน้ำหน้าเขา จะสังเกตเห็นว่าปัจจุบันนี้มีมนุษย์ส่วนมากจะ
 ไม่ได้นำหลักของอุเบกขามาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเท่าไรนัก เช่นเมื่อตนเองได้รับความสำเร็จ
 เช่นได้งานทำที่ดี แต่เพื่อนบ้านตกงานหรือเพื่อนบ้านอาจได้งานที่ดียิ่งกว่าตนเอง ก็เกิดการเยาะเย้ย
 ถากถางผู้อื่นเป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะสังเกตเห็นมากในสังคมปัจจุบันนับว่าเป็นปัญหาหนึ่งที่
 กระทำให้บุคคลในสังคมเกิดการแตกแยกไม่สามัคคีปองดองกัน แต่ถ้าหากบุคคลในสังคมนั้นๆ ได้
 นำหลักของอุเบกขามาปรับใช้ก็จะสามารถที่จะมองเห็นว่าการกระทำเช่นนี้เป็นทางที่จะนำไปสู่
 ความวุ่นวาย

เพราะฉะนั้นหลักอุเบกขานับว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมอีกข้อหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์อยู่
 ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ถ้าหากว่าบุคคลในสังคมนั้นๆ นำหลักอุเบกขามาปรับใช้ในการอยู่
 ร่วมกันก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้นๆ พบแต่ความสุขและความเจริญอย่างแน่นอน เพราะการที่บุคคล
 ในสังคมได้นำหลักของอุเบกขามาปรับใช้

คุณค่าและประโยชน์ของอุเบกขาในการดำรงชีวิตในสังคม คือ บุคคลในสังคมมีความ
 วางใจเป็นกลางและเสมอกัน ไม่ลำเอียงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่มีจิตที่คิดเยาะเย้ยถากถางอิจฉาริษยา
 เมื่อบุคคลในสังคมมีความวางใจเป็นกลางไม่เลือกที่รักมักที่ชัง แล้วย่อมที่จะทำให้บุคคลในสังคม
 อยู่อย่างสงบสุข

สรุป หลักธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรม
 เหล่านี้ล้วนแต่เป็นหลักของพุทธจริยธรรมที่ดี มีคุณประโยชน์ที่พระโพธิสัตว์ ได้นำมาประพฤติ
 ปฏิบัติเพื่อที่จะบำเพ็ญบารมี อันถือว่าเป็นพุทธจริยธรรมขั้นสูง อย่างไรก็ตามพุทธจริยธรรมที่
 ปรากฏในทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่องนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดี ที่เราทั้งหลายควรที่จะนำมาเพื่อที่จะ
 ประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อให้เกิดความดีงามในการดำรงชีวิต ทั้งต่อตนเอง ซึ่งการนำมาปรับใช้ในการ
 ดำรงชีวิตของตนนั้น ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
 หลักธรรมที่นำมาใช้ในการดำรงชีวิตครอบครัว ได้แก่ ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ
 เมตตา และหลักธรรมที่นำมาใช้ในการดำรงชีวิตในสังคม ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
 ขันติ สัจจะ เพื่อที่จะทำให้พบกับความสุขและความเจริญยิ่งขึ้นไป

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก และการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีผลในการวิจัยดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ชาดก นั้นได้กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในชาติก่อนๆ ซึ่งเสวยพระชาติในสภาพต่างๆ ทั้งที่เป็นมนุษย์และสัตว์ (พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เรียกว่า พระโพธิสัตว์) แล้วยังรวมถึงว่าเป็นนิทานอิงธรรม หรือนิทานภายิต เมื่อพระองค์จะแสดงธรรมแก่ผู้ใด พระองค์ก็จะยกเอาหลักธรรมและนิทานนั้นๆ มาเป็นตัวอย่างเพื่อประกอบการแสดงธรรมด้วย ซึ่งนิทานนั้นๆถือว่าเป็นเรื่องในอดีตของพระพุทธองค์ก็มี และเป็นนิทานชาวบ้านก็มี นอกจากนั้นแล้ว ชาดกยังรวมถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่งในจำนวนคำสอน ๕ ส่วน ที่เรียกว่า นวสังคตธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในส่วนของพระสุตตันตปิฎก ซึ่งนับว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่ดีเป็นไปเพื่อประโยชน์ ซึ่งหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ใช้ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ หลักธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนี้นับว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ดีที่เป็นไปในทางที่เป็นกุศลทั้งปวงเป็นไปแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ นอกจากนั้นแล้วพุทธจริยธรรมยังมีเป้าหมายเพื่อที่จะให้สำเร็จประโยชน์แก่ชีวิต ๓ ประการ คือ

๑) เป็นเครื่องฝึกฝนอบรมตนเอง (อัตตัตถะ) มุ่งเน้นให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรม

๒) ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม (ปรัตถะ) เมื่อตนเองประสบความสำเร็จและเป็นที่ยิ่งแก่ตนเองได้แล้ว กิจที่ต้องบำเพ็ญต่อไปคือการอนุเคราะห์สังเคราะห์ผู้อื่นหรือกระทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม

๓) ให้สำเร็จประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ) หมายความว่า เมื่อพุทธจริยธรรมให้ประสบความสำเร็จแห่งตนเองและสังคมแล้ว ประโยชน์อย่างยิ่งก็คือความสงบสุข ความดีงามแห่งตนและสังคมก็จะเกิดขึ้นตามมาด้วย

พุทธจริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้น หมายถึงข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้า อันเป็นหลักของการประพฤติปฏิบัติของผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ก็ได้นำหลักของพุทธจริยธรรม ที่ประกอบไปด้วยเรื่องของเบญจศีล เบญจธรรม กุศลกรรมบถ และรวมถึงทั้งอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อที่จะนำมาสั่งสอนให้ชาวโลกได้รับรู้และได้นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง ผู้อื่น ครอบครัว และสังคมนั้นๆ ด้วย พระองค์จึงทรงได้นำมาเผยแผ่ให้แก่ชาวโลกทั้งหลายได้รับรู้ในหลักธรรม และสามารถที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติต่อไป เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขได้อย่างแท้จริง และหลักของพุทธจริยธรรมนั้นกว่าด้วยเรื่องของการประพฤติปฏิบัติทั้ง ทางกายกรรม ทางวจีกรรม และทางมโนกรรม หรือ ทางกาย วาจา และทางใจนั่นเอง ซึ่งก็คือว่า การประพฤติปฏิบัติทั้งสามทางนี้ ก็ล้วนแต่มีประโยชน์และมีความสำคัญในการที่จะทำให้ตัวของเราเองนั้น สามารถที่จะดำรงชีวิตอย่างมีความสุขความสงบ และสามารถใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นและอยู่ในสังคมนั้นๆ ได้อย่างมีความสุขและความสงบร่มเย็น ได้เป็นอย่างดี เพราะพุทธจริยธรรมนั้น เป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทำให้สังคมมีความเจริญมั่นคงและมีความสุข และนอกจากนี้พุทธจริยธรรมยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุในแต่ละขั้นได้ และผู้ที่ปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรมได้นั้นก็จะประสบกับความสำเร็จในชีวิต ครอบครัว สังคม และการงานต่างๆ และจะเกิดแต่ผลที่ดีตามมา ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตที่ดีต่อไป

การนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกและการนำไปปรับใช้กับสังคมยุคปัจจุบันนี้ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้น ผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ หลักธรรมที่ควรนำมาปรับใช้กับตนเอง หลักธรรมที่ควรนำมาปรับใช้กับครอบครัว และหลักธรรมที่ควรนำมาปรับใช้กับสังคม สำหรับตนเองนั้นหลักธรรมที่ควรนำมาปรับใช้กับตนเอง คือ ทาน ได้แก่ การให้ ใดๆไม่ว่าจะเป็นการให้สิ่งของหรือวัตถุเป็นการแบ่งปันเอื้อเฟื้อต่อบุคคลอื่น และเขาก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เพราะการให้ทานเป็นการฝึกให้ลดความตระหนี่ ทำให้เป็นผู้ที่มีความเสียสละเป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อแผ่แก่บุคคลอื่นๆ บุคคลที่ได้นำหลักของทานหรือการให้นั้นมาปรับใช้กับชีวิตของตนแล้ว ก็ย่อมที่จะสามารถดำรงตนอยู่กับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี ศีล คือการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นปกติอยู่ในหลักการดำรงชีวิตที่ดีงาม เนกขัมมะ คือบุคคลจะต้องรู้จักการออกจากกิเลสตามและทำจิตใจของตนนั้นให้มีความตั้งมั่น อยู่ในศีลธรรมอันดีงามมีการทำสมาธิ ประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยธรรม เมื่อกาย วาจาของบุคคลนั้นมีความสงบก็ย่อมที่จะทำให้ใจนั้นสงบจากกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายได้ ปัญญา คือ บุคคลที่มีปัญญาย่อมที่จะกระทำแต่ความดี เป็นไปในทางที่เป็นประโยชน์ เช่น กระทำแต่ความดีหรือกระทำแต่สิ่งที่เป็นไปในทางที่พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง วิริยะความเพียร คือบุคคลที่มีวิริยะย่อมที่จะมีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงาน มีความขยันในการประกอบคุณงามความดี

เป็นต้น ขันติ คือบุคคลจะต้องรู้จักมีความอดทนต่อความอยากลำบากต่างๆ เช่น อดทนต่อหน้าที่การงาน อดทนต่อสภาพอากาศ อดทนต่อปัญหาต่างๆ เป็นต้น สัจจะคือ บุคคลจะต้องมีความจริงใจต่อบุคคลอื่นไม่หลอกลวงก่อให้เกิดความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย อธิฐานคือ จะกระทำการใดๆ ก็จะต้องมีอุดมคติของตน มีความจริงใจ มีการใช้สติปัญญาวิชาการที่ตนมีอยู่อย่างเต็มความสามารถก็สามารถที่จะดำเนินกิจการนั้นๆ ได้สำเร็จ นอกจากนั้นแล้วก็ต้องมีการตั้งจิตใจอธิฐานมีกำลังใจแล้วก็ยอมที่จะสามารถกระทำกิจการนั้นๆ ได้อย่างสำเร็จ อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง เสมอกันในทุกบุคคลเมื่อเขาประสบความวิบัติ เป็นอาการของจิตที่ไม่คิดเยาะเย้ยถากถาง ไม่คิดสมน้ำหน้า หรือสาปแช่งถ่มถั่งเม่ง เมื่อผู้อื่นได้รับความทุกข์และเมตตา ได้แก่การปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข คือการมีไมตรีจิตที่ดี มีความรัก มีความหวังดีมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ตลอดจนสัตว์ทั้งหลาย ผู้ที่มีเมตตาย่อมมีจิตที่ปรารถนาให้เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ หลักพุทธจริยธรรมดังกล่าวนี้ นับว่าเป็น หลักพุทธจริยธรรมที่ดีที่เป็นไปในทางที่เป็นกุศล เมื่อบุคคลใดได้นำมาประพฤติปฏิบัติก็ย่อมที่จะเกิดประโยชน์และความสุขในชีวิตได้

หลักธรรมที่ควรนำไปปรับใช้ในครอบครัว ได้แก่ศีล คือข้อประพฤติปฏิบัติที่ดี เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของครอบครัว เช่น บุคคลในครอบครัวไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายร่างกายกัน สามภรรยาไม่ประพฤติในกาม สามภรรยามีความซื่อสัตย์ต่อกัน สมาชิกในครอบครัวไม่พูดส่อเสียดไม่พูดโกหกหรือพูดคำหยาบแต่อย่างใด เป็นต้น ถ้าหากครอบครัวใดได้นำหลักของศีลไปปรับใช้กับครอบครัวของตนก็ย่อมที่จะประสบกับความสุขและความสำเร็จในครอบครัว และนอกจากนั้นหลักพุทธจริยธรรมที่ควรนำมาปรับใช้ในครอบครัวนั้นยังมีอีกมาก เช่น วิริยะ การที่ครอบครัวนั้นจะประสบความสำเร็จได้ บุคคลในครอบครัวต้องมีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพเพื่อที่จะทำให้ครอบครัวของตนนั้นมีรากฐานทางฐานะที่มั่นคง ประกอบอาชีพที่สุจริต นอกจากนั้นต้องเป็นผู้ที่มีขันติ หรือมีความอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากทั้งปวง เนกขัมมะ สามภรรยาต้องรู้จักให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่พูดเหยียดหยามกันและกัน และลูกๆ หรือทุกคนในครอบครัวก็ต้องรู้จักรักษาน้ำใจของกันและกัน มีความสามัคคีปองดองกัน และทุกคนในครอบครัวก็ต้องหมั่นรักษาศีล เพื่อที่จะออกจากกิเลสภพ และทำจิตใจให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมมีการทำสมาธิ ประพฤติตามหลักเบญจศีล จากนั้นบุคคลในครอบครัวต้องมีปัญญา เพราะถ้าหากว่ามีปัญญาก็ย่อมที่จะสร้างฐานะทางครอบครัว สามารถรักษาทรัพย์สมบัติที่บรรพบุรุษให้มาหรือตนเองหามาได้นั้นให้เพิ่มพูนขึ้น และยอมที่จะกระทำแต่ความดีเพื่อที่จะทำให้ครอบครัวของตนนั้นประสบแต่ความสุข ขันติ คือ บุคคลในครอบครัวต้องมีความอดทนต่อปัญหาต่างๆ เช่น หน้าที่การงาน ความขัดแย้งต่างๆ เป็นต้น สัจจะ สามภรรยาต้องมีความจริงใจต่อกัน บุคคลในครอบครัวต้องมีความจริงใจต่อกัน ไม่หลอกลวงกันและกัน เป็นต้น และเมตตา ทุกคนในครอบครัวต้องมีความรักและมี

ความเมตตาต่อกันและกันเป็นความรักที่บริสุทธิ์ ถ้าหากว่าครอบครัวใดได้นำหลักพุทธจริยธรรมดังกล่าวมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตในครอบครัวของตนก็ย่อมประสบความสำเร็จในครอบครัวของตนได้

หลักพุทธจริยธรรมสำหรับนำมาใช้ในสังคม ได้แก่ ทาน การที่จะทำให้สังคมนั้นมีความสุขสงบสุขได้ บุคคลในสังคมนั้นก็ต้องรู้จักเสียสละ ไม่ว่าจะเป็นการให้ทรัพย์สิน หรือวัตถุมีค่าต่างๆ หรือจะเป็นการให้เป็นอย่างอื่น เช่นการให้ด้วยกำลังกายและกำลังใจ นอกจากนั้นบุคคลในสังคมก็ต้องมีศีล คือ ถ้าหากบุคคลในสังคมมีศีลสังคมนั้นก็ย่อมที่จะไม่มีการ ลักขโมยไม่มีการฉ้อโกงชิงวิ่งราว ไม่มีการทะเลาะวิวาท ไม่พูดปดไม่พูดคำหยาบ ไม่มีการผิดประเวณี และเป็นสังคมที่ปราศจากสิ่งเสพติดต่างๆ เป็นต้น เนกขัมมะ หากบุคคลในสังคมพยายามหลีกเลี่ยงออกจากกาม เช่นการละซึ่งความ โลกได้ ก็สามารถทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นอย่างมีความสุข ปัญหา หากบุคคลในสังคมเป็นผู้มีปัญหา ก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้นมีการพัฒนาไปในทางที่ดี และผู้ที่มีปัญหาย่อมที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสงบ วิริยะคือถ้าหากบุคคลในสังคมมีความเพียรก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้นๆมีความเจริญ กระทำการใดก็ประสบความสำเร็จ เพราะการที่บุคคลในสังคมนั้นมีความเพียรพยายาม นอกจากนั้นการที่บุคคลจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมได้ก็ควรที่จะมี ขันติความอดทนอดกลั้นต่อปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น บางครั้งอาจจะมีการขัดแย้งกันบ้างในบางเรื่อง เพราะการอยู่กับคนหมู่มากนั้นย่อมที่จะมีความขัดแย้งกันเป็นธรรมดา หากบุคคลในสังคมนำมาปรับใช้ย่อมที่จะทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข สังจะ ถ้าหากบุคคลในสังคมนั้นมีสังจะ ก็ย่อมที่จะทำให้สังคมนั้นปราศจาก การโกหก การหลอกลวงซึ่งกันและกัน มีแต่ความซื่อสัตย์ความจริงใจต่อกันและกันสังคมนั้นก็ย่อมที่จะอยู่ด้วยความสงบสุขได้ เพราะบุคคลในสังคมนั้นกล่าวแต่คำสัตย์จริงสังคมนั้นก็จะไม่วุ่นวาย และถ้าหากว่าได้นำหลักของสังจะไปปรับใช้ก็ย่อมที่จะทำให้บุคคลในสังคมนั้นๆ พบแต่ความสุขความสงบต่อไป การที่นำหลักเมตตาปรับใช้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม คือการมีไมตรี มีความรัก มีความหวังดีปรารถนาดี มีความเห็นอกเห็นใจเข้าใจดีต่อกัน มีลักษณะต้องการจะส่งเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่บุคคลอื่นที่อยู่รอบข้าง อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง เสมอกัน ไม่คิดเยาะเย้ยถากถางไม่คิดสมน้ำหน้าผู้อื่นหรือสาปแช่งผู้อื่น การที่อยู่ร่วมกันใน ถ้าหากสังคมนั้นได้นำหลักพุทธจริยธรรมดังกล่าวมาปรับ ใช้ในการอยู่ร่วมกันในสังคมแล้วสังคมนั้นก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จด้วยความสงบสุข

การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก พบว่าหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้นล้วนแต่เป็นหลักธรรมที่ดี เป็น ไปเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง โดยเฉพาะในสังคมยุคปัจจุบันนี้เป็นสังคมที่มีความสับสนวุ่นวายเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะ เป็นทางด้านของ

ครอบครัว ทางด้านของการเมือง เป็นต้น นับว่าเป็นปัญหาที่ทำให้สังคมมีความวุ่นวายเป็นอย่างมาก ฉะนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรที่จะนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเรื่องของทศชาติชาดก มาปรับใช้ ในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาตินั้นนับว่าล้วนแต่เป็น ประโยชน์แก่มนุษย์โลกทุกคน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๑. ควรส่งเสริมให้บุคคลในสังคมมองเห็นความสำคัญของหลักพุทธจริยธรรม
๒. ควรมีการส่งเสริมแนวทางที่จะนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยการนำมาปรับใช้กับตนเอง ครอบครัว และสังคม เพื่อที่จะทำให้ บุคคลในสังคมนั้นได้พบกับความสุขที่แท้จริงได้ คือความสุขทางใจ
๓. การนำหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกมาปรับใช้นั้น จะต้องค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไปจะต้องเริ่มตั้งแต่ระดับขั้นพื้นฐาน ไปจนถึงระดับสูงสุด ตามระดับปัญญาของบุคคล นั้นๆ ไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อทำการวิจัย

๑. การศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นของคฤหัสถ์และพรหมชิตที่ ปรากฏในทศชาติชาดก
๒. การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมในอุทาน

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. เล่มที่ ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๕, ๒๐, ๒๒, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๒๐, ๒๗, ๒๘, ๓๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกฉบับพร้อมอรรถกถา (๕๑ เล่ม) เล่มที่ ๔, ๔๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘, หน้า ๕๓๕.

เอกสารชั้นทุติยภูมิ

๒. หนังสือภาษาไทย

หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. ปัญญาสาตก ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ ภาค ๑. พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๔๕๕.

กรมการศาสนา. ศิลธรรมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๑.

คณีย์ ไชโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นตริง เฮ้าส์, ๒๕๔๓.

เทพพร มังธานี. “เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา จริยศาสตร์”. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

ธนู แสงศักดิ์. คำบรรยายสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ม.ป.ป.

ประยงค์ แสนบูรณ. พระพุทธศาสนamahayan. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โอ.เอส. พริ้นตริง เฮ้าส์, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. หน้า ๒๕.

แปลก สนธิรักษ์. **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖.

พัฒน์ เฟื่องผลา, **การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

พระญาณวโรดม. **ศาสนาต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระเทพเวที(ประยูร ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๕.

พระธรรมโกศาจารย์, **พุทธสาวิกา**. ธนบุรี : ธรรมเสวีการพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____. **อิสระแห่งชีวิตและการอยู่เหนืออำนาจของจิตใจ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาม.ป.ป.

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาอดิศร ธีรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาอุทัย ญาณธโร. **วิถีแห่งกลไกแบบพุทธ : อภิปรัชญาของพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๙.

พระราชวิสุทธิโมลี.(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘). **หลักธรรมสำหรับการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มลินทปัญหา. ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **สารานุกรมราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๓.

_____. **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา. **มโนหรรณิชาด**. สงขลา : โรงพิมพ์จิงจิง, ๒๕๑๓.

ศิริพร จิตะฐา. **ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.

ไสว มาลาทอง. **การศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

สวัสดิ์ ฟินิจันท์. **คติธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๓.

สำนักนายกรัฐมนตรี. **จาริกสุโขทัย ประชุมจารึก ภาคที่ ๑ นคร (หลักที่ ๓)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

สี่พวงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณกรรมบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน). **ลักษณะของพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สมบัติ จำปาเงิน. **นิบาตชาดก ฉบับสยาม**, กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๒๒.

อารยสุรย์, **ชาดกมालา**. แปลโดย หลวงรัชฎการโกศล. พระนคร : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

วิทยานิพนธ์

ช่อรัตน์ ไวยฉัยยา. “บทบาทตัวละครเอกในทศชาติชาดก”. **ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตศึกษา : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕.

พระมหาวิศกดิ์ เขยชมศรี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์ธรรมบท”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พระราชานิพนธ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

๓. หนังสือภาษาอังกฤษ

Book

Alan Dundes. **The Study of Folklore**. (United States of America : Prentice-Hall Inc., 1965),

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวสุพล เต็มตัวรัมย์
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ ๑๘ เดือนกันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๔
ภูมิลำเนา	บ้านหนองโสม ตำบลหนองขมาร อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๘ ศาสตรบัณฑิต(พุทธศาสตร์) มหาบัณฑิตเอรีวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย